Claire Lalouette
Civilizaţia egiptului antic

Civilizaţia Egiptului antic

Biblioteca de artă
Arte şi civilizaţii
CLAIRE LALOUETTE L’empire des Ramses
e Librairie Arth-me Fayard, 1985
Toate drepturile asupra prezentei ediţii în limba română sunt rezervate Editurii Meridiane
Claire Laloiiette civilizaţia egiptului antic
Volumul II
Traducere şi note de MARIA BERZA
EDITURA MERIDIANE BUCUREŞTI, 1987

Pe copertă:
Pescuitul în mlaştină (fragment)
Mormântul lui Naht. Teba. Dinastia a XVIII-a

Capitolul IV
GLORIE ŞI DECADENŢĂ SAU APĂRAREA IMPERIULUI
A. VICTORIILE LUI MERENPTAH
După ce asigurase coregenţa1 şi poate chiar guvernarea Egiptului în timpul ultimilor 13 ani de domnie ai lui Ramses al II-lea, foarte înaintat în vârstă, Merenptah, al treisprezecelea fiu al suveranului, a fost încoronat rege al Egiptului prin anul 1229 î.e.n. El va veghea timp de vreo zece ani asupra destinelor imperiului.
Ilorus, „taur puternic ce se veseleşte cu Maat”.
Cele două Stăpâne, „cel a cărui putere este mare, iar izbânzile măreţe”.
Ilorus de aur, „stăpânul spaimei, al cărui prestigiu

este mare”.

Regele Egiptului de Sus şi de Jos, Baenre-Meri-Amon („berbecul lui Re, iubit de Araon”).

Fiul lui Re, Merenptah („iubit de Ptah”), col pe care îl mulţumeşte Maat.

După îndelungata domnie a tatălui său, domnia lui Merenptah, bine cunoscut atât la curte, cât şi de către popor, pare să fi fost primită foarte favorabil. Un imn îi laudă calităţile, în manieră egipteană.

„O, Baenre-cel-iubit-de-Amon, primul între toate corăbiile 2, toiag puternic, paloş care nimiceşte seminţiile străine, suliţă! El a pogorât din ceruri şi s-a născut în Ileliopolis, în timp ce pentru el se porunceau izbânzi asupra tuturor ţărilor. Cât sunt de fericite zilele anilor tăi [de domnie], ce dulci îţi sunt glasul şi cuvintele pe când înalţi Per-Ramses-cel-iubit-de-Amon, oraşul care şade cu faţa spre ţările străine şi statorniceşte hotarul Egiptului3, oraşul cu terase preafrumoase, cu casele scânteind de lapislazuli şi peruzele – oraşul în care sunt ţinute carele de luptă, stau pedestraşii adunaţi şi corăbiile sunt toate ancorate. Ele [ţările străine] îţi aduc tribut, [grăind], „Fii lăudat”. Tu ai venit şi cu ostile tale de arcaşi, cu chipul mândru şi degetele arzătoare, ce înaintează… atunci când îl văd pe rege, cu pieptul înainte, gata de lupta. Şi munţii îşi pierd semeţia dinainte-i, căci se tem de prestigiul care-l înconjoară. O, Baenre-cel-iubit-de-Amon, tu vei dăinui cât timpul nesfârşit, iar timpul nesfârşit va dăinui cât tine, căci eşti statornic aşezat pe tronul părintelui tău Re-Horalchty.”4

Noi primejdii pentru echilibrul internaţional

Curând, armata va trebui să iasă clin cantonamentele ei de la Per-Ramses, căci, de la sfârşitul domniei lui Ramses al II-lea, noi ameninţări apasă asupra echilibrului internaţional, aşa cum fusese el stabilit prin tratatul egipteano-hitit; aceste ameninţări vin acum atât de pe uscat, cât şi de pe mare.

Pe de o parte Asii ia, instalată în lungul Eufratului şi

dominând Mesopotamia, condusă de suverani ambiţioşi şi puternici care domnesc la Ninive, constituie o primejdie permanentă pentru ţinuturile hitite şi regiunile din nordul Siriei, unde încearcă să-şi extindă influenţa.

Pe de altă parte, aheii, învingători la Troia, exercită în toată Marea Egee şi în Helespont o supremaţie necontestată; civilizaţia ahee este foarte înfloritoare. Dar dorienii, veniţi din nord (Iliria...) încep să pătrundă în Grecia; ei invadează toată ţara, în valuri succesive, distrugând tot ce le ieşea în cale; marile oraşe ahee sunt, fără excepţie, trecute prin foc şi sabie. Atica este singura cruţată. Din Pelopones, dorienii trec în Creta, unde ceea ce mai rămăsese din civilizaţia egeeană e spulberat. Insula Rodos e ocupată, în Asia Mică, năvălitorii ajung la coloniile aheilor de pe ţărm. Însă armatele hitite, oprindu-le înaintarea, îi împiedică să ajungă în Cipru.

Or, această invadare a Greciei de către dorieni pare să îi fost precedată de invadarea parţială a Asiei Mici, unde noi popoare indo-europene ar fi încercat să se instaleze. Regatul Hati se străduie plin de curaj să-i respingă pe năvălitori pe toate fronturile, însă va fi înghiţit de vârtej.

Aceste migraţii ale popoarelor venite din Grecia sau Asia mică au avut două consecinţe grave pentru menţinerea păcii în Orient şi pentru destinele imperiului egiptean.

Pe de o parte, în Grecia, aheii care nu s-au supus s-au îmbarcat cu femeile şi copiii pe corăbii; unii s-au putut refugia în Atica şi în insula Eubeea, dar cei mai mulţi şi-au ridicat iar pânzele şi s-au îndreptat spre Libia, Fenicia şi ţara Cauaanului.

Pe de altă parte, izgonite din Asia Mică, populaţiile din Mysia, Lydia, Caria şi Lycia s-au îndreptat pe mare spre Libia, în timp ce alţii, pe uscat, au coborât de-a lungul coastei Mediteranei. A fost un exod uriaş.

Aceste popoare, aflate în căutarea unui nou habitat şi care cutreierau atunci mările şi uscatul, sunt numite în

textele egiptene Popoarele de la miazănoapte şi cele ale mării.

În acest redutabil context internaţional îi urmează la domnie Merenptah lui Ramses al II-lea.

Preliminariile anului 4

Având în vremea aceea vârsta de vreo 60 de ani, dar energic şi bun cunoscător al problemelor imperiului, Merenptah s-a străduit probabil să înlăture primejdia care va ameninţa curând Egiptul – ţara cea mai atrăgătoare şi mai bogată de atunci – către care păreau să se îndrepte aceste popoare de obârşii felurite, ce se adunau treptat în Libia şi Canaan.

El îi trimite corăbii încărcate cu grâului Tudalia al IV-lea, regele hitit care, învins de năvălitori la toate hotarele, încearcă să reziste eroic. Acest gest dovedeşte că Egiptul mai stăpânea încă Mediterana.

Este de asemenea posibil să fi trimis şi arme prinţilor sirieni, ca aceştia să poată asigura astfel apărarea lor şi a imperiului. Această ipoteză se bazează deocamdată pe indicii foarte sărace: de pildă, la Ugarit a fost descoperită o sabie având cartuşul lui Merenptah 5.

Aceste fapte, în orice caz singurele cunoscute până astăzi, dovedesc că noul faraon a adoptat o atitudine foarte activă în faţa acestor tulburări venite din nord, de gravitatea cărora era perfect conştient.

Se pare că el a înţeles şi apropiata necesitate a unui conflict armat şi, ca primă măsură, a încercat să-şi întărească frontiera libiană şi asiatică, unde s-au produs probabil primele infiltrări străine. Toate atunci ţara Kuş a profitat de situaţie ca să se răzvrătească, fapt indicat de un text sculptat pe o stelă provenită din templul de la Amada:

„Au venit să-i spună Maiestăţii Sale că duşmanul a trecut hotarul [libian] la miazăzi. Aceasta s-a întâmplat în anul 4, în luna a doua a anotimpului secetei, ziua dintâi. Atunci oştirea cea vitează a Maiestăţii Sale i-a nimicit pe libienii cei nevolnici, astfel încât n-a mai rămas nimic din poporul acestei ţări... cu sutele de mii. Restul au fost

atârnaţi în vârful copacilor, la miazăzi de Memfis. Toate bunurile capturate au fost aduse în Egipt, iar toate căpeteniile acestor ţinuturi au fost puse pe fugă, mulţumită faimei vitejeşti a Maiestăţii Sale, ale cărei. strigăte de război se încuibaseră în inimi.

Ei au făcut din Retenu o ţară în care leul înaintează şi calcă totul în picioare. Căci văpaia din gura lui era îndreptată spre fruntarii, zdrobind [duşmanii] dintr-odată. Nu mai erau urmaşi în aceste ţări. Medjaii6 au fost aduşi în Egipt, dându-se foc mulţimilor, iar cei rămaşi erau de faţă; li s-au retezat mâinile, căci se răzvrăţiseră; celorlalţi li s-au smuls ochii şi urechile; aşa au fost aduşi în ţara Kuş şi s-au clădit din ei mormane în oraşele lor, ca niciodată ţara Kuş să nu se mai răscoale, pe veci, ţară devenită jalnică.

Astfel Baenre-cel-iubit-de-Amon... s-a năpustit, precum un leu, spre hotarul de apus, apoi s-a ridicat, luptând, până la capătul pământului, ca să caute toţi duşmanii ţării şi niciodată să nu se mai petreacă asemenea răzmeriţă.

O, Merenptah, chip viu al lui Re, spaima pe care o trezeşti a pătruns în partea de miazăzi a ţării, în timp ce tu faci să tremure cele Nouă Arce şi ţinuturile din Retenu toate împreună, până la marginea întunericului. Baenre-cel-iubit-de-Amon i-a târât cu suflarea gurii sale, într-o singură dată i-a luat [pe toţi].

El ocroteşte Egiptul şi liniştеşte Tara mult iubită. El îi uită pe nubieni şi face să se târască la picioarele lui, precum câinii, seminţiile din ţara Hati. Cei ce nu cunoşteau Egiptul până atunci vin acum singuri, din pricina puterii şi a spaimei ce o sădeşte în suflete, din pricina măreţiei sale. El a legat ţările şi a dăruit pământurilor egiptene pacea; el veseleşte Egiptul, căci ştie ce îi e prielnic" 7.

În anul 4 al domniei, au avut loc prin urmare cel puţin două campanii, poate chiar trei, destinate mai întâi să-i respingă pe năvălitori la frontiera libiană şi (poate)

asiatică. Faptul că Hati e menţionat printre duşmani nu se referă la poporul hitit, ci la invadatorii care veneau de acolo şi poate chiar la câţiva hitiţi izolaţi care fugiseră din ţara lor şi încercau să se adăpostească în Egipt.

Cât despre cruzimea neobişnuită cu care a fost reprimată revolta din ţara Kuş, ea subliniază neîndoielnic dorinţa lui Merenptah de a avea „mâinile libere” în sud, ca să-şi poată concentra mai bine forţele împotriva principalului pericol.

Prima victorie dobândită asupra Popoarelor mării în anul 5 al domniei lui Merenptah, Egiptul este invadat la vest, în luna a doua a anotimpului secetos, luna mai.

O mare inscripţie de optzeci de rânduri a fost sculptată, în legătură cu acest eveniment, la Karnak; din nefericire, textul are multe lacune, mai ales la început:

„Căpetenia cea josnică, cel înfrânt în Libia, Meriay, fiul lui Des, coboară din ţara Tehenu, cu arcaşii lui… şardani, siculi [şakaruşa], ahei [akawasa], lycieni [ruku], etrusci [turuşa] 8, ducând astfel cu el floarea luptătorilor şi războinicilor din ţara lui. El îşi luase şi femeia şi pruncii… şi ajunsese la hotarele de apus [ale Egiptului] în câmpia Perire” 9.

De fapt, oastea cotropitoare se apropiase de Memfis. Popoarele menţionate aici – o lacună în text face să ne lipsească două nume; poate filistinii [pelestiu] şi libienii [libu, care au dat mai târziu numele ţării] – sunt cu toţii originari din Grecia şi de pe litoralul Asiei Mici. Prin urmare, un număr destul de considerabil de emigfanţi se instalaseră deja în stepele libiene, ale căror pământuri sărace nu le puteau oieri mijloace de trai suficiente, ceea ce explică dorinţa lor de a pătrunde în Egipt, ţară binecuvântată de zei.

Ei erau deja probabil organizaţi; în orice caz, aveau un şef, Meriay, care îi călăuzea în cotropirea pământurilor ce nădăjduiau că vor deveni ale lor.

Se pare deci că reacţia lui Merenptah nu a fost imediată. Într-adevăr, textul unei coloane descoperite

printre ruinele templului acestui suveran, la Heliopolis 10, aminteşte sosirea năvălitorilor în a doua lună a verii, în timp ce bătălia însăşi are loc în luna a treia, potrivit inscripţiei de la Karnak; aceasta i-a lăsat lui Meriay un răgaz de o lună, timp în care a înaintat în Deltă (unde teroarea resimţită a fost mare, după îndelungata perioadă de pace din timpul lui Ramses al II-lea) şi poate a început chiar să se instaleze, ceea ce indică destul de limpede continuarea textului de la Karnak:

„Maiestatea Sa se mânie atunci din pricina lor, precum un leu:

«Ascultaţi cuvintele stăpânului vostru regal şi ţineţi bine minte [regele se adresează probabil curtenilor strânşi în grabă şi îngroziţi de vestea invaziei]. Sunt stăpânul vostru care vă călăuzeşte precum păstorul turma. Îmi petrec zilele gândindu-mă [la binele vostru] precum un părinte care îşi ţine pruncii în viaţă. Tremuraţi ca nişte păsărele, căci nu ştiţi încă binele ce vi-l poate aduce părintele vostru… Cele Nouă Arce au şi pârjolit hotarele şi răzvrătiţii le trec în fiecare zi… în mai multe rânduri, ei au pătruns până în câmpiile Egiptului şi până la fluviul cel mare; ei şi-au făcut acolo sălaşe, unde îşi petrec zilele şi nopţile… Ei au ajuns şi la colinele Oazei, tăind ţinutul Farafra [la sud-vest de Fayum], Acelaşi lucru s-a întâmplat şi sub alţi regi, în

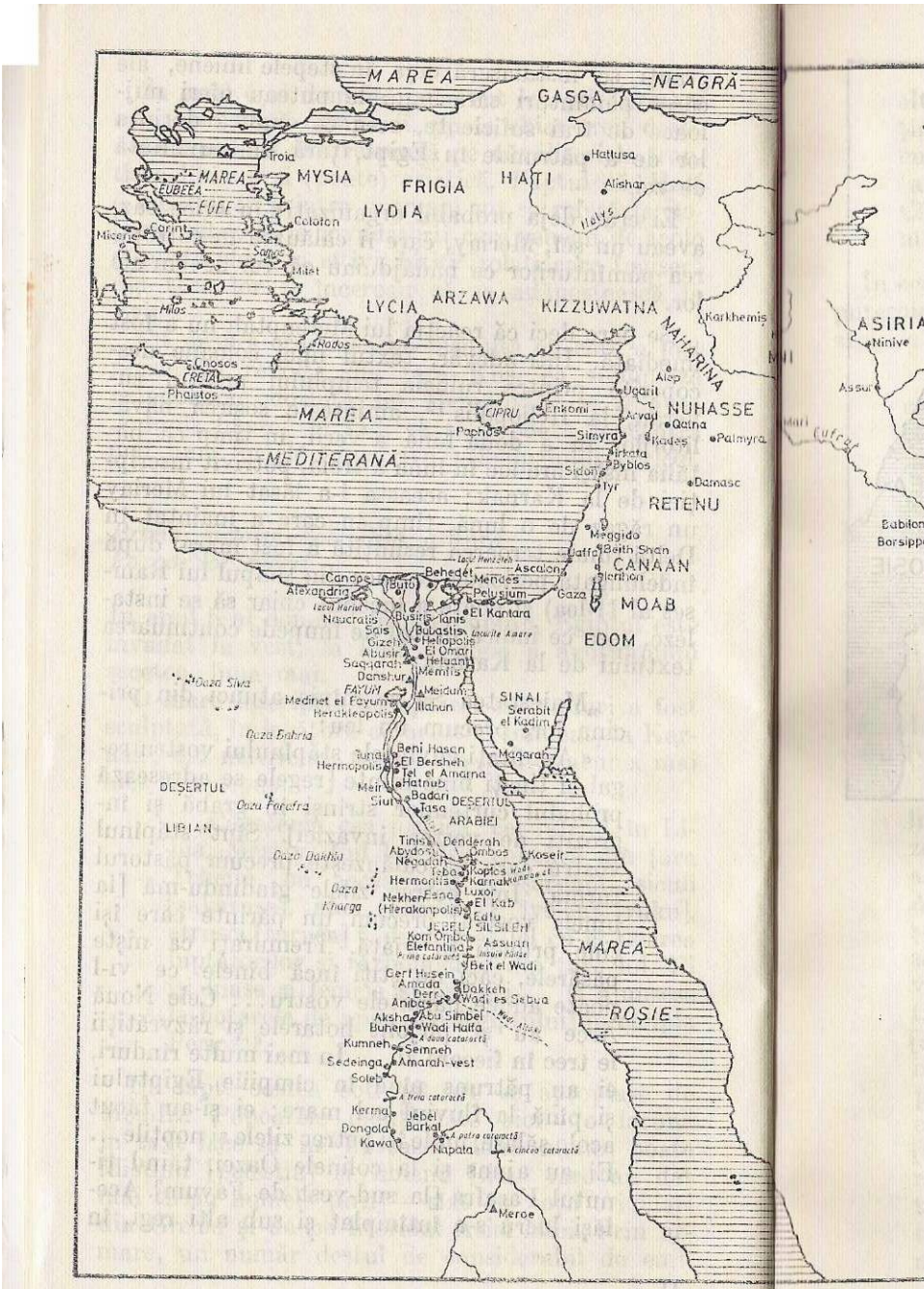
MAREA NEAGRĂ
GASGA
Troia
MYSIA
FRIGIA
HATTI
Hattusa
Alishar
MAREA EUBEEA
EGEE
LYDIA
Halys
Corint
Miceene
Colofon
Sardis
Milet
LYCIA
ARZAWA
KIZZUWATNA
Karkhemiș
Rodos
Alep
Ugarit
CIPRU
Enkomi
Arvad
NUHASSE
Qatna
Paphos
Simyra
Kadeș
Palmyra
Arkata
Byblos
Sidon
Tyr
Damasc
RETENU
Meggido
Beith Shan
Jaffa
Ascalon
CANAAN
Gaza
MOAB
EDOM
Behedet
Mendes
Pelusium
El Kantara
Canops
Alexandria
Naucratis
Busiris
Tanis
Sais
Bubastis
Heliopolis
Gizeh
El Omari
Abusir
Helwan
Saqqarah
Memfis
Dashur
Meidum
FAYUM
Medinet el Fayum
Herakleopolis
Illahun
SINAI
Serabit el Kadim
Oaza Siwa
Oaza Bahria
Beni Hasen
El Bersheh
Tel el Amarna
Hatnub
Badari
Siut
Tasa
Magarah
DEȘERTUL LIBIAN
DEȘERTUL ARABIEI
Oaza Farafra
Oaza Dakhla
Oaza Kharga
Tinis
Abydos
Negadah
Tebe
Hermontis
Nekhen (Hierakonpolis)
Esna
Denderah
Ombos
Koptos
Karnak
Luxor
El Kab
Edfu
Koseir
Wadi Hammamat
DJEBEL SILSILEH
Kom Ombo
Elefantina
Assuan
Beit el Wadi
Gert Hussein
Amada
Derr
Anibas
Dakkeh
Wadi es Sabua
Aksha
Abu Simbel
Buhen
Wadi Halfa
Kumneh
Semneh
Sedeinga
Amarah-vest
Soleb
Kerma
Jebel Barkal
Dongola
Kawa
Napata
Meroe
MAREA ROȘIE
Lacul Menzaleh
Lacul Mariut
Lacurile Amare
Insula Philae
A doua cataractă
A treia cataractă
A patra cataractă
A cincea cataractă
Wadi Allaqi

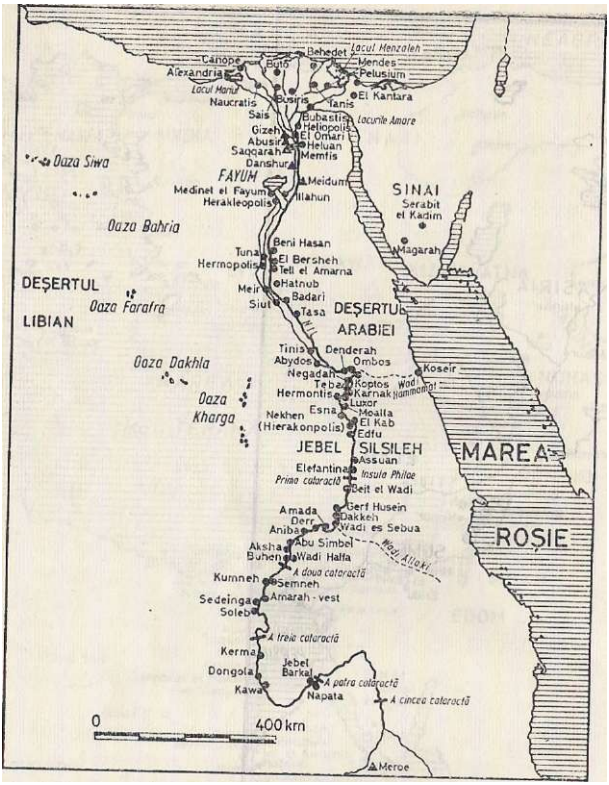

Egiptul în secolul al XIII-lea î.e.n.

alte timpuri grele... Căpeteniile lor străbat ţinuturile toată ziua, luptând spre a agonisi cu ce-şi umple burţile. Ei se îndreaptă spre ţara Egiptului ca să caute de-ale gurii... Căpetenia lor e un câine josnic, fără inimă»".

În cea de a treia lună a verii, armata egipteană, puternică şi bine pregătită (în ciuda celor cincizeci de ani de pace), iese din cantonamente.

„... căpetenia arcaşilor, în fruntea oştii care mergea să nimicească ţara Libiei. Pe când înaintează, braţul zeului cel atotputernic e cu ei, iar Amon le stă scut" 12.

Ptah îi trimite faraonului un vis, ca să-l îndemne la luptă:

„Atunci Maiestatea Sa văzu în vis ceva care părea a fi o statuie a lui Ptah, stându-i dinainte... Şi iată ce rosti: «fa», zeul îi întinse un paloş, «şi izgoneşte departe de tine inima ce-ţi tremură»" 13.

În cea de a treia zi din a treia lună a verii (cam pe la 22 iunie):

„Oastea Maiestăţii Sale porneşte cu carele în frunte; Amon-Re le stătea alături, iar zeul din Ombos [Seth] îşi întinsese braţul asupră-le... în sânge, niciunul n-a scăpat. Arcaşii Maiestăţii Sale îi căsăpiră preţ de şase ceasuri, iar alţii au fost trecuţi prin sabie. Pe când se luptau, căpetenia cea nevolnică a Libiei stătea în picioare, împietrit de frică, apoi căzu în genunchi... [azvârlindu-şi] sandalele, arcul şi scutul cu mare grabă... din pricina spaimei ce-i cuprinsese trupul şi a groazei fără margini ce-i scutura mădularele. Atunci nimiciră... [îi luară] bunurile, veşmintele, argintul, aurul, vasele din bronz, avutul femeii sale, tronul, arcurile, săgeţile, toate lucrurile meşteşugite ce le adusese din ţara lui, şi de asemeni boii, caprele, măgarii [totul fu cărat]

la palatul regal, ca să fie adus ofrandă împreună cu prinşii. În timpul acesta, căpetenia cea nevolnică a Libiei se grăbea să fugă spre ţara lui... [Comandantul] fortăreţei de la apus dădu [apoi] de ştire la palat, zicând: «Meriay, cel înfrânt, e aici, trupul său fugind de mişel ce este; a trecut pe lângă mine, în puterea nopţii şi a scăpat... dar e învins, căci toţi zeii apără Egiptul. Toate lădăroşeniile lui, s-au prefăcut în pulbere, iar tot ce a grăit i se prăvale lui în creştet. Nu ştim acum dacă e mort sau viu... Dar chiar de mai trăieşte, nu va mai stăpâni, căci e înfrânt şi e duşmanul oştii lui... în locul lui au aşezat un altul [şef], ales dintre fraţii lui, care de-l va vedea i se va ridica împotrivă» ”14.

Pe câmpul de bătălie morţilor le sunt tăiate mâinile, adevărate trofee ale victoriei, care aror fi aduse faraonului, pentru răsplată. Libienilor ucişi li se taie şi fa uşurile, ca şi altor neamuri necircumscise, cum erau aheii. Apoi se dă foc taberei duşmane, după ce a fost jefuită cu multă grijă, iar corturile de piele sunt arse.

Începe atunci, prin oraşele şi satele Deltei lunga defilare a armatei victorioase care aducea prizonierii şi prada de război, întâmpinată de veselia mulţimii.

„Căpeteniile arcaşilor, pedestraşilor şi carelor, toate regimentele oştirii erau încărcate cu pradă; în faţa lor, măgarii purtau phalloi necircumcişi ai bărbaţilor Libiei ca şi mâinile celor din toate ţările care fuseseră cu ei; erau asemeni unor peşti în iarbă…

Atunci toată ţara scoase strigăte de bucurie până la cer, oraşele şi nomele aduceau laudă acestor întâmplări minunate care se petrecuseră…

Şi (oştirea se perindă) pe sub balconul [palatului regal], spre a-i îngădui Maiestăţii Sale să-i vadă vitejia” 15.

Lista prăzilor e dată în principal de două documente: textul de la Karnak şi columna victoriei de la Heliopolis.

La Karnak sunt mai mult înşirate listele captivilor:

„În total, 9376 oameni, dintre care:

Fii de căpetenii: 6359.

Siculi: 222 bărbaţi.

Etrusci: 742 bărbaţi.

Libieni: 218 bărbaţi.

Femeile căpeteniei: 12.

dar şi:

Săbii de bronz ale maşawaşilor 16: 9111. Caii ce au purtat căpetenia cea nevolnică a Libiei şi pe pruncii săi prinşi de vii: 12. Felurite vite: 1308. Felurite vase: 3174”17. Pe columna de la Heliopolis sunt menţionaţi tot 9376 captivi, ceea ce dovedeşte că în Egipt scribii îşi făceau datoria cu sârguinţă. Dar aici prada reprezentată de animale şi obiecte e mai precisă: „Giuvaieruri din aur şi argint: 531; vase de bronz: 3174; cai: 44 [se ştie cu siguranţă că popoarele cotropitoare nu aveau care, ci numai nişte căruţe trase de boi şi că nu aveau prea mulţi cai]; boi vii, măgari, capre, berbeci: 11594; ţesături de in regal: 64 bucăţi; săbii: 9268; arcuri: 6860; tolbe şi săgeţi: 128860 – şi toate bunurile lor”, în sala mare a palatului regal, regele li se înfăţişează curtenilor.

„Slujitorii Maiestăţii Sale scoteau strigăte de bucurie până la cer, iar curtea era şi ea acolo, de o parte şi de alta… Regele. – [sfârşitul discursului]: «Ite a izbândit,

puterea lui se îndreaptă împotriva celor Nouă Arce. Suteh îi dăruieşte izbânda şi puterea lui llorus, care se bucură de Adevărul-Dreptate. Cele Nouă Arce sunt lovite... Eu sunt fiul cel mare pe tronul lui Geb; când m-am suit [pe tron]... aceşti libieni urzeau să făptuiască lucruri rele în

Egipt. Vedeţi, acum ei au căzut, i-am nimicit... Binefacerile mele sălăşluiesc în trupurile oamenilor, eu le aduc mai mult bine decât părintele şi maica lor... Eu fac astfel ca Egiptul să înainteze precum un fluviu. Norodul mă iubeşte, aşa cum îl iubesc şi eu; eu dăruiesc oamenilor adierile [vieţii] în oraşele lor. Numele meu e lăudat în cer şi pe pământ... Sunt slăvit din pricina puterii mele. În gura tinerelor generaţii, epoca mea va dăinui, ca aceea a fericitelor împliniri, potrivit lucrărilor măreţe şi binefăcătoare ce pentru ele le-am făptuit...” Curtenii: – „Măreţ cu adevărat e ceea ce s-a întâmplat Egiptului... Dinaintea noastră se înfăţişează fapte de seamă, pe care părinţii noştri n-au avut prilejul a le trăi, minuni ce fi-vor povestite viitorimii. De acum înainte, libienii-vor fi nişte milogi, prinşi şi duşi de aici. Tu ai îngăduit ca duşmanii să fie ca lăcustele, iar trupurile lor sunt împrăştiate pe toate drumurile... Cât despre noi, în toate anotimpurile, somnul ne e lipsit de griji» ”18.

Se pare că, cel puţin de data aceasta, Merenptak nu a participat la luptă. El era vârstnic şi credea poate că înfrângerea cotropitorilor, slab pregătiţi de război, insuficient echipaţi şi ale căror mişcări pe câmpul de luptă erau prost coordonate, era neîndoielnică. Cum se puteau împotrivi căruţele greoaie, trase de boi, carelor uşoare şi armăsarilor viforoşi ai Maiestăţii Sale? într-adevăr, armatei egiptene i-au trebuit doar şase ceasuri ca să le pună pe fugă – derută importantă, care i-a dăruit Egiptului o pace provizorie. Cel dintâi asalt al Popoarelor mării fusese respins.

Monumentele celebrează această victorie. S-au ridicat poate şi alte columne triumfale, asemănătoare aceleia găsite la Heliopolis (aflată în prezent

— Vezi p. 19, rândurile 4 – 8 ale textului triumfal de

la Karnak (n. În)

la muzeul din Cairo). Textul acesteia relatează şi el lupta care a avut loc în anul 5, iar reprezentările sculptate în basorelief sunt foarte semnificative pentru gândirea religioasă ramesidă.

Pe una clin laturi (în raport cu textul triumfal) sunt reprezentate trei divinităţi care îi oferă regelui paloşul victoriei. Acestea sunt, de sus în jos, Amon, Astarte, Sekhmet. În paralel, pe cealaltă latură (în raport cu scena reprezentând prizonieri) alte trei divinităţi oferă şi ele regelui paloşul. Ele sunt, de jos în sus, Re-Horakhty, Seth, Montu. Acest paralelism, care plasează pe acelaşi plan cele două mari divinităţi solare, divinităţile străine sau asimilate şi divinităţile războinice, iar zeii egipteni sunt alăturaţi armonios zeilor străini, este cu siguranţă voit. Împreună, ei simbolizau puterea şi apărarea imperiului.

Invazia şi această bătălie, care au intervenit după o jumătate de veac de pace, au impresionat probabil puternic spiritele.

Un mare text triumfal este sculptat pe o stelă depusă la Karnak; el face din Merenptah un erou legendar şi se termină printr-un emoţionant imn pentru pace:

„O mare bucurie a pogorât asupra Egiptului şi fericirea creşte în oraşele Ţării multiubite. Ele grăiesc despre izbânzile lui Merenptah asupra seminţiilor tehenu. [Egiptenii nu cunoşteau încă numele acestor popoare noi şi, pentru ei, Libia, situată dincolo de kotarele lor apusene, rămânea ţara vechilor tehenu]. Cât e de iubit, prinţul victorios! Cât e de măreţ regele printre zei! Cât e de înţelept stăpânul poruncilor!

Ah, cât e de plăcut să şezi la sfat! Ah, să poţi cutreiera drumurile fără teamă în inimă. Fortăreţele sunt părăsite, puţurile au fost din nou deschise, pregătite iarăşi pentru soli; meterezele zidurilor sunt liniştite şi doar soarele îi trezeşte pe străjeri. Paznicii s-au culcat şi dorm. Iscoadele sunt acum pe ogoare, [umblând] după pofta iniii ii-Pe pajişti, vitele pasc în tihnă, fără păstori şi trec

[singure] râul prin vad. Nicio chemare, niciun strigăt în noapte: «Stai! Vine cineva care vorbeşte graiul altor oameni». Lumea merge cântind, şi nu se mai aude nicio jeluire. Oraşele sunt din nou locuite, iar cel care îşi ară ogorul ca să aibă roade şi le va mânca singur.

Re s-a întors cu faţa spre Egipt, când a fost adus pe lume, astfel fiind menit, ocrotitorul lui, regele Egiptului de Sus şi de Jos, Baeare, fiul lui Re, Merenptah”.

Din nou reunit, Imperiul şi-a redobândit pacea. Textul continuă:

„Căpeteniile cad zicând: Salam! 19 Niciunul nu-şi înalţă capul din cele Nouă Arce.

Înfrântă e ţara Tehenu. Hati e paşnic.

În Canaan a pierit tot răul. Askalon e luat. Gezer e cucerită.

Veneam e ca şi cum n-ar fi existat nicicând.

Israelul e nimicit, n-a rămas nici măcar sămânţa lui, Siria a devenit o văduvă pentru Egipt.

Toate ţările sunt unite; în ele domneşte pacea.

Toţi cei ce rătăceau sunt acum legaţi de regele Egiptului de Sus şi de Jos, Baeare, fiul lui Re, Merenptah, dăruit cu viaţă precum Re, în fiece zi” 2°.

Această stelă e denumită uneori sleia Israelului., deoarece prima menţiune istorică a poporului evreu apare în acest text.

Egiptenii iubeau pacea şi zilele trăite în tihnă. Făgăduiala zorilor liniştiţi pare să fie cuprinsă în acest discurs al lui Amon-Re către Merenptah (Karnak):

„Ia securea, rege al zorilor sacre, cu puterea neînfrântă, cu braţul viteaz cinci îşi zdrobeşte duşmanul. Tu ai adus toate seminţiile străine ce-ţi călcaseră hotarele. Tu ai luat tot pământul, în partea lui de miazăzi şi l-ai pecetluit cu pecetea ta la miazănoapte” 21.

După aceste evenimente zguduitoare, viaţa îşi reia cursul în Egipt „precum un fluviu”.

Pacea regăsită, zeii şi imperiul

Familia regală părea capabilă să asigure continuitatea dinastiei. Merenptah avea două soţii, care se numeau (influenţa marelui Ramses este încă puternică): Isis-Nefret (cea de a doua) şi Bent-Anat (tot a doua).

Fiul cel mare, Seti-Merenptah, fusese asociat potrivit tradiţiei rameside, încă de la vârsta de doisprezece ani, campaniilor militare ale tatălui său, fără îndoială cele clin anul 4. În textul papirusului de la Orbiney, el poartă titlurile următoare: „Scrib regal, comandant al armatei, dregător al regelui, fiul său august, Seti-Merenptah" 22.

Se pare de asemenea că, tot în conformitate cu tradiţia ramesidă, el a fost asociat şi la putere, în calitate de coregent.

Merenptah continuă opera spirituală a tatălui său şi se conformează noii ideologii imperiale, intuită probabil deja de Horemheb.

Marii zei ai trinităţii rameside figurează chiar în numele de încoronare ale suveranului. El este „berbecul lui Re", „cel iubit de Amon" şi „cel iubit de Ptah".

Zeii imperiului continuă să fie onoraţi pe acelaşi plan cu zeii egipteni. Alte două basoreliefuri, sculptate pe coloana de la Ileliopolis, sunt semnificative; deasupra scenelor deja descrise figurează două reprezentări: pe de o parte zeul Amon, cu faţa spre Merenptab, îi întinde cu mâna dreaptă un paloş: „Apucă-ţi paloşul împotriva tuturor seminţiilor străine"; regele, purtând pe cap coroana roşie, împlineşte pentru zei riturile tămâierii şi libaţiunii. În paralel, zeiţa Anat, încununată cu mitra albă cu pene şi două coarne orizontale, pe spate atârnându-i o panglică lungă, îi înfăţişează suveranului paloşul cu mâna dreaptă; ea este „Anat, stăpâna întregii ţări"; Merenptah, care săvârşeşte ritul tămâierii, poartă coroana albastră. În felul acesta, Victoria este plasată până la urmă sub patronajul celor două mari divinităţi ale Egiptului şi imperiului: Amon şi Anat. Aceste două reprezentări constituie un fel de „versiune prescurtată" a celor deja descrise, totodată mult mai semnificativă, mai ales dacă remarcăm faptul că Amon

este cel care se preocupă de ţările străine (khasut), în timp ce Anat ocroteşte însuşi Egiptul (ta); acest schimb voluntar de atribuţii subliniază neîndoielnic strânsa coexistenţă a celor două divinităţi, unite ca să întărească şi să apere imperiul lui Ramses.

Situaţia templelor, îmbogăţite considerabil de către ramesizi şi care tindeau să constituie împreună cu pământurile lor, aşa cum am văzut, mari domenii practic independente faţă de coroană, având propriile lor organisme paramilitare şi o jurisdicţie proprie, era nu numai primejdioasă, dar şi foarte confuză.

Încă din anul al doilea al domniei, Merenptah a ordonat un recensământ al tuturor bunurilor din temple. Textul decretului care a poruncit efectuarea acestui inventar oficial a fost sculptat în micul templu de la Medinet Ilabu, pe partea de sud şi de nord a sanctuarului bărcii sacre:

„Anul 2, luna întâi a anotimpului revărsărilor, ziua a 29-a, sub Maiestatea regelui Egiptului de Sus şi de Jos, Baenre-cel-iubitãe-Amon. Maiestatea Sa porunceşte să se ordone scribului regal, preot-lector, maimarele preoţilor, mare intendent, al doilea (?) părinte divin, adevărat şi august, de a înfăptui marea numărătoare a tuturor zeilor şi zeiţelor din Egiptul de Sus şi de Jos” 23.

Acest decret este reînnoit în anul 3; textul său a fost sculptat chiar pe terasa de sus a templului funerar al reginei Hatşepsut de la Deir el Bahari (la sudul porţii de granit):

„Anul 3, a treia lună a anotimpului revărsărilor, sul) Maiestatea regelui Egiptului de Sus şi de Jos, Baenre-cel-iubit-de-Amon, fiul lui Re, Merenptah. Maiestatea Sa porunceşte să se ordone scribului regal, preotlector, maimarele preoţilor, intendent, cel dintâi părinte [divin], adevărat şi august, de a face numărătoarea tuturor zeilor Egiptului de Sus şi de Jos” 24.

Nu se cunosc rezultatele acestui recensământ, care privea cu siguranţă bogăţiile aparţinând divinităţilor, a

căror întindere regele a voit s-o cunoască.

La Teba, Rom-Roy deţine în continuare funcţia de mare preot al lui Amon. El e reprezentat, pe o stelă descoperită la Jebel Silsileh, alături de regele Merenptah, adorându-l pe zeul teban; monumentul era menit să comemoreze o vizită făcută de faraon şi marele preot la carierele din zonă. Rom-Roy se autointitulează „prinţul, părinte divin cu mâinile pure, ştiutor al tainelor cerului, pământului şi lumii de dincolo, sacrificator (!) al lui Kam-Atef*, comandantul oştenilor lui Amon, mai-marele argintului şi aurului din casa lui Amon, mai-mare peste lucrările tuturor monumentelor Maiestăţii-Sale, mare preot al lui Amon” 25. El mai este şi „mai-mare peste toţi preoţii din Egiptul de Sus şi de Jos” 26, prin urmare un personaj important şi ambiţios.

Ca mulţi alţi preoţi ai lui Amon, el este şeful construcţiilor regale. Se pare că, în timpul pontificatului său de la Karnak, el nu a construit

— Formă de manifestare a lui Amon, având sensul de „cel ce a împlinit vremea să”; este reprezentat cu chip de şarpe (n.tr.).

niciun templu şi nicio capelă, dar a avut grijă să restaureze locuinţa marilor preoţi, situată în partea de sud-est a domeniului lui Amon, la nivelul curţii şi în afara ei, care se întindea între pilonul al şaptelea şi al optulea (deci pe axul nord-sud al templului) pe malul Lacului Sacru, monument ale cărui fundaţii datează din timpul dinastiei a XII-a. În primul rând el a dispus reconstrucţia clădirii anexe rezervate brutarilor şi celor care făceau berea pe domeniul divin. El a voit să comemoreze acest fapt şi pentru aceasta a poruncit să i se sculpteze chipul, împreună cu textul unei inscripţii, pe pilonul al optulea de la Karnak. Această uzanţă, rezervată până atunci faraonului, a fost deci uzurpată de Rom-Roy; faptul este important şi demonstrează cu prisosinţă fărâmiţarea treptată a anumitor privilegii regale în favoarea preoţilor tebani. Textul descrie lucrările întreprinse spre slava marelui preot:

„O, preoţi puri, scribi ai templului lui Amon, fericiţi slujitori ai ofrandelor divine, cei care se îndeletnicesc cu făcutul aluatului, al berii, al dulciurilor, al pâinii şi cei ce trudesc pentru stăpânul lor, voi cei ce pătrundeţi în sala pură din templu, rostiţi-mi numele în fiece zi, îngrijiţi-mi bunul nume, aduceţi-mi slavă pentru faptele mele bune de om puternic. Am găsit cămara aceasta în paragină, cu zidurile surpate, lemnăria putredă, uşorii cei din lemn căzuţi, ca şi vopseaua ele pe chipuri. Am ridicat-o din nou, mai mare ca înainte, înălţând-o, lărgind-o, astfel ca munca să fie trainică. Aşa, am făcut uşori din gresie, am întărit uşile cu lemn de cedru adevărat; [la fel am făcut] cu cămara din lăuntru, unde şed cei ce se îndeletnicesc cu făcutul pâinii şi al berii. Am împlinit aici o lucrare mai bună decât cea dinainte, spre ocrotirea [slujitorilor] zeului meu Amon, stăpânul zeilor. De aceea ascultaţi cu luare aminte cele ce vă spun” 27.

La Memfis, funcţia de mare preot al lui Ptah aparţinea încă familiei regale. Preoţii memfiţi erau într-adevăr conduşi de flori, fiul lui Klxaemuaset, care preluase toate privilegiile tatălui său. El era, prin urmare, nepotul lui Merenptah.

În Egiptul de Sus însă, nu numai la Teba, dar şi în alte oraşe, situaţia este mai dificilă sau confuză.

La Abydos, Yuyu, fivii marelui preot precedent, Unennefer, i-a urmat tatălui său; acestuia îi va urma, la rândul lui, propriul său fiu. Funcţia a devenit un apanaj de familie. Merenptah a consacrat o stelă de alabastru zeilor din Abydos, în templu; este vorba de o stelă destul de originală, „independentă”, care poate fi privită pe toate feţele. În partea anterioară se detaşează trei statuete în altorelief: cea a lui Osiris, din centru, este flancată în stânga de către imaginea lui Isis şi în dreapta de cea a lui Merenptah, care deţine astfel în triada tebană rolul zeului-fiu, Horus.

Regele şi zeiţa îl înlănţuie pe zeu cu braţele „alcătuind astfel o unitate investită cu aceeaşi putere magică. Pe stâlpul dorsal un text sculptat în patru coloane

pune în valoare faptele regelui în cinstea zeului din Abydos, fiecare coloană având deasupra, alternativ, câte un cartuş regal, din cele două existente conform uzanţei.

„O, stăpânul meu, părintele meu Osiris, îţi ocrotesc oraşul din noma Abydos, îţi sporesc sanctuarul din Ro-Setau 2S, îndoiesc cantitatea pâinilor de ofrandă menite /ca-ului tău" 29.

Pe latura din dreapta a stelei se poate citi:

„O, părintele meu Osiris, îngăduie să fiu în preajma ta precum fiul tău Horus, căci îţi aduc numai binefaceri, întocmai ca şi lui, şi te iubesc" 30.

Merenptah era şi el prezent, deşi mai modest, şi în marele sanctuar din Abydos, unde bunicul şi tatăl său înălţaseră monumente.

Funcţiile spirituale ale marilor preoţi din Egiptul de Sus se amestecau tot mai confuz cu cele mai înalte funcţii laice.

Astfel, la Tinis, marele preot al zeului Onuris (care a jucat întotdeauna un rol important), Onurmes sau Inhermose, în funcţie de transcriere, cumula înalte funcţii religioase, militare şi chiar administrative la palatul regal. Viaţa lui ne este cunoscută graţie biografiei sculptate la ordinul lui pe pereţii mormântului său rupestra de la Naga el Maşayikh:

„Scribul regal, scribul recrutărilor pentru Stăpânul Ţării Duble, marele preot al lui Re la Tinis, şambelan al lui Şu şi Tefnut, mare preot al lui Onuris, Onurmes, cel care pregăteşte jubileele şi prosperitatea domnului său regal, Stăpânul Dublei Ţări, Baenre-cel-iubit-de-Amon, stăpânul apariţiilor glorioase, Merenptah-cel-ce-se-veseleşte-cu-Maat, zice: «am fost un prunc bun, un copilandru cuminte, un băiat sârguincios, un tânăr înţelept. Am urmat studii cu osebire strălucite în Casa învăţăturii, de care nu m-am putut dezlipi.

Am fost iubit de stăpânul meu regal, folositor zeului său, cu inima nesătulă de a făptui pentru ei numai bine.

Am fost un bărbat ager pe corabie şi neadormit, în timp ce echipajul lăsat de veghe [se putea odihni] mulţumită mie.

Eram viteaz în cer şi neobosit pe pământ, în vreme ce priveam multele marşuri [ale soldaţilor], precum... Eram cu adevărat scribul oştirii de care, oştire numeroasă, măreaţă, nemărginită. Eram şi tălmaci pentru seminţiile străine, lângă stăpânul meu regal, scrib destoinic, făcându-şi datoria. Stăpânul meu îmi vorbea de faţă cu întreaga ţară. L-am lăudat pe rege, dând sfaturi şi vorbind în fiece zi cu slujitorii săi, care [îmi] spuneau «Mare e încrederea ce ţi-o arată!; >. Eram cel care îi numea oamenii şi îi ocrotea slujitorii, până ce regele mi-a întărit funcţia, făcând din mine un Prieten.

Eram slujitorul... lui Şu, cel care îi umplea vistieria şi intendent al grânarului dublu, ce era vârfuit cu bunuri. Eram folositor în templu, destoinic pe ogoare». „n

Câte îndeletniciri, şi ce diverse, pentru un singur om!

Acest cumul de puteri spirituale şi lumeşti în mâna marilor demnitari, rezervat în teorie faraonului, va deveni treptat pentru acesta o altă primejdie, contribuind şi la fărâmiţarea autorităţii sale reale, în egală măsură cu uzurparea privilegiilor sau constituirea unor apanaje de familie.

Mai multe funcţii de mare preot puteau fi uneori asigurate de unul şi acelaşi personaj. Am constatat aceasta în cazul lui Onurmes, mare preot al lui Re şi Onuris, la Tinis.

A mai existat şi acel Amenuahsu („Fie ca Amon să i facă să dăinuie!”), cunoscut graţie unei stele rupestre descoperite la Jebel Silsileh şi care a fost mare preot al lui Sobek*, Anubis şi Ilonsu.

În cintrul stelei, regele Merenptah, urmat de vizirul Panehesi, o oferă pe Maat unui număr de patru divinităţi care îi stau în faţă: Amon-Re, Montu, Sobek şi Hathor. După toate probabilităţile, această stelă a fost comandată de vizir după o vizită a regelui la cariere. Amenuahsu însă

e reprezentat ca orant în partea inferioară a monumentului, lângă un imn de slavă adus zeilor, în beneficiul /ca-ului regal:

„Fie-ţi slăvit ka-ul, o, Amon-Re, zeu primordial, care ai existat cel dintul Bucurie

— Zeul-crocodil din mitologia egipteană, adorat la început în oraşul Shedit (numit Krokodilopolis de către Ilerodot) din Fayum, ca divinitate a apei; mai târziu cultul lui s-a răspândit în întreg Egiptul. În imperiul de mijloc e unit cu Re (Sobek-Re) şi considerat zeu creator. Apoi începe să fie considerat zeu nefast şi identificat adeseori cu Seth (n.tr.).

pentru Montu, stăpânul din Hermonthis! Plecăciune dinaintea zeului meu Sobek! Adoraţie către zeiţă pentru /ca-ul regal al Stăpânului Dublei Ţări, Baenre-cel-iubit-de-Amon, dăruit cu viaţă. Fie ca ei, urmându-şi /ca-ul, să dăruiască o viaţă fericită /ca-ului marelui favorit al zeului perfect, cel iubit de Stăpânul Dublei Ţări, copleşit de laude în timpul vieţii pe pământ pe lângă Horus, taurul puternic, [bărbatul] cu fapte chibzuite şi cuvântări alese, ale cărui vorbe aduc mulţumire şi care umple în chip fericit inima stăpânului său, mai-mare peste preoţii tuturor zeilor, marele preot al lui Sobek, Anubis şi Ilonsu, Amenuahsu” 32.

Aceste fapte subliniază poate efortul de sincretism religios caracteristic epocii rameside, dar consacră totodată şi puterea deţinută de anumiţi reprezentanţi ai clerului.

Importanţa dobândită sub domnia lui Merenptah de clerul diferiţilor zei constituie o ameninţare serioasă pentru viitor, doar dacă pe tron nu se va urca un suveran energic.

Ne-au parvenit puţine date precise asupra domniei lui Merenptali.

Pe stela precedentă, vizirul Panehesi, unul dintre personajele cele mai de seamă ale regatului, este înfăţişat însoţindu-l pe suveran. Numele lui care înseamnă

„Negrul”, arată că era poate originar din sudul Egiptului.

Într-un grup statuar provenind de la Deir el Medineh, el e reprezentat în spatele regelui şi al reginei, purtând şi titlurile conferite de obicei acestui înalt personaj: „purtător de evantai de-a dreapta regelui, primar al oraşului”.

Pe o stelă de la Jebel Silsileh poate fi văzută încă triada guvernamentală de atunci: regele, prinţul Seti-Merenptah şi vizirul Panehesi adorându-l pe Amon. Stela a fost consacrată de Panehesi în beneficiul regelui, aşa cum indică inscripţia sculptată pe soclu:

„Slavă ia-ului tău, Amon-Re, şi de asemenea Eneadei divine din Nuu. Fie ca ei să dăruiască viaţă, statornicie, putere, belşug şi bucurie /ia-ului regelui Baenre-celiubit-de-Amon, dăruit cu viaţă. Făcut de sfetnicul, învăţăcelul Maiestăţii Sale, primarul oraşului, vizirul Panehesi” 33.

Acesta şi-a deţinut probabil funcţia de vizir timp de mai mulţi ani, după care ea a fost încredinţată succesiv lui Pensekhmet („Omul-lui-Sekhmet”) şi Merisekhmet („Celiubit-de-Sekmet”), care, după nume, erau viziri de origine memfită; în ceea ce priveşte activitatea şi personalitatea lor, nu deţinem niciun tel de date.

Guvernarea ţărilor din sud a fost asigurată de doi viceregi ai Nubiei, care s-au succedat unul altuia: Mesui şi Khaemtir. Ei au lăsat inscripţii scurte, ca şi câteva reprezentări în templele nubiene şi sudaneze: la Bet el Wali, Amada (pe un basoreliet, Mesui îl adoră pe Re-IIoraklity, Hl. ind în genunchi), la Aniba şi Aksha. Cât despre Khaemtir, reprezentat în templul din Buhen, el va fi încă în funcţie sub Seti al II-lea.

B. UZURPATORUL AMENMES ŞI REVENIREA LUI SETI AL II-LEA

Merenptah menţinuse prin urmare imperiul intact, în ciuda serioaselor primejdii, iar puterea lui nu era contestată, deşi începuseră să se contureze o serie de dificultăţi interne. În Valea Regilor continuau lucrările de construcţie a mormântului său. În anii 7 şi 8, Panehesi merse să le inspecteze.

La moartea lui, survenită cam prin anul 1218 î.e.n., s-a petrecut un eveniment pe care îl ignorăm. Se constată numai că succesiunea a fost asigurată de un oarecare Amenmnes („Aiuon e cel care l-a adus pe lume”) şi nu de Seti-Merenptah, urmaşul de drept.

Ce s-a întâmplat cu adevărat? Nu putem decât să formulăm ipoteze.

După unii egiptologi34, Amenmes ar fi fost ud scrib al necropolei tebane, devenit vizir, într-adevăr, în papirusul Salt, judecarea unui conflict între lucrătorii de la Deir el Medineh e înfăţişată unui „vizir Amenmes”; meşterul Paneb, care a fost declarat vinovat, se plânge unui anume Mose, care ar putea fi porecla lui Seti-Morenptah. Mose hotărăşte că vizirul nu are dreptate şi îl demite din funcţie. Ştiind că prinţul i-a provocat dizgraţia şi dorind să se răzbune, Amenmes ar fi uzurpat tronul la moartea lui Merenptah. Dar aceasta presupune multe complicităţi (?).

Potrivit altei ipoteze35, evenimentul ar fi fost rezultatul unui complot de harem (cum vor mai fi şi altele!). În texte, mama lui Amenmes este numită „Takhat, mama regelui”, deşi nu pare să fi fost niciuna dintre soţiile lui Merenptah şi nicio prinţesă din familia regală, doar, eventual, o concubină. La moartea lui Merenptah, cu condiţia să se admită lipsa moştenitorului Seti, un complot l-ar fi adus la putere pe acest tiu al suveranului defunct şi al unei femei din harem. Şi în acest caz era oricum necesar un sprijin important din partea prietenilor şi altor curteni care îl susţineau (?).

În orice caz, domnia lui Amenmes a fost neinteresantă şi scurtă; ea a durat vreo patru ani, până în 1213. Până acum au fost găsite doar câteva nume în cartuşul acestui suveran şi o serie de inscripţii oficiale la Karnak, Sheikh abd el Gurnah şi Rameseum; Amenmes a dispus să-i fie săpat şi un mormânt în Valea Regilor. Seti al II-lea, odată ajuns la putere, a poruncit să fie şters numele uzurpatorului de pe toate monumentele.

În orice caz, acest intermezzo dovedeşte că puterea

regală este serios ameninţată din interior prin însuşi faptul că devine vulnerabilă în faţa comploturilor urzite de către demnitari (?) sau elemente din harem (?). În viitor, alte documente vor lămuri poate această situaţie, încă obscură pentru noi.

După revenirea lui Seti al II-lea, dinastia ramesidă legitimă preia din nou puterea pentru aproximativ şase ani.

„Horus, «taur puternic, iubit de Re», Cele două Stăpâne, «cel ce apără Egiptul şi leagă ţările străine».

Ilorus de aur, «cel ale cărui victorii sunt măreţe pretutindeni».

Regele Egiptului de Sus şi de Jos, Userkheperu-Re-Meri-Amon («Puternice sunt devenirile lui Re, cel iubit de Amon»), Fiul lui Re, Seti-Merenptah".

Într-o inscripţie sculptată, aflată în curtea templului lui Amenofis al IV-lea din Luxor, Seti al II-lea îşi afirmă puterea regală şi imperială:

„Zeul desăvârşit, fiul lui Amon, adus pe lume de Mut, doamna cerului, suveranul ce ia stăpânire tot pământul, regele puternic care leagă ţara precum îi este voia, după ce a adus-o cu bine la ţărm… statornic pe tronul regelui Egiptului de Sus şi de Jos, regele Egiptului şi soarele celor Nouă Arce" 3B.

Seti al II-lea afirmă astfel oficial tradiţia ramesidă, însă prestigiul faraonic, reprezentat în chip desăvârşit de Ramses al II-lea, pare să fie violent atacat.

Noul suveran vrea să fie la rândul lui pentru Egipt, ca şi ilustrul său bunic, dătător de belşug şi prosperitate. El apare astfel în textul unui decret sculptat pe o stelă din gresie depusă la Karnak (în faţa zidului de apus al curţii „ascunzătorii", pe partea interioară); din nefericire, semnele sunt foarte mutilate pe alocuri, iar data e în mare parte ştearsă:

„Fiul lui Re, stăpânul aparţiilor glorioase, Seti-Merenptah, dăruit cu viaţă, iubit de Amon mai mult decât orice alt rege, pentru care a făcut să înverzească3 din nou

Egiptul şi deşertul… Bucatele sporesc, după ce Renenutet38 s-a împreunat cu trupul lui; el face astfel ca Egiptul să dăinuie mulţumită roadelor vânătorii, pescuitului şi ogoarelor… ca şi (?) până acum. Toţi zeii sunt mulţumiţi şi îi aduc laude; inimile lor tresaltă de bucurie, iar braţele sunt încărcate de viaţă şi putere… Eu sunt chipul lui Amon, iar cuvintele făurite în inima lui se află în gura mea" 39.

Acest text se înscrie şi în ideologia lui Ramses al II-lea. Citind inscripţiile din această epoca avem impresia că descendenţii lui au vrut să menţină moştenirea materială şi spirituală lăsată de el. Se pare însă că mijloacele le-au cam lipsit – ne referim la puterea necontestată şi incontestabilă, iar de data aceasta la prestigiul armelor.

Cu toate acestea, în măsura în care se poate constata, Seti a încercat să elimine dificultăţile prin care trecea puterea regală în interiorul ţării.

Dacă Amenmes, vizir de origine tebană, este cu adevărat uzurpatorul tronului, faraonul pare să îi tras învăţămintele de rigoare din acest eveniment redutabil. Cei doi viziri a căror existenţă o cunoaştem sub domnia lui provin, aproape sigur, din nord: unul se numeşte Pa-Re-em-neb („Re e în sărbătoare" – copilul se născuse probabil în ziua unei sărbători a zeului, la Heliopolis); celălalt e flori, mare preot al lui Ptah la Memfis, nepot şi el al lui Ramses al II-lea, prin Khaemuaset, deci văr de al doilea al faraonului.

Am mai vorbit de privilegiile pe care şi le arogase sub domnia precedentă, marele pontif teban, Rom-Roy, ce îşi sculpta propria imagine pe un pilon al sanctuarului de la Karnak. Seti îl înlocuieşte pe Rom-Roy, foarte vârstnic (deţinea funcţia de la sfârşitul domniei lui Ramses al II-lea), cu Mehuhi, ce pare să fi fost unul dintre demnitarii fideli lui; într-adevăr, el poartă, fapt foarte rar printre marii preoţi ai lui Amon, titlul de „scrib regal adevărat", adică de secretar personal al regelui; era prin urmare un curtean aflat în serviciul suveranului.

Astfel Seti a vrut probabil să-şi aşeze oameni siguri în posturile cheie ale statului.

Dar el nu a putut să oprească total mişcarea ce tindea să facă din înaltele funcţii sacerdotale apanaje de familie. Astfel, lui flori i-a urmat, la Memfis, fratele său Pahemneter; un grup statuar, aflat în prezent la Luvru, îi reprezintă pe amândoi. În acest caz, primejdia era poate mai mică, deoarece ambii făceau parte din familia ramesidă.

Dar la Abydos, de-pildă, lui Yuyu, mare preot al lui Osiris, îi urmează fiul său Unennefer (cel care purta acelaşi nume ca bunicul său, şi el reot de rang înalt). Încă din copilărie, el fusese destinat să ocupe acest post, pas! rat în familie de mai multe generaţii; acest lucru este indicat de textul sculptat pe o statuie a personajului, conservată la Luvru:

„El a început să-l slujească pe zeu încă de pe când era copil, ager, sănătos şi înfloritor, în fiece zi, asemănându-se astfel cu un prunc al mlaştinilor 40. Pe când zilele treceau, laudele sporeau şi ele". 41

Unenneler era şi mai puternic decât tatăl şi bunicul lui, deoarece el cumula diversele funcţii de la Abydos, fiind în acelaşi timp mare preot al lui Isis şi slujitor al lui Horus.

În ciuda strădaniilor sale, Seti al II-lea putea să frâneze, dar nu să stăpânească în întregime acest lent proces de dezmembrare a puterii regale prin înflorirea particularismelor locale.

Dificultăţile interne vor spori până la sfârşitul dinastiei a XIX-a; succesiunile nu se petrec în mod regulat, iar anarhia se instalează treptat.

C. PRIMUL DECLIN: RAMSES-SIPTAH ŞI REGINA TAUSERT

Seti al II-lea luase în căsătorie o tânără pe nume Tausert („cea puternică"), pe care a făcut-o „mare soţie", dar aceasta nu era, din cât se pare, de neam regal. Nu se cunoaşte nici numele urmaşului desemnat pentru succesiune. Datele care ne-au parvenit însă despre aceste

domnii sunt insuficiente, izvoarele fiind sărace, din pricina numărului redus de monumente.

La moartea lui Seti al II-lea, prin 1206, i-a urmat la tron un adolescent: Ramses-Siptah („Ramses-fiul-lui-Ptah"). S-a crezut multă vreme că au fost doi suverani distincţi: Merenptah-Siptah şi Ramses-Siptah, căci dacă numele Siptah era comun, prenumele erau diferite, adică numele din cartuş al regelui Egiptului de Sus şi de Jos. Această reconstituire este uneori anevoioasă, dar s-a putut stabili, foarte recent, că era vorba de unul şi acelaşi faraon, care îşi schimbase prenumele 42. Cine era el? Mama sa nu era o mare soţie regală. Să fi fost oare un fiu al lui Merenptah, deja vârstnic, avut cu o concubină, deci un frate vitreg al lui Seti al II-lea? Sau un tiu al lui Seti al II-lea şi al unei concubine? Ori poate un fiu al lui Amenmes, deci alt uzurpator?

Remarcabil este faptul că, la Medinet Habu, în templul funerar al lui Ramses al III-lea, basorelieful reprezentând procesiunea statuilor regilor strămoşi ai suveranului îi menţionează, după Merenptah, doar pe Seti al II-lea şi pe Setnakht 42. Prin urmare, au fost omişi deliberat Amenmes, Ramses-Siptah şi regina Tausert (care îşi aroga protocolul regal).

Într-adevăr, aceasta, împreună cu omul ei de încredere, cancelarul Bay, probabil de origine siriană, a acaparat o mare parte din putere. Este posibil ca cei doi să-l fi aşezat pe Ramses-Siptah pe tron la moartea lui Seti al II-lea şi ca Tausert, văduva suveranului, să fi luat în căsătorie adolescentul regal. În cazul în care mumia, înfăşurată din câte se pare în grabă şi depusă într-un sarcofag cu numele de Ramses-Siptah în mormântul lui Amenofis al II-lea 44 din Valea Regilor, e într-adevăr a sa, el era, când a încetat din viaţă, un bărbat încă tânăr. Era oare fiul lui Seti al II-lea sau al lui Amenmes şi al unei concubine siriene? Aceasta ar explica, poate, interesul pe care i-l purta cancelarul Bay. În orice caz, căsătorindu-se cu el, Tausert îi conferea o anumită legitimitate.

A fost el la început un figurant destinat să mascheze

ambiţiile lui Tausert şi ale lui Bay? Faptul că aceştia doi aveau interese comune este întărit de mai multe dovezi. Şi unul şi celălalt au dispus să le fie săpate mormintele în Valea Regilor, privilegiu rezervat până atunci numai faraonului, iar pe pereţii mormântului ei, Tausert e reprezentată împreună cu cei doi soţi regali – Seti al II-lea şi Ramses-Sipath.

Toate acestea nu puteau decât să dăuneze puterii faraonului şi prestigiului Egiptului, deşi era menţinută în continuare doctrina imperială a lui Ramses al II-lea.

Astfel, pe o stelă rupestră depusă de viceregele ţărilor din sud la Abu-Simbel (marele templu, terasa nordică), poate fi văzut Ramses-Sipath adorându-i pe Amon, Mut, Re, Seth şi Astarte, în cea mai pură tradiţie ramesidă.

Încă de la urcarea lui pe tron, Ramses-Siptah pare să se fi interesat de administrarea Nubiei. Să fi avut loc oare acolo o revoltă, în mijlocul acestor evenimente tulburi? E foarte posibil şi conform obiceiurilor africane. Sau era un mijloc de a-l îndepărta pentru moment pe tânărul rege de la curte, spre a lăsa câmp liber ambiţiilor lui Tausert şi Bay?

În orice caz, încă din primul an de domnie, suveranul se duce în Nubia, până la Abu-Simbel, pentru a-l instala pe Seti, noul vicerege. E un pretext oficial despre care ne informează două grafitti:

— Unul la Ăbu-Simbel, pe zidul incintei mici, care se întinde – sau, mai precis, se întindea – între soclul colosului regal meridional şi stânca în care e săpat marele templu:

„Slavă să-i înălţăm lui Amon, rugându-l a înzestra cu viaţă, sănătate şi belşug ¿a-ul solului regal la toate seminţiile străine, picioarele Stăpânului Dublei Ţări, ce umple inima lui Horus în palatul său, mai-mare peste carele Maiestăţii-Sale… când Maiestatea Sa a venit să-l înalţe pe fiul regal din Kuş, Seti, pe locul său, în anul dintâi al Stăpânului Dublei Ţări, Ramses-Siptah” 45.

— Cealaltă la Wadi Halfa:

„Anul dintâi al zeului desăvârşit, Ramses-Siptah. Slavă să-i fie adusă lui Horus din Bulien, rugându-l a înzestra cu viaţă, sănătate şi belşug, hărnicie, laude şi iubire ka-ul solului regal la toate seminţiile străine, slujitorul zeului-lună, scribul Neferher, fiul lui Neferher, de la arhivele faraonului, după ce a venit şi a primit laudele diriguitorilor Nubiei, împreună cu viceregele din Kuş, Seti, cu prilejul primei sale expediţii victorioase 4B”.

Termenul de expediţie victorioasă sugerează oare existenţa unei rebeliuni ce a trebuit înirântă, sau este pur formal? Prima ipoteză pare cea mai vex osimilă, sudanezii profitând adeseori de schimbările domnilor ca să se revolte, dar nu suntem în posesia altor informaţii în legătură cu acest subiect.

În orice caz, în anul 3 al domniei, calmul s-a restabilit; două inscripţii sculptate în templul de ia Wadi Halfa evocă supunerea conducătorilor ţării Kuş:

„Anul 3, sub Maiestatea regelui Egiptului de Sus şi de Jos, Akhenre-Setepeare («cel ce îi e de folos lui Re, alesul lui Re»), Fiul lui Re, «Merenptali»-Siptah. A sosit slujitorul ce ţine evantaiul de-a dreapta regelui, scribul regal, vistiernicul, scribul regal la arhivele faraonului, intendent în templul lui Amon, Pyay, ca să primească cele folositoare din ţara Kuş.

Anul 3… Făcut de mai-marele peste carele Maiestăţii Sale, solul regal la toate seminţiile străine, [care a sosit] să-i suie pe marii diriguitori pe scaunele lor şi să împlinească cele menite de inima faraonului, flori, fiul lui Kawa”.

Prin urmare, au sosit trimişii speciali ai palatului regal, dintre care unul să adune tributurile, iar altul să-i întărească în funcţii pe şefii rămaşi fideli Egiptului. Acelaşi flori, fiu ai lui Kawa, i-a urmat lui Seti ca vicerege, între anul 3 şi anul 6 al domniei.

Descendenţa ramesidă legitimă rămâne totuşi influentă. Astfel, flori, fiul marelui preot al lui Ptah cu

acelaşi nume, prin urmare strănepotul lui Ramses al II-lea, este numit vizir şi primar al Tebei. Originar din Memfis, flori efectuează în exerciţiul funcţiunii mai multe vizite în Oraşul din Sud, însoţit de funcţionari memfiţi, ca de pildă în anul 4. El este adeseori menţionat în textele de pe ostraca descoperite în Valea Regilor.

Din acest moment, istoria Egiptului devine pentru noi o succesiune de pete de umbră şi lumină. Izvoarele devin tot mai rare, acest lucru arătând el însuşi anarhia care domnea probabil în ţară, unde lucrările meşteşugarilor sunt mult mai puţin importante.

Câteva personaje ne apar prea adeseori imprecise: un anume flori (altul!) mare preot al lui Amon, care, deşi deţinea o funcţie atât de înaltă, nu ne e cunoscut decât graţie inscripţiei sculptate pe soclul statuii fiului său Kanekht, locotenent al carelor şi arcaşilor, care îl numeşte părinte al lui, şi un alt mare preot al lui Amon, Minmose, de la care ne-a rămas o statuie steleforă, prezentând un imn către Re:

„Tu te faci nevăzut în orizontul lui Mânu48 în fiece zi. Stelele neobosite te slăvesc, Stelele indestructibile te adoră. Îngăduie-mi, de voieşti, să-mi potolesc setea în unda râului. Pentru Zea-ul lui Minmose” 49.

Scurtimea textului, lipsa oricărei titulaturi (mai ales în cazul unui personaj cu un rang atât de înalt, titlul său de mare preot figurând doar pe muchia stelei) trădează sărăcia acelor timpuri şi evocă grave dificultăţi interne.

Ne e cunoscut şi numele lui Iyroy, mare preot al lui Ptah, care i-a urmat probabil lui flori, dar nu se ştie în ce condiţii şi nici care îi era originea.

Funcţia de mare preot la Abydos este singura ce pare să rămână stabilă, în mâinile aceleiaşi familii: Să-aset („fiul lui Isis”), „cel ce umple inima Stăpânului Dublei Ţări şi îi umple urechile cu fapte de dreptate şi cuvântări în care nu va fi scos nimic „B7 este fiul lui Yuyu şi fratele lui Unennefer, cărora le-a urmat în mod legal.

Nu ştim care a fost sfârşitul lui Ramses-Siptah, dar,

după moartea lui, Tausert ia titulatura regală şi domneşte probabil vreo câţiva ani, secondată de sirianul Bay.

În imperiu şi în ansamblul lumii orientale, primejdiile sporesc tot mai mult. Popoarele mării, numeroase şi mai bine organizate, s-au instalat în Libia şi ţara Canaanului, ameninţând chiar Egiptul la apus şi răsărit, cu forţe puternice, terestre şi navale.

D. SETNAKHT ŞI ZEII SALVEAZĂ EGIPTUL

Nu avem niciun fel de documente asupra vieţii din Egiptul de atunci. Dispunem numai de tabloul pe care Ramses al III-lea îl va înfăţişa după urcarea sa pe tron, asupra anarhiei ce domnea în Egipt, înainte ca tatăl său să devină suveran al Dublei Ţări.

„Şi era această ţară a Egiptului uitată şi părăginită, iar fiece om asemenea ei. Nu mai avea Gură superioară de mulţi ani ce se scurseseră şi alţii ce vor veni. Ţara Egiptului era [pe mâna] dregătorilor şi mai marilor oraşelor; fiecare îşi ucidea semenii, fie ei mari sau mici. Apoi sosiră alte timpuri, ani goi, în timpul cărora Yarsu, un sirian Bi, a fost căpetenie peste oamenii Egiptului. El făcu astfel ca ţara întreagă să-i aducă daruri; apoi îşi strânse slujitorii credincioşi şi împreună jefuiră bunurile. Ei făcură zei din oamenii de rând şi nu se mai aduseră ofrande în templele din oraşe.

Dar zeii răsturnară aceste lucruri şi aduseră pacea, ca să fie din nou rânduială în ţară, după datină: ei îl înălţară pe fiul lor, trup din trupul lor, ca să devină regele întregii ţări pe tronul lor, Userkhare-Setepeare [«Puternică e apariţia lui Re, alesul lui Re»], fiul lui Re, Setnakht [«Setheste-puternic»], cel iubit de Re şi iubit de Amon. El e asemenea lui Khepri52 [dar este] Seth atunci când îl cuprinde mânia. El puse rânduială în ţara răzvrătită, ucise bărbaţii cu inima ticăloasă [Bay?], din ţara multiubită, purifică tronul cel mare al Egiptului şi se sui pe tronul lui Atunci ca rege al Dublei Ţări. El îndreptă chipurile ce şedeau plecate şi fiece om îşi recunoscu fratele, care stătuse până atunci precum o stană. El înălţă la locul lor

templele din oraşe, le umplu cu ofrande, închinate Eneadei, precum era obiceiul.

Pe mine mă alese să fiu prinţ pe tronul lui Geb. Eu am devenit Gura superioară a tărâmurilor egiptene, mai mare peste toată ţara, strânsă într-un singur mănunchi".53

Disensiuni interne? Revoluţie? Sau poate luptă împotriva partidei siriene care uzurpase tronul în detrimentul descendenţei legitime? Ştim doar că Setnakht a restabilit ordinea, după o serie de masacre şi uciderea lui Bay, iar Egiptul, în care domnea din nou pacea, şi-a reluat cursul obişnuit al vieţii.

Se consideră că el a întemeiat altă dinastie, prin urmare a XX-a. Dar el era poate unul dintre descendenţii, cu siguranţă numeroşi, ai lui Ramses al II-lea, aşa cum ar părea să indice şi basorelieful de la Medinet-IIabu, despre care am vorbit mai sus. În orice caz, el a dovedit, ca şi ilustrul său predecesor, o mare putere de acţiune şi aceeaşi iubire de patrie.

Un alt text menţionează şi anumite lupte îndârjite, aruncând o altă lumină, deşi neclară, asupra acestei perioade anarhice; el a fost sculptat pe o stelă descoperită la Elefantina:

„Trăiască Maiestatea lui llorus, taur puternic, plin de vitejie.

Cele două Stăpâne, cel ale cărui apariţii sunt frumoase precum ale lui Ta-tenen.

Horus de aur, plin de putere şi virtute, ce îi respinge pe răzvrătiţi.

Regele Egiptului de Sus şi de Jos, Stăpânul Dublei Ţări, Userkhare-Setepeare.

Fiul lui Re, stăpânul apariţiilor glorioase, Setnakht [cel iubit de Re şi iubit de Amon], iubit de Amon-Re, regele zeilor, plăsmuit de Re după asemănarea lui, al cărui nume e imaginea lui Atunci, iar chipul cel al Marii Eneade. Voia lui îi bucură pe toţi, căci este precum Ochiul lui Re. Ţara a încetat a fi năpăstuită, ţara mult-iubită s-a îndepărtat de deznădejde; inima zeului tresaltă de bucurie... căci braţul

lui l-a ales pe Maiestatea Sa, aflat deasupra milioanelor [de ani?] fără să bage în seamă sutele de mii ce-i stau în urmă. Toate seminţiile se supun voii sale, care aduce belşug (?) celor năpăstuiţi. precum făptuieşte însuşi Re…

Maiestatea Sa era precum părintele său Sutekh, întinzându-şi braţele ca să smulgă Egiptul celor ce l-au răpit, puterea sa încercuindu-[l] cu ocrotire magică. Atunci, vrăjmaşilor aflaţi dinaintea sa li se împietriră inimile de spaimă şi se împrăştiară mai iute decât păsăruicile când le fugăreşte şoimul cel viteaz 54. Ei lepădară aurul şi argintul Egiptului, dăruit lor de aceşti asiatici ca să se îndrepte spre ei izbânzile ce le-ar fi adus stăpânirea Ţării mult-iubito 55. Dar urzelile lor s-au destrămat şi făgăduielile nu li s-au împlinit. Căci toţi zeii şi toate zeiţele s-au ridicat atunci şi au săvârşit minuni pentru zeul desăvârşit, prezicându-i un mare măcel, deoarece zeii hotărâseră că lumina se va aşterne din nou [asupra Egiptului].

În anul 2, luna a doua a anotimpului secetei, ziua a zecea, nu mai rămăsese niciun răzvrătit împotriva Maiestăţii Sale, în nicio ţară, iar Maiestăţii Sale i se putu spune: «O, Stăpâne al acestei ţări, inima ta e fericită, căci profeţia zeilor s-a împlinit împotriva duşmanilor tăi; ei cu toţii au pierit din ţară şi nu mai e puterea pedestraşilor şi a carelor, decât acelea ale părintelui tău56. Toate templele sunt din nou deschise. În cămările divine se poate pătrunde iarăşi spre a le spori [belşugul]57»” [sfârşitul textului, un rând întreg, e foarte mutilat].

Acest text face prin urmare aluzie la o serie de lupte ce ar fi avut loc chiar în Egipt şi pe care zeii, împreună cu Setnakht, le-au încheiat cu bine. Duşmanii sunt fie tocmiţi de asiatici, fie asiaticii înşişi. În primul caz, ar putea fi vorba de o tentativă a cancelarului Bay de a prelua puterea („cumpărându-şi „aliaţi şi poate chiar o parte din armată), căreia i s-au opus în mod firesc numeroşi egipteni şi în primul rând descendenţii lui Ramses ce ocupau, aşa cum am văzut, posturi importante. Ne-am putea întreba dacă nu a fost cumva vorba de o primă tentativă de invazie din

partea Popoarelor mării, venite din Canaan, care ar fi profitat de anarhia ce domnea atunci în Egipt ca să încerce să se instaleze, ceea ce ar justifica aluzia făcută la carele şi la infanteria străină. Aceasta ar mai explica şi faptul că n-a avut loc nicio campanie asiatică decât în anul 8 al domniei lui Ramses al III-lea (fiul şi succesorul lui Setnakht). Dar atunci de ce nu e menţionat niciun nume de popor invadator, aşa cum s-a făcut întotdeauna?

Pentru clarificarea acestei probleme, nu ne rămâne decât să sperăm şi de data aceasta în descoperirea de noi documente.

Se pare că doi ani de domnie i-au fost de ajuns energicului Setnakht pentru înfrângerea revoltei – sau a invaziei – şi restabilirea în Egipt a prosperităţii ce decurgea din ordinea monarhică. Doi ani, straniu paralelism cu Ramses I care întemeiase, în doi ani de domnie, o dinastie, a XIX-a.

Din căsătoria sa cu regina Tii-Meriaset („Tii cea iubită de Isis”), Setnakht a avut un fiu, Ramses, pe care l-a desemnat drept succesor. Acesta a fost ultimul erou al Egiptului, cel care îl va ocroti şi îl va salva, în timp ce în jurul său toate statele antice ale Orientului se vor prăbuşi unul după altul în viitoare.

E. RAMSES AL III-LEA SAU ULTIMA PERIOADĂ GLORIOASĂ

Prin anul 1198 î.e.n., Ramses începe o lungă domnie de treizeci şi unu de ani.

„Horus, taur puternic, rege falnic.

Cele două Stăpâne, [regele] cu jubilee măreţe precum Ta-tenen.

Horus de aur, bogat în ani precum Atunci, monarhul ce apără Egiptul şi leagă ţările străine.

Regele Egiptului de Sus şi de Jos, Usermaatre [«Puternică e dreptatea lui Re»], iubit de Amon.

Fiul lui Re, Rainses, regent al Ileliopolisului”.

La moartea lui Setnakht, Ramses al III-lea îşi asumă îndatoririle filiale, înainte de orice gest politic, aşa cum

făcuse şi Ramses al II-lea faţă de tatăl său Seti. Şi de data aceasta, corabia regală, purtând corpul mumificat al suveranului defunct, însoţit de Ramses şi de înalţi demnitari, se îndreaptă spre Teba, unde Setnakht, salvatorul, se va odihni în mormântul său situat în partea de apus:

„[Părintele meu] merse să odihnească în orizontul său, asemenea zeilor Eneadei. S-a săvârşit pentru el cele ce s-au săvârşit pentru Osiris; apoi a fost purtat în corabia sa regală pe fluviu, spre a odihni în palatul său veşnic, la apus de Teba" 58.

Regele ales de zei

Se pare că încoronarea noului faraon a avut loc la Teba, îndată după acest eveniment. Potrivit tradiţiei, Ramses al III-lea (aşa cum făcuse mai înainte Tutmosis al III-lea) se proclamă drept ales al zeilor şi, ca în cazul lui Horemheb, ceremonia se petrece în mijlocul veseliei zeilor şi oamenilor.

„Părintele meu Amon-Re, stăpânul zeilor, Re-Atum şi Ptah-cel-frumos-la-chip [se recunoaşte aici o formă a trinităţii sacre rameside] m-au făcut să apar ca Stăpân al Dublei Ţări, pe tronul celui ce m-a zămislit. Am primit, în mijlocul uralelor, tronul părintelui meu; ţara îşi aflase iarăşi pacea şi se veselea, fericită că mă vede rege al Dublei Ţări, aşa cum fusese Horus pe tronul lui Osiris. Am apărut atunci cu coroana atef, purtând uraeus-ul. Mi-am aşezat diadema cu două pene, precum Ta-tenen. M-am suit pe tronul lui Horakhty, împodobit cu însemnele [regale], precum Atunci". 59

După marile războaie victorioase, în anul 12 al domniei, Ramses va aminti faptul că zeii fuseseră cei care l-au ales şi l-au aşezat pe tron, în textul sculptat pe o stelă depusă la Medinet-Habu. Regele se adresează curtenilor:

„Am fost rege încă din copilărie, precum o făptură a zeului, şi m-am aşezat în pace pe tron. El [Amon-Re] m-a ales, el m-a găsit printre sute de mii şi m-a ridicat, cu mâinile lui, Stăpân al Sudului şi al Nordului. Nu am luat

nimic prin silnicie, nu am pus stăpânire pe tron prin înşelăciune60, ci coroana mi-a fost aşezată pe creştet cu o inimă plină de iubire; am fost înştiinţat că voi domni peste Egipt. Zeii şi zeiţele se veseleau când am primit podoabele celor doi Stăpâni şi celor două Stăpâne61, în timp ce în mâini ţineam flagcilum-ul, sceptrul heqa şi sceptrul ames [atribute tradiţionale de ceremonie ale suveranului]" 62.

Cu prilejul tuturor marilor ceremonii şi sărbători, îndeosebi sărbătoarea Opet, regele îşi va manifesta cu fidelitate recunoştinţa şi supunerea faţă de Amon:

„Inima mea îţi urmează sfaturile în fiece zi, de când am fost ales printre sute de mii ca să fiu rege şi regent al celor Două Ţărmuri. Tu m-ai găsit încă pe când eram un prunc de ţâţă, apoi am fost aşezat şi sunt pe tronul tău" 63.

Această fervoare manifestată faţă de zeul încoronării şi al victoriilor explică bogatele danii făcute de faraon templului acestuia din Teba.

Războaiele împotriva Popoarelor mării

Situaţia externă era foarte ameninţătoare. În Libia, după înfrângerea suferită din partea lui Merenptali, Popoarele mării se organizaseră şi se infiltrau în Deltă. La nord, regatul Hati, copleşit de evenimente, în ciuda eforturilor eroice ale lui Supiluliuma, îşi trăia ultimele clipe şi avea să dispară curând de pe harta Orientului Mijlociu. Năvălitorii se răspândiseră spre sud, în Cilicia, Naliarina şi Amuru. Mari porturi feniciene, precum Ugarit, au fost distruse şi arse. Ciprul le-a căzut la rândul său în mâini, iar Canaanul a fost încetul cu încetul cotropit de către aceste popoare indo-europene, care, instalate în marele imperiu egiptean din Asia, ameninţau acum metropola însăşi. Ramses al III-lea va opune o rezistenţă îndârjită acestor războinici veniţi de pe mare şi de pe uscat, iar Egiptul va fi singurul stat ce va rămâne din întreaga lume antică.

Izvoarele de care dispunem în legătură cu aceste lupte sunt destul de numeroase. Într-adevăr, Ramses al III-

lea a poruncit să se sculpteze pe pereţii templului său funerar de la Medinet Habu (malul stâng teban) basoreliefuri şi texte relatând, într-o ordine aproximativ cronologică, războaiele pe care a trebuit să le poarte împotriva Popoarelor mării. Medinet Habu este o mare carte de istorie pietrificată, o adevărată fericire pentru filologii şi istoricii moderni care încearcă, prin derularea textelor şi a imaginilor, să clarifice cronologia şi evenimentele principalelor conflicte desfăşurate cu mai bine de trei mii de ani în urmă, ce stau la baza multora dintre statele noastre moderne.

Stilul epic, caracteristic inscripţiilor din vremea lui Ramses al II-lea, domină aceste naraţiuni. O nouă Chanson de geste eroică ia naştere. Dacă valoarea magică a cuvintelor conduce la ceea ce poate fi uneori interpretat de către un spirit modern drept exagerări emfatice sau o anume „propagandă" regală, care pentru egiptenii din antichitate nu constituie altceva decât o modalitate de a eterniza puterea şi triumful Egiptului, în funcţie de valoarea creatoare a Verbului, textele sunt totodată presărate cu imagini splendide, simple sau mitice, uneori de un lirism grandios sau de o poezie emoţionantă.

Demonstraţii militare în Sudan

Potrivit tacticii tradiţionale a faraonilor, Ramses îşi întăreşte mai întâi frontiera sudică. El întreprinde prin urmare o campanie în Sudan, înainte de anul 5 al domniei. Este vorba mai degrabă, din câte se pare, de o demonstraţie de forţă decât de un adevărat război. Regele revine apoi la Teba, unde consacră, lui Amon şi Mut, trei şiruri de prizonieri sudanezi:

„Căpeteniile din nevolnica ţară Kuş zic: «Salut ţie, o rege al Egiptului şi Soare al celor Nouă Arce, îngăduie-ne suflarea vieţii ce ne-o dăruieşti de obicei, iar atunci noi îţi vom sluji cei doi uraeiii 84.

Asigurându-şi liniştea, cel puţin vremelnică, în sud, Ramses părăseşte Teba şi pleacă în Libia, de unde primise ştiri alarmante.

Anul 5 – Popoarele mării atacă la apus

Ramses şi oastea lui urcă spre Deltă precedaţi de stindardele lui Up-Uaut (zeul războinic „care deschide drumurile”), Ilonsu, Mut şi Amon. Căci zeul din Teba este cel care îi trimite şi îi călăuzeşte:

„Maiestatea Sa înaintează, cu inima falnică, în tărie şi izbândă, împotriva nevolnicei ţări Timhiu, care stă în puterea Maiestăţii Sale. Părintele său [Amon] e cel care îl trimite în pace din palatul său din Teba şi îi întinde paloşul ca să-i respingă pe răzvrătiţi şi să-i nimicească pe cei ce nu mai erau pe apa lui, deschizând pentru el drumuri pe care nu se mai păşise nicicând până atunci” 65.

Ideologia imperială pretinde ca toate ţările din jur să se afle sub dominaţia Egiptului.

Regele e în carul lui, tras de doi armăsari: unul se numeşte „Izbândă-în-Teba”, la fel ca unul dintre cei ce l-au purtat pe Ramses al II-lea la Kadeş; numele celuilalt, „Baal-e-pe-braţul lui”, arată persistenţa cosmopolitismului căutat al credinţelor religioase. Deodată.

„Veniră să-i spună Maiestăţii Sale: «Seminţiile tehenu sosesc, ei au uneltit şi acum alcătuiesc un tot unic, nemărginit, cuprinzându-i pe libu [popor din Asia Mică, ce a dat chiar numele ţării], seped şi maşawasi [popor de origine berberă, instalat în vest din timpul dinastiei a XVIII-a]; ţările strânse laolaltă se aruncă năvalnic asupra Ţării mult-iubite». Atunci, Maiestatea Sa se apropie de orizontul stăpânului universului [templul său], spre a-i cere tărie, vitejie şi putere. Părintele său Amon, stăpân al zeilor, îl făcu să înverzească iarăşi [îi dărui o energie mereu reînnoită] şi puterea braţului lui fu într-al său, spre a nimici seminţiile timhiu ce îi e. Ălcaseră hotarele. În tot acest răstimp, Montu şi Seth îşi pogorau ocrotirea lor magică de-a stânga şi de-a dreapta lui; Up-Uaut era dininte-i croindu-i calea, şi astfel făcură ca puterea să-i fie mare şi inima plină de virtute, spre a zdrobi seminţiile cele lăudăroase” 55.

Ramses se aruncă în luptă şi îşi înfruntă duşmanii; cu

ajutorul săgeţilor şi prin văpaia uraeusului (fiica lui Re, care posedă aceeaşi natură ignee ca şi tatăl ei) îi doboară.

„El pătrunde în mijlocul sutelor de mii, viteazul care, întinzându-şi braţul, îşi înfige săgeata în locul ce pofteşte [a-l atinge], taur vrednic, cu inima tare şi coarnele ascuţite, nimicind toate seminţiile. Neamurile timhiu sunt zdrobite, ucise pe loc şi zac în mormane, dinaintea cailor. El le-a oprit în gâtlejuri lăudăroşeniile. Braţul lui a făcut să le piară sămânţa, mulţumită puterii părintelui său Amon, care i-a dăruit toate pământurile laolaltă" 67.

„Maiestatea Sa le ieşi dinainte precum vâlvătaia ce se iveşte trosnind din tufişuri. Ei se simţiră atunci ca nişte păsăruici prinse în plasă; fură loviţi, aşa împiedicaţi în plase cum erau şi făcuţi scrum, zdrobiţi şi azvârliţi la pământ, unii peste alţii, în chiar sângele lor. Înfrângerea lor fu grea, de negândit. Vedeţi, nenorocirea lor se înalţă până la cer; uriaşele mormane alcătuite de trupurile lor zăceau chiar pe locul unde fuseseră nimiciţi, [cadavrele] lor alcătuiau piramide în ţara lor, mulţumită marii puteri a regelui viteaz, unic stăpân al forţei, precum Montu62".

Lupta se încheie în favoarea Egiptului; nici nu putea fi altfel, deoarece zeii erau favorabili:

„Ticluirile lor [ale duşmanilor] fură întoarse cu susul în jos, nimicite, răsturnate prin voia zeului atotputernic; ei cerşeau, cu gura lor, [îndurare] stăpânului, dar acest zeu milostiv, căruia gândurile îi sunt ştiute, nu sălăşluia în inima lor; căci zeul acesta, stăpânul zeilor, făptuieşte totul întru mărirea Egiptului, pentru veşnicie" 09.

Odată victoria dobândită, în această primă înfruntare cu Popoarele mării (în condiţii ale căror detalii ne scapă), Ramses al II 1 l-ea contemplă, odihnindu-se în carul său, strângerea prăzii, prizonierii, cărora li se leagă mâinile la spate, şi multilarea morţilor ce zac pe câmpul de bătălie. Toate aceste elemente sunt consemnate cu mare precizie, Egiptul fiind ţara scribilor, şi ordonate cu grijă, în cinci grupe:

„Totalul inimilor: 12059. Totalul nilinilor 12532.

Totalul falusurilor: 12808. Totalul mâinilor: 12535.

Totalul falusurilor: 12535”70.

Egiptenilor le plăceau ordinea şi măsura în toate!

Încărcat cu această pradă, Ramses al III-lea se întoarce victorios în capitală, însoţit de soldaţii şi ofiţerii săi, precedat de captivii înşiruiţi pe patru rânduri nesfârşite, unii legaţi chiar de carul faraonului – un adevărat triumf roman, atunci când prizonierii legaţi defilează prin faţa palatului regal:

„Toţi cei rămaşi în viaţă au fost duşi prizonieri în Egipt, mâini şi falusuri fără număr au fost luate drept pradă, căpeteniile au fost legate sub fereastra la care se iveşte regele. Iar mai-marii tuturor seminţiilor străine erau adunaţi acolo, privindu-şi înfrângerea… toate aceste neamuri vor fi lipsite de şira spinării71 pentru un timp nesfârşit; astfel, picioarele lor nu vor mai păşi peste hotarele Egiptului… «Ţara care ne-a frânt şira spinării», zic ei vorbind de Ţara mult-iubită, «al cărei stăpân ne-a zdrobit >a-ul pentru un timp veşnic şi nesfârşit»” 72.

Ramses, înconjurat de dregătorii lui, rosteşte un discurs:

„Vedeţi aceste lucruri frumoase şi vrednice ce le-am făptuit. Amon-Re, stăpânul zeilor, al cărui prunc e Faraonul, a «dus cu sine» seminţiile timhiu, seped şi maşawas, tâlhari care ar fi făcut să se abată nenorocirea asupra Egiptului; acum ei sunt mormane sub talpa sandalelor mele, iar rădăcinile le-au fost smulse; după o singură luptă, ei au încetat să mai calce pământul Egiptului, aceasta mulţumită hotărârilor iscusite ale Maiestăţii Mele împotrivă-le, pentru ca Ţara mult-iubită să se bucure iarăşi. Fie ca veselia şi fericirea să se înalţe pentru voi până la cer. Eu am apărut glorios precum Amon, ca să lărgesc hotarele Egiptului” 73.

Dregătorii răspund:

„Tu eşti Re care străluceşte deasupra Egiptului; când te iveşti, poporul trăieşte iarăşi, căci inima ta dă sfaturi binefăcătoare. Spaima de tine a respins cele Nouă Arce,

neamurile timhiu sunt slăbănogite, căci inimile le-au fost smulse; ei nu mai calcă Ţara mult-iubită. Ţara Egiptului şi ţinuturile străine 74 au inima zdrobită, căci groaza pe care le-ai sădit-o în trupuri le stă în faţă în fiece zi.

Dar tihnită e inima Egiptului, pentru un timp nesfârşit, căci el are un viteaz apărător, taur puternic, stăpân al celor Două Ţărmuri, leu mânios, ce-şi întinde tăria prinzându-i pe cei ce i-au călcat hotarele, doborându-i şi trântindu-i la pământ, mulţumită puterii părintelui tău Amon, care ţi-a dăruit ţara întreagă adunată" 75.

Ramses conduce apoi trei şiruri de prizonieri la templu, unde îi consacră lui Amon şi Mut.

Dând dovadă de multă abilitate, regele adusese cu el pe fiul unui şef libian, pe care intenţiona să-l educe potrivit concepţiilor egiptene şi apoi să-l trimită la el în ţară, ca om de încredere, procedeu inaugurat de Tutmosis al II-lea:

„Majestatea Sa era plin de înţelepciune şi agerime, precum Thot... El a adus un prunc din ţara timhiu, un vlăstar pe care puterea lui îl răsturnase şi pe care voia a-l pune căpetenie, spre a rândui din nou ţara" 77.

Din nou, odată cu revenirea păcii, veselia şi belşugul domnesc în Egipt.

„Toate cele de-ale gurii sunt pe săturate, bucatele se revarsă cu nemiluita în Ţara mult-iubită. Mulţimile scot strigăte de bucurie. Nu mai e amărăciune, căci Amon-lle şi-a aşezat fiul pe locul lui şi tot ce încercuieşte discul solar e strâns la el în pumn.77".

Împreună cu relatarea campaniei din anul 5 împotriva Libiei sunt descrise eveiiimente în care intervin popoare venite din Asia. Este posibil ca această parte a inscripţiei (conform tezei adoptate de obicei), să se refere de fapt la campania din anul 8, când egiptenii au avut de-a face cu popoarele venite din nord şi să fi fost plasată acolo „din greşeală" (?). Dar la Medinet Habu faptele sunt prezentate în general în succesiunea lor cronologică; prin urmare s-ar putea şi ca aceste texte (plasate, deci, în cursul povestirii referitoare la campania libiană din anul 5)

să aducă mărturia că Popoarele mării, instalate în Asia, au trimis un corp de infanterie şi corăbii ca să sprijine războiul libian. Două pasaje sunt deosebit de semnificative.

Unul dintre ele priveşte ţara Amuru, unde se ştie că imigranţii instalaseră o tabără centrală, de acolo fiind organizate plecările spre sud. În marea inscripţie din anul 5 se spun următoarele:

„Duşmanul din ţara Amuru e prefăcut în cenuşă, până şi sămânţa i-a pierit. Poporul lui e prins, împrăştiat, nimicit. Cei ce au scăpat cu viaţă în ţara aceasta vin să aducă laude şi să ceară ca deasupra creştetului lor să vadă Soarele cel mare al Egiptului şi în preajma lor frumuseţea discului. Cei doi sori care suie şi strălucesc deasupra pământului sunt lumina Egiptului [faraonul] şi aceea de pe cer… Atunci ei zic: Slavă lui Re! Ţara noastră e zdrobită, dar noi suntem acum în ţara vieţii, întunericul a fost izgonit”? 8.

E frumoasă această imagine, a unei ţări cu doi sori luminoşi, regele şi astrul, imagine neobişnuită totodată. Prin urmare a avut loc un conflict pe uscat cu oameni veniţi din Amuru. Dar unde, în Asia sau în Africa? în textul următor se face o aluzie la aceasta.

Celălalt pasaj în cauză (înscris tot în relatarea campaniei din anul 5), arată sprijinul de care ar fi beneficiat libienii, pe uscat, şi pe mare:

„Seminţiilor din miazănoapte li se scuturau mădularele; erau filistini şi tekeri [popoare de marinari, mai degrabă piraţi decât neguţători, poate originari din ţinuturile Troiei]. Ei erau tăiaţi de ţara lor, ia-ul lor pierise. Erau războinici pe uscat şi alţii pe Cea-Prea-Verde. Cei ce soseau pe uscat erau doborâţi şi nimiciţi… căci Amon-Re le şedea în spinare, strivindu-i. Cei ce pătrunseseră în gurile fluviului erau ca nişte zburătoare prinse într-o plasă… Inimile le-au fost smulse, apucate, scoase din trupuri. Căpeteniile le-au fost duse, ucise, doborâte, luate în captivitate. Ei tremurau întruna zicând într-un glas: «Unde ne vom duce?»” 79.

Marea tristeţe şi descumpănirea popoarelor izgonite din ţara lor de către cotropitori apar aici într-o manieră foarte umană.

Prin urmare, potrivit acestor două texte, nu pare imposibil, ca în timp ce armata egipteană stăvilea înaintarea popoarelor venite din Libia, Ramses să fi trimis o flotă în Mediterana ca să încercuiască pe la spate corăbiile Popoarelor mării ce ar fi pătruns până în Deltă. Posibilitatea ca o primă acţiune maritimă să fi avut loc în anul 5 este cu atât mai verosimilă cu cât cea din anul 8 (care ar fi prin urmare a doua) este relatată în termeni desigur foarte apropiaţi, dar de data aceasta intervin alte popoare decât filistinii şi tekerii, iar anumite fapte diferă 80.

Mai este posibil şi ca flota egipteană să fi debarcat soldaţi care să atace pe la spate („Amon-Re le şedea în spinare”) pe duşmanul ce înainta pe uscat.

Atacul, pe toate fronturile, a fost fără îndoială dur, însă talentul strategic şi curajul lui Ramses, vitejia armatei sale i-au izgonit pe cotropitori. Egiptul a fost salvat.

Magia verbală se dezlănţuie în laudele adresate faraonului victorios. Ele amintesc imnurile dedicate lui Ramses al II-lea, dar limbajul e mai puternic, mai bogat, ca şi cum s-ar face apel la toate resursele magice ale Verbului, pentru a-l ajuta pe suveran să învingă în aceşti ultimi ani ai măreţiei Egiptului. Logos-ul devine armă de luptă.

„Puternic şi temut stăpân e regele Egiptului de Sus şi de Jos. Măreţia sa şi groaza ce a strecurat-o în inimi au doborât cele Nouă Arce. El e precum leul al cărui răget se rostogoleşte peste munţi; spaima de el se răspândeşte până departe, din pricina gloriei sale. E ca grifonul, cu salt înalt, stăpân al celor două aripi ce le are, care străbate dintr-o săritură fluviile şi ţările. El e panteră, ce îşi ştie bine prada, apucându-l pe col care l-a atacat, în timp ce cu mâinile sfâşie pieptul aceluia ce a cutezat să-i calce hotarul. El se dezlănţuie, întinzând braţul drept când intră

în luptă; atunci ucide cu sutele de mii pe loc, iar caii săi îi calcă sub copite; pentru el, mulţimile cele mai mari sunt ca lăcustele, lovite, scuipate, făcute pulbere precum făina 82”.

Lauda plină de recunoştinţă continuă, împletind strâns imaginile lirice şi mitice.

Anul S – Popoarele mării atacă în nord

Pericolul se contura din nou, venind din Canaan şi dinspre mare.

Prin urmare se formase o confederaţie, o ligă, având drept centru ţara Amuru.

„Nicio ţară n-a putut ţine piept braţelor lor, fie din Hati, Karkemiş, Arzawa… Ei au întemeiat o tabără într-un singur loc, ţara Amuru… Toate [aceste seminţii] îi cuprindeau pe filistini, pe tekeri, siculi, dananeeni [dacă ne referim la anumite menţiuni făcute în corespondenţa de la Amarna, aceştia ar fi originari dintr-un ţinut situat la nord de Ugarit 82], pe wasaşi. Toate aceste seminţii erau strânse laolaltă, «cu mâinile pe ţări», până la crugul pământului; inimile lor erau încrezătoare şi liniştite. «Cele ce-am gândit vor izbândi!». Dar inima acestui zeu, regele zeilor, era gata să-i prindă ca pe nişte zburătoare; atunci el «îi dărui vrednicia» fiului său Ramses 83”.

Acesta îşi adună curtea şi descrise situaţia, expunând toate măsurile pe care le luase deja, ca un suveran prevăzător şi înţelept, pentru a respinge invaziile.

„Mi-am rânduil hotarul [la limita cu Fenicia, pregătindu-i, spre a-i înfrunta, pe mai-marii locului, comandanţii garnizoanelor, marianu [ofiţeri asiatici, mercenari ori aliaţi. Se pare, în orice caz, că o parte a imperiului egiptean din Asia rămâne încă în puterea faraonului]. Am făcut astfel ca gurile Nilului să fie înţesate, precum un zid puternic, cu corăbii şi vase de război, pline de la prova până la pupa cu războinici viteji, înarmaţi până în dinţi. Pedestraşii aleşi din Ţara mult-iubită sunt asemenea leilor ce rag peste munţi şi văi. Oştenii din care sunt bărbaţi căliţi în lupte cu pasul iute şi buni conducători

[de car]; deja, bidiviii lor se scutură din toate mădularele, gata să strivească sub copite seminţiile străine. Eu sunt Montu, viteazul, aşezat hotărât în fruntea lor, astfel ca ei să poată vedea ce prind mâinile mele, cele două, regele Egiptului de Sus şi de Jos, Uşermaatre-cei-iubit-de-Amon, fiul lui Re, Ramses, regentul oraşului Heliopolis. Eu sunt cel ce trece la fapte, plin de vitejie. Eu îmi ştiu tăria, căci sunt eroul ce îşi salvează oştirea în ziua luptei84”.

Ramses îşi pregăteşte mai întâi de luptă infanteria şi carele. El verifică personal echipamentul de luptă al armatei, fiind un rege lucid care nu lasă nimic la voia întâmplării. Basoreliefurile îl arată, ajungând în tabăra militară, întâmpinat de sunetul trâmbiţelor, în timp ce stegarii şi ofiţerii îl salută.

Regele însuşi le spune atunci dregătorilor, prietenilor, fiecărui comandant al infanteriei şi carelor, aflaţi în preajma sa:

„Scoateţi-vă armele! Trimiteţi trupe ca să nimicească seminţiile străine răzvrătite ce nu cunosc încă Egiptul şi nici puterea părintelui meu Amon” 85.

Armele sunt încredinţate soldaţilor de elită de către rege, ale cărui porunci erau transmise de:

„… nobilul, scribul regal, fiul regal, care le zice mai-marilor oştirii şi căpeteniilor:

«Astfel grăit-a Faraonul: Tot omul destoinic, tot oşteanul viteaz ce cunoaşte pe Maiestatea Sa să se înfăţişeze spre a-şi primi armele»” 86.

Comandanţii, însufleţiţi de prezenţa lui Ramses, răspund:

„Să pornim! Să pornim! Oştenii s-au adunat, ei sunt taurii tării, floarea întregului Egipt” 87.

În frăţia armelor, începe marea agitaţie a luptei, preludiul bătăliei.

Oastea porneşte, urcând de-a lungul ţărmului, pe calea imperială antică a drumurilor lui Horus şi, fără ca noi să ştim unde a avut loc bătălia sau Bă-i cunoaştem amănuntele, textul relatează victoria dobândită. Imaginea

îl arată pe Ramses al III-lea la atac în carul său, urmat de infanterie, de care şi de mercenari, în timp ce Popoarele mării o iau la goană pe jos sau în carele lor, iar femeile, copiii şi avutul lor pleacă în căruţe greoaie trase de boi. Dacă n-ar fi căzut Hati şi alte state, am putea chiar să ne gândim că victoria asupra unor sărmani imigranţi a fost destul de uşoară!

Pe mare, corăbiile duşmane au pătruns prin gurile Nilului. Ele sunt prinse însă ca într-un cleşte: flota egipteană le înghesuie şi le înfrânge, în timp ce, pe mal, Ramses al III-lea şi arcaşii lui trimit o ploaie de săgeţi asupra învinşilor:

„Cât despre seminţiile de la miazănoapte, ce şedeau în insulele lor, trupurile li se scuturau de frică. Ele îşi croiră drum pe la gurile Nilului; atunci nările lor nu mai traseră aer şi tânjiră să simtă din nou adierea vântului. Dar Maiestatea Sa se năpusti asupra lor, precum o furtună, luptând pe câmpul de bătălie, [iute] ca un gonaci. Atunci gloria Maiestăţii Sale şi spaima pe care o stârnea le pătrunseră în trupuri; ei fură doborâţi şi nimiciţi pe loc; inimile lor fură smulse, ¿¡a-urile luate, armele aruncate în Cea-Prea-Verdo, căci săgeata lui străpungea pe cine poftea să atingă în rândurile lor, în timp ce acela ce încerca să fugă cădea în apă... Amon-Re a zdrobit pentru el toate ţările şi a strivit pentru el fiecare seminţie sub sandalele sale, el, regele Egiptului de Sus şi de Jos, Stăpânul Dublei Ţări, Usermaatre-cel-iubit-de-Amon" 88.

Prizonierii sunt adunaţi, iar ofiţerii îi conduc până la rege, care aşteaptă la poalele unei fortăreţe. O parte sunt apoi însemnaţi cu fierul roşu pe umăr. În prezenţa lor, Ramses se adresează armatei egiptene:

„Priviţi marea putere a părintelui meu Amon-Re! Multe seminţii au venit din ţara lor, aflată în Insulele-din-Mijloc ale Celei

Prea-Verzi [Marea Egee]; ei şi-au întors faţa spre Ţara mult-iubită, iar inimile li se încredeau în braţe. Dar o plasă a fost rostuită, ca să-i prindă. Iar cei care au înaintat,

pătrunzând până la gurile Nilului, au căzut chiar pe locul unde erau, cu aripile frânte şi pieptul sfâşiat. Am făcut astfel ca voi să-mi puteţi vedea puterea, pentru ea stând mărturie fapta braţului meu… Amon-Re şedea în dreapta şi în stânga mea, măreţia sa şi spaima ce-o trezeşte erau în trupul meu" 89.

Apoi, precedate de Ramses, două lungi şiruri de prizonieri sunt consacraţi triadei tebane, într-o capelă:

AMONre: „Fii binevenit, mă bucurie! Tu ai nimicit cele Nouă Arce şi ţi-ai zdrobit cotropitorii; tu ai smuls inimile asiaticilor şi le-ai luat suflarea nărilor… Sunt fericit, hotărârea mea s-a dovedit a fi cea bună şi înţelepte vorbele ce mi-au ieşit pe gură".

RAMSES: „Cât de «verde» e cel ce s-a încrezut în sfaturile tale, o, ocrotitorule, stăpân al puterii!"

PRIZONIERII: „Mărită ţi-e puterea, o rege, soare cel mare al Egiptului. Mărită ţi-e puterea, întrecând-o pe cea a unui munte de aramă. Faima ta e asemenea celei a lui Seth. Dăruieşte-ne suflarea ca s-o tragem pe nări şi viaţa strânsă în pumnul tău" 90.

Ramses îşi proclamă triumful cu accente lirice şi cuvinte orgolioase, care le amintesc puternic pe cele rostite de Ramses al II-lea.

„Acelora care s-au apropiat de hotarul meu, le-a pierit sămânţa, inimile şi ba-ul lor au trecut în nefiinţă, pentru un timp veşnic şi nesfirşit. Cât despre cei adunaţi pe Cea-Prea-Verde, o văpaie mistuitoare i-a oprit în faţa gurilor fluviului, în timp ce un munte de fier îi încercuia pe mal; ei au fost loviţi, nimiciţi, doborâţi pe malul fluviului, zdrobiţi, făcuţi mormane precum piramidele, de la coadă la cap; corăbiile şi avutul li s-au cufundat în apă. Am făcut astfel ca, de acum înainte, toate seminţiile să se tragă îndărăt la amintirea Ţării multiubite; cei ce îmi vor rosti numele în ţara lor se vor preface în scrum. De când şed pe tronul lui Horakhty, cu «marea magiciană» pe frunte, precum Re, eu nu îngădui ca seminţiile străine să vadă hotarele Egiptului. Atunci le iau ţările, iar hotarele lor le

sporesc pe ale mele 91”.

Faraonul victorios e veşmintul Egiptului; el îl apără şi îi asigură pacea şi belşugul:

„O, ţară a Egiptului, bucură-te strigând până la cer, căci eu sunt regentul părţilor de miazăzi şi celor de miazănoapte pe tronul lui Atunci… Eu izgonesc supărarea ce sălăşluia în inimile voastre şi fac astfel ca voi să şedeţi, cu o încredere fără sfârşit. Eu înveşmântez Egiptul, îl apăr cu braţul meu viteaz, de când domnesc ca rege al Egiptului de Sus şi de Jos pe tronul lui Atunci… Căci inima mi-e plină de zeul meu, stăpânul zeilor, Amon-Re, viteazul, domnul puterii. Ştiu că puterea lui e mai mare decât a celorlalţi zei şi că durata vieţii, soarta, anii sunt în palma lui. De aceea sunt vrednic şi viteaz, voia mi se împlineşte, nimic n-a fost zădărnicit din toate câte am gândit, fapta mea e binefăcătoare, căci în mine sălăşluieşte zeul acesta, tatăl zeilor… părintele meu. Eu nu îi uit sanctuarul; puternică îmi e dorinţa de a îndoi, faţă de ce erau până acum, ofrandele de sărbători şi bucatele…” °2.

Anul 11 – Noul asall al Popoarelor dinspre dpllă

În anul 11 al domniei, luna a patra a anotimpului de vară, ziua a zecea (deci spre sfârşitul lunii octombrie, în plin sezon agricol), maşawasii împreună cu popoarele timhiu, tehenu, seped şi libu, cotropesc Egiptul, la apus.

„«Noi mergem să trăim în Egipt», ziceau ei într-un glas. Şi au călcat hotarul Ţării mult-iubite. Dar moartea i-a încercuit pe drum şi urzelile cele vrăjmaşe le-au fost stârpite în trupuri e[3]”.

Ramses îi atacă pe duşmani, sprijinit de infanterie şi care, în timp ce ostaşii, aflaţi în două fortăreţe, trag cu arcul şi aruncă suliţe în duşmanii care fug. Locul bătăliei se situează între oraşul numit „Ramses-regent-al-Heliopolis-ului”, aproape de frontieră (intervenţia regelui a fost deci rapidă) şi oraşul Ilet-sha („Castelul nisipurilor”), aflat la opt iter depărtare: „de aceasta a făcut opt iter de măceluri” 94.

Popoarele maşawas şi timhiu resimt amărăciu nea

înfrângerii şi aruncă responsabilitatea acţiunii asupra noilor veniţi din Asia Mică, anume libu.

„Libu sunt aceia care ne-au pricinuit înfrângerea, precum şi pe a lor, căci le-am ascultat sfaturile, iar acum căldura ne-a fost răpită şi am Luat, ca şi ei, calea amărăciunii. Fie ca aceasta să însemne pentru noi o lecţie, pentru un timp veşnic şi nesfârşit a5".

Înfrângere şi pedeapsă pentru maşwasi care, într-o bună zi, îşi vor lua revanşa.

Intensitatea bătăliei şi un incident tragic subliniază voinţa nestrămutată a lui Ramses al III-lea de a sfârşi cu cotropitorii:

„Meşeşer, fiul lui Kaper, căpetenia lor [a maşawaşilor]... s-a aruncat la pământ şi s-a lungit sub tălpile Maiestăţii Sale; fiii săi, oamenii din tribul său, oastea sa erau nimicite, iar ochii săi încetaseră a mai vedea forma discului solar. Războinicii săi fuseseră duşi... femeile şi urmaşii lor... prinşi, eu braţele [legate] pe creştet, aşa dum se face cu prinşii, îndoiţi sub povara avutului şi pruncilor, căraţi în spinare; cirezile şi caii fuseseră duşi în Egipt... Toţi cei scăpaţi fugeau spre oraşele lor, căci mlaştinile Deltei îndărătul lui [Ramses] erau o torţă uriaşă, scuipând văpaia pogorâtă din cer spre a le lua ki-ul şi a smulge rădăcinile înfipte încă în ţara lor... El nii părăsi lupta, în marea lui mânie [strivind] sub copite ţeasta maşawaşilor... 97".

În textul denumit Poemul anului 11, Kaper vine să se predea împreună cu oastea lui, cerşind îndurarea regelui:

„Kaper veni spre a cerşi pacea, precum lin orb; îşi aruncă armele în ţărână, odată cu cele ale oştirii sale şi scoase un strigăt până la cer rugând să-i fie înapoiat feciorul. Picioarele şi mâinile îi fură atunci «înţepenite», astfel că stătu în picioare, fără a se clinti, la locul său... Atunci 11 apucară pe Kaper, îl luară, iar oştirea lui, care se încrezuse în el să o scape, fu nimicită. El fu doborât, cu mâinile legate, precum o pasăre căzută, pe car, la picioarele Maiestăţii Sale. Regele era precum Montu cel

puternic, cu talpa pe creştetul lui, în timp ce, dinaintea lui, căpeteniile erau ucise în pumnu-i. Sfaturile lui împart bucuria, gândul lui iz bir. – deşte, inima lui e împrospătată S1”.

O imagine antică, nefericită şi crudă. Acest realism brutal, destul de neobişnuit în comparaţie cu obiceiurile egiptene, dovedeşte spaima resimţită faţă de aceste invazii succesive şi dorinţa intensă de a salva Egiptul. Exemplele sângeroase păreau atunci necesare şi titile.

e o

Asistăm din nou la întoarcerea triumfală a faraonului şi aducerea prăzii drept ofrandă zeilor.

Pe câmpul de bătălie, când a venit pentru soldaţi ceasul tihnit al odihnei, un dregător şi doi viziri sosesc să-i prezinte prizonierii şi prada, lui Ramses al III-lea, însoţit de ofiţerii săi, în timp ce, conform îndeletnicirii lor obişnuite, scribii înregistrează cu grijă totul, inclusiv inevitabilelemormane de mâini şi falusuriluate de la morţi; în Egipt sunt duşi 2052 bărbaţi, femei şi copii prizonieri şi 28.927 capete de vite mari şi mici, alcătuind o coloană foarte lungă şi zgomotoasă, după trecerea „oştirii-izbânzilor”. Apoi sunt rostite obişnuitele discursuri de laudă şi recunoştinţă.

De-a lungul drumului, poporul Egiptului, ocrotit şi bucuros, îşi aclamă iarăşi apărătorul. În spatele acestuia, care înaintează în car, prizonierii stau mărturie victoriei, înşirându-se pe două coloane. Ajuns la templu, regele e întâmpinat de preoţi cu buchete de flori în mâini, simbol al vieţii mereu reînnoite. Prizonierii sunt consacraţi lui Amon şi Mut. Discursul rostit atunci de Amon în intenţia suveranului dezvăluie anumite realităţi politice interesante:

„Fii binevenit în pace… ai statornicit hotarele precum doreai, gândul tău s-a înfăptuit de îndată. Vorbele mele se împlinesc, iar mâna mea este mereu cu tine ca să respingi cele Nouă Arce. Eu ucid pe cine cutează a ţi se ridica împotrivă şi îţi dăruiesc faima faţă de seminţiile străine.

Cele Două Ţărmuri ţi se pleacă dinainte. Roadele Feniciei şi bucatele Ţârii mult-iubite sunt strânse prin grija Maiestăţii Tale" 9S.

Toate acestea par să confirme ceea ce am întrevăzut deja 99: menţinerea, cel puţin nominală, a puterii faraonului asupra unei părţi din Asia. O dovadă în acest sens o constituie şi evenimentele ce au urmat campaniei din apus, în anul 11, pe care, din nefericire, nu le putem data cu precizie.

61

Menţinerea imperiului egiptean din Asia (?)

Într-adevăr, după campania din anul 11, Ramses al III-lea a purtat războaie în Asia, poate în anul următor (?), aşa cum ar părea să indice textul triumfal al unei stele datând din anul 12, depusă în faţa primului pilon de la Medinet Habu, care laudă, printre altele, succesele asiatice ale faraonului; faptele sunt posibile, dar nu sigure, căci regele învinsese deja în anul 8 popoare din nord.

Să fi ajuns atunci Ramses al III-lea până la Eufrat? I n orice caz, fidel gândirii rameside, el a încercat, foarte probabil, să menţină marele imperiu întemeiat de strămoşii săi.

Putem urmări etapele înaintării sale victorioase dincolo de EI Îiantara, în ţinuturi unde situaţia era anarhică şi care ajunseseră în voia masacrelor şi pradăciunilor diferiţilor năvălitori.

Ramses înfrânge mai întâi o fortăreaţă siriană, al cărei nume nu este indicat; o cucereşte chiar el, urmat de ofiţerii săi.

Urmează cucerirea Tunipului, oraş întărit, situat în apropiere de Kadeş. Ramses atacă fortăreaţa, în timp ce soldaţii egipteni taie copacii din jurul ei – gest simbolic, care evocă distrugerea forţelor vitale. O parte din soldaţi izbesc cu securea în poarta principală, în timp ce alţii dau asaltul, căţărându-se de-a lungul zidurilor pe nişte scări. Sus, în turn, sirienii întind o tipsie cu jeratic egiptenilor, în semn că se predau: gestul evocă anumite rituri africane,

potrivit cărora focul şi spada (sau în lipsa ei orice armă ascuţită) sunt necesare pentru a izgoni duhurile rele. Aceasta aminteşte şi un pasaj din povestea lui Satni-Khaemuaset (tot un ramesid 1), în cursul căreia Khaemuaset vine, după o scurtă revoltă, la Nenneferkaptah, „cu un toiag despicat în mână şi o tipsie cu tăciuni pe creştet”. Predarea, cu ajutorul focului purificator, izgoneşte spiritele nefaste care provocaseră revolta. Deja trompetele egiptene vestesc victoria asupra cetăţii Tunip.

Basoreliefurile şi textele de la Medinetl-Iabu ne permit totodată să asistăm la cucerirea altei fortăreţe, situată în ţara Arnuru, şi la capturarea a doua oraşe hilite, ceea ce pare să indice, pe de o parte, că anumite elemente ale acestui popor putuseră să păstreze încă o serie de cetăţi întărite, iar pe de alta că Ramses a ajuns totuşi până la Eufrat.

Faptul este confirmat de către listele de cetăţi şi ţinuturi cucerite, sculptate deasupra marii porţi a primului pilon de la Medinet Habu; originea a şapte dintre căpeteniile ţărilor din nord este precizată lângă o scenă triumfală, pe faţada turnului nordic. Este vorba de hitiţi, amoriţi, tekeri, şardani, şasu, etrusci, filistini.

Cu prilejul înapoierii la Per-Ramses, regele care a salvat imperiul (?) este întâmpiuat de preoţii cu buchete, de cei doi viziri, oficialităţile de la curte şi totodată de Amori, care îi spune:

„Plină de bucurie mi-e inima văzându-ţi izbânzile, o, stăpân al paloşului, iubit de Re. Fii binevenit în tară, după ce ţi-ai împlinit cuceririle” 10°.

Prizonierii, care mergeau înaintea lui pe două şiruri, în timpul drumului de întoarcere, vor sluji de acum înainte templul Zeului victoriei, după cum reiese din propriile lor cuvinte:

„Cuvinte rostite de învinşii aduşi dinantea Maiestăţii Sale: «Suflarea vine de la tine, o, Stăpân al Egiptului şi Soare al celor Nouă Arce; părintele tău Amon ne-a aşezat

sub tălpile tale. Ah! De-am putea vedea şi răsufla în adierea vântului, slujindu-ţi templul; de acum înainte tu vei fi pentru noi stăpânul, pentru un timp nesfârşit, precum părintele tău Amon»" 101.

Urmează porunca regală:

„Regele însuşi îi spuse nobilului, scrib regal, mai-marele oştirii şi fiu regal: «Adună-i pe aceşti prizonieri învinşi de braţul viteaz al faraonului. Aşază-i slujitori în

A3

templul lui Amon-Re, regele zeilor, căci mâna lui i-a adus»" 102.

A fost oare aceasta o demonstraţie momentană de forţă sau menţinerea imperiului din Asia?

Stela din anul 12 proclamă triumful lui Ramses al III-lea asupra popoarelor mării:

„Ascultaţi voi, toată suflarea ţării, toţi viii, tineri şi bătrâni din Ţara mult-iubită. Sunt fiu de viteaz, sământă [de zeu], erou puternic, regele sudului şi nordului. Am nimicit ţinuturile şi seminţiile străine care mi-au călcat hotarul, de când m-am suit rege pe tronul lui Atunci. Nicio ţară cu gânduri potrivnice nu-mi rămâne în preajmă. Sunt tare, precum un taur, dinaintea lor, [un taur] cu coarnele ascuţite. I-am făcut să dea îndărăt pe asiaticii ce au călcat pământul Egiptului... Amintirea numelui meu seamănă spaimă în ţara lor... I-am zdrobit pe tekeri, pe filistini, dananeeni, wasaşi, siculi. Am stins suflarea maşawaşilor... Am ridicat faţa Egiptului, care era plecată" 103. [Mutilări regretabile ale inscripţiei ne împiedică să citim numele altor popoare înscrise iniţial].

Imnurile imperiale de la Medinet Habu

Ca să asigure mai bine pentru veşnicie memoria imperiului şi să afirme măreţia ramesizilor, Ramses al III-lea a poruncit să se sculpteze pe cele două aripi ale primului pilon al templului său funerar de la Medinet Habu, într-un grandios paralelism, două imnuri imperiale. Unul dintre ele, „rostit" de Amon-Re, e construit după modelul stabilit de Tutmosis al III-lea; celălalt („rostit" de

Amon-Re-Ilorakhty) reia în mare măsură versetele formulate pentru prima dată de Amenofis al III-lea 104, dar conţine şi câteva strofe din imnul tutrnosid.

Aceste poeme, care se leagă astfel de tradiţia imperială, demonstrează perenitatea măreţiei egiptene într-un uriaş cor de glorie şi credinţă. Ele dezvăluie şi evoluţia gândirii imperiului, sub presiunea evenimentelor externe.

Imnul de pe pilonul sudic:

„... Tu eşti asemenea lui Horus, ce şade deasupra Dublei Ţări, o, Soare al Arcelor! Îţi slăvesc victoriile. Strecor frica de tine în inima ţării Hau-nebut [Marea Egee], spaima ce o trezeşti crescându-le în trupuri; Maiestatea Ta i-a zdrobit, mâinile tale fiind împreunate pe creştetul vrăjmaşilor tăi, căci te-am aşezat deasupra lor. Fugarii-nisipurilor se pleacă în faţa numelui tău, păci Văpaia ta [uraeus-ul] îi mistuie. Cu măciuca albă în mâna dreaptă, cu sceptrul ames în mâna stângă, tu ai respins inimile răzvrătiţilor. Căpeteniile vin la tine cu tributuri: toate bogăţiile din ţările lor. Îţi dăruiesc Egiptul, plin de bunuri, Arcele fiind slujitorii palatului tău. Vin spre tine ţările din miazăzi, copleşite de spaimă, şi ţările clin miazănoapte, spre slava măreţiei tale. Pentru tine, deschid drumurile Puntului, ale smirnei şi ale tămâii, pentru uraeus-ul tău. Te călăuzesc, puterea mea sălăşluieşte în trupul tău ca să zdrobeşti ţările ce ţi s-a i ridică împotrivă...

Îţi dăruiesc paloşul meu, să-ţi stea pavăză pieptului, eu sunt ocrotirea magică a trupului tău în întregime, în toate luptele.

[Imnul nou se înalţă acum în vechile lui forme]. Eu fac astfel ca ei s-o vadă pe Maiestatea Ta ca un cer acoperit şi înnourat de furtună, atunci când smulge arborii din rădăcini.

Eu fac astfel ca ei s-o vadă pe Maiestatea Ta precum puterea lui Horus şi a lui Seth, în timp ce Arcele, din pricina ta, sunt zdrobite, căzute sub puterea ta.

Eu fac astfel ca ei s-o vadă pe Maiestatea Ta precum şoimul divin, atunci când se năpusteşte asupra păsăruicilor, cel din pricina căruia sunt strivite sute de mii.

Eu fac astfel ca ei s-o vadă pe Maiestatea Ta aidoma puterii mele, paloşul meu fiind al tău, izbândind în bătălii, în timp ce groaza îi doboară, în faţa acestei spaime ce le-o strecori în suflet, căci făptura ta, în ochii lor, e asemeni Soarelui.

Eu fac astfel ca ei s-o vadă pe Maiestatea ta plină de izbânzi, precum Seth, ucigând şarpele vrăjmaş la prova Bărcii înserării" 103.

Dacă versetele păstrează forma de prezentare tutmosidă, ideologia diferă. Imaginea regelui inspiră de data aceasta măreţie şi groază. Gândirea imperiului a evoluat; faraonul nu va mai supune popoarele străine înfăţişându-se doar, ca un zeu, ţărilor cucerite. De acum înainte el va trebui să se impună prin forţă şi violenţă spre a menţine puterea Egiptului, ameninţată în mod periculos. A sosit vremea armelor, iar zeii devin şi ei războinici.

Imnul de pe pilonul nordic:

„Ţinuturile nubienilor sunt zdrobite, la picioarele tale. Fac astfel ca să vină spre tine căpeteniile ţinuturilor din miazăzi, cu tributurile şi pruncii în spinare, şi cu bogăţiile din ţara lor. Tu le dăruieşti adierile, precum ţi-e voia, sau nimiceşti pe cine vrei, precum ţi-e pofta.

Îmi întorc faţa spre miazănoapte şi atunci săvârşesc o minune pentru tine. Pentru tine lovesc Pustia, [aşezând-o] sub talpa sandalelor tale; astfel tu calci în picioare zeci de mii de oameni vicleni şi îi zdrobeşti pe Fugarii-nisipurilor, mulţumită braţului tău viteaz. Fac astfel ca să vină spre tine seminţiile străine, care [până atunci] nu cunoşteau Egiptul, purtând saci plini cu aur, argint, lapislazuli şi felurite alte nestemate, dintre cele mai de preţ, venind din Ţara zeului, pentru chipul tău cel frumos.

Îmi întorc faţa spre răsărit şi săvârşesc o minune pentru tine. Îi leg pe toţi şi îi adun în pumnul tău. Pentru

tine, ad. un toată ţara Punct şi tributurile ei de răşină şi tămâie sacră, de ierburi dulce mirositoare, pentru chipul tău şi şarpele ce-l porţi pe creştet.

Îmi întorc faţa spre apus şi săvârşesc o minune pentru tine. Pentru tine, nimicesc sălaşele seminţiilor tehenu şi ei vin spre tine smeriţi, slăvindu-te şi căzând în genunchi cum îţi aud strigătul de război.

Îmi întorc faţa spre cer şi săvârşesc o minune pentru tine. Zeii orizontului ceresc, pe care Re îi aduce la viaţă în zori de zi, scot pentru tine strigăte de laudă, iar tu eşti iarăşi tânăr şi puternic ca luna, când îşi aduce mărturia [de viaţă].

Îmi întorc faţa spre pământ şi săvârşesc o minune pentru tine. Îţi vestesc izbânzile asupra tuturor seminţiilor străine, iar zeii din ceruri se veselesc. Ilorus din Behedet îşi întinde aripile pentru tine, spre a păstra răcoarea. Marele Circuit şi Marele Cerc sunt sub puterea ta, o, fiu al lui Re, Ramses-regent-al-Heliopolisului.

Îmi aşez paloşul dinaintea ta, spre a nimici cele Nouă Arce şi, pentru tine, împing toate ţările sub talpa sandalelor tale.

Ştiu că ei o văd pe Maiestatea Ta asemeni puterii lui Nun 10<5, atunci când zdrobeşte şi dărâmă satele şi oraşele cu talazurile sale.

Fac astfel ca ei s-o vadă pe Maiestatea Ta precum un crocodil minat de furie, care izbeşte cu labele în trupuri precum pofteşte.

Fac astfel ca ei s-o vadă pe Maiestatea Ta precum un leu turbat, ce sfâşie cu ghearele şi colţii pieptul mioarelor.

Fac astfel ca ei s-o vadă pe Maiestatea Ta precum un taur, mereu tânăr, ce-şi ştie puterea când iese în arenă" 107.

În cele patru puncte cardinale (începutul imnului evocă ţările din sud), de la pământ până la cer, în lung şi în lat, sunt proclamate victoriile lui Ramses, pentru care zeul face minuni. Se intensifică bogăţia, luxurianţa imaginilor în descrierea regelui ameninţător.

Aceasta nu este formalism durabil (marea diversitate, evoluţia imaginilor o dovedesc, chiar dacă rămâne neschimbat cadrul poemului), nici propagandă banală şi logoreică, ci un mijloc de a ajuta, prin magia Verbului triumfător, victoriile lui Ramses, asigurându-le nemurirea.

Ca un ecou, câteva versete din imnul lui Tutmosis revin încă în versiunea lor modernă la Medinet Habu, pe marea poartă răsăriteană108, în timp ce textul original este sculptat din nou la Karnak, pe templul construit de Ramses al III-lea pentru Amon (turnul apusean 109).

Noua lume orientală şi fericirea regăsită a Egiptului

După cele două valuri de invazii – dorică (în Grecia) şi indo-europeană (în Asia Mică) – ce dezlănţuiseră oştirile războinice pe mare şi pe uscat, lumea Orientului antic fusese zguduită din temelii.

Insulele ioniene intraseră definitiv sub stăpânirea grecească şi în circuitul comercial, ceea ce le va aduce bogăţia.

Civilizaţia frigiană a urmat celei hitite, la Bogaz-Koi, Alisha şi alte aşezări – o civilizaţie cu precădere rurală, care va rămâne destul de izolată. Nu e imposibil ca mici insuliţe de populaţii hitite să se fi menţinut în câteva oraşe, dar regatul ce fusese suficient de puternic prin 1300 î.e.n. ca să ameninţe Egiptul nu mai exista.

Fenicia trecuse şi ea prin evenimente de o mare violenţă. Distrugerea cetăţii Ugarit, de pildă, port bogat şi mare în nord, a fost totală. Despre civilizaţia care înflorise aici nu se va mai vorbi decât în secolul al XX-lea al erei noastre, cu ocazia descoperirii textelor mitice de la Ras Shamra (portul actual construit pe locul vechii aşezări).

Pe ţărmul Mediteranei apare un stat nou; pe litoralul Ganaanului, în jurul porturilor Gaza, Askalon şi Jaffa, s-au instalat filistinii, care şi-au dat propriul nume ţării – Palestina – un stat ce va câştiga importanţă în veacurile următoare, dar care atunci era vasal Egiptului.

Ramses îi lasă pe şardani şi pe wasaşi să se instaleze paşnic în Egipt. Locuind în fortăreţe, ei munceau pentru

faraon, cultivând cereale şi tesând veşminte u0.» i

Populaţiile maşawas şi libu, poate şi câţiva ahei, rămân în Libia împreună cu autohtonii tehenu şi timhiu.

Ce au devenit celelalte neamuri de oameni ai mărilor? Poate acela a fost momentul când, izgoniţi de pe ţărmurile unde locuiau, etruscii şi siculii au căutat aiurea un alt pământ ospitalier. Pe corăbiile lor, ei au transportat poate civilizaţia şi cultura lumii vechi spre ţărmurile Europei, unii în Umbria, alţii în Sicilia, originile îndepărtate ale măreţiei Romei de mai târziu. Suntem prin 1180 î.e.n. Civilizaţia etruscă nu apare, deja formată, decât prin secolul al VII-lea. A trebuit tot acest timp pentru ca civilizaţia etruscă să prindă rădăcini şi să înflorească. Câteva fapte sunt revelatoare în acest sens: într-un mormânt din Tarquinia, cavoul e adumbrit de imaginea unei viţe înalte, care, pornind de la sol îşi întinde cârceii până pe plafon, aşa cum am văzut în cazul mormintelor egiptene 111; frunzele sunt tratate în aceeaşi manieră stilizată. Coincidenţă? Influenţă? Fenomen de trecere? Aceste moşteniri posibile de la o civilizaţie la alta rămân încă adeseori a fi descoperite. Dar nu ne putem împiedica să lăsăm frâu liber imaginaţiei şi visării.

Cât despre siculi, se pare că ei au găsit pământ rodnic şi primitor în Sicilia, căreia i-au dat probabil numele, aşa cum au făcut şi alte popoare migratoare cu ţara care i-a primit, ca, de pildă, libu şi filistinii.

În Marea Mediterană, tekerii vor continua veacuri în şir să se dedea la acte de piraterie, trăind din atacarea şi jefuirea corăbiilor.

Marile peregrinări ale Popoarelor mării constituie de fapt un preludiu al organizării lumii actuale. Dacă Ramses al III-lea n-ar fi fost un suveran energic şi lucid, un luptător eroic, destinul Romei ar fi fost poate altul!

Se poate spune că această epopee a lui Ramses al III-lea în lupta împotriva Popoarelor mării constituie cea dintâi mare aventură a timpurilor moderne. O parte a rădăcinilor noastre adânci se află în Egipt.

Singura ţară rămasă din lumea antică şi-a regăsit liniştea şi pacea.

Iată un text al lui Ramses al III-lea:

„I-am dăruit ţării din nou puterea, sădind copaci ce vor înverzi de-a pururi, la umbra cărora să se odihnească oamenii. Fac astfel ca toate femeile din Ţara mult-iubită să umble cu chipul descoperit acolo unde voiesc a se duce, căci niciun străin nu le va mai opri pe drum. Fac astfel ca pedestraşii şi ostaşii carelor să şadă în pace, în vremea domniei mele, şardanii şi leehecii [mercenarii armatei] stând întinşi cu burta în sus, la ei în oraşe. Frica a dispărut, căci nu mai sunt răzvrătiţi din ţara Kuş şi nici vrăjmaşi din Siria; arcurile şi armele lor stau la păstrare, în timp ce ei sunt sătui şi beţi şi scot strigăte de bucurie; femeile lor stau cu ei, iar pruncii li se odihnesc alături. Ei nu mai privesc în urmă, inimile le sunt încrezătoare, căci mă aflu cu ei, eu, cel care îi păzesc şi le ocrotesc trupurile, aduc din nou la viaţă întreaga ţară, străini şi poporul Egiptului deopotrivă, bărbaţi şi femei.

Eu Scap omul din necaz şi îi dăruiesc adierile, îl apăr de cel mai puternic şi mai cu stare decât el. Fiecăruia, în oraşul său, îi dăruiesc liniştea; altora le dau viaţa în Sala de Apoi. Înzestrez ţara pretutindeni unde a fost prădată, astfel încât să fie îndestulată în vremea domniei mele.

Aduc binefaceri zeilor şi oamenilor deopotrivă; nu prădez bunul nimănui. Astfel mi-am împlinit domnia pe pământ ca Regent al Dublei Ţări1 112.

Două expediţii organizate de Ramses arată că drumurile mării şi ale uscatului sunt iarăşi libere.

Una dintre ele a avut loc spre Punct şi s-a încheiat prin vizita fiilor conducătorilor ţării la curtea faraonului:

„Am pus să fie făcute corăbii încăpătoare, [ce împingeau] dinaintea lor şalande, cu marinari şi însoţitori mulţi la număr; printre ei erau căpetenii ale marinarilor, cu vătafi şi ajutoare spre a le porunci. Ei erau încărcaţi cu bogăţiile Egiptului, nesfârşite la număr, din fiecare cu zecile de mii. Au fost trimişi în Oceanul fluviului rătăcitor

[acest termen desemna de obicei fluviul Eufrat, care curge de la nord la sud, invers faţă de Nil, iar oceanul în cauză poate fi Oceanul Indian din care face parte golful Persic şi unde se varsă Eufratul] şi au ajuns cu bine în ţara Punct, fără nicio întâmplare potrivnică, semănând groaza în jurul lor. Corăbiile şi şalandele au fost încărcate cu bogăţiile din ţara zeului, toate comorile ascunse ale ţării, mai cu seamă tămâia de Punct, «cu zecile de mii», fără margini.

Pruncii căpeteniilor din ţara Punct Veniră atunci şi se aşezară în fruntea tributurilor lor, cu chipul întors spre Egipt. Ei ajunseră cu bine pe malul pustiu de la Koptos şi acostară nevătămaţi împreună cu toate bunurile aduse; acestea fura aşezate pe măgări şi în spinarea oamenilor, iar apoi date jos şi încărcate pe corăbii [ce aşteptau] pe fluviu la cheiul din Koptos. Porniră la drum, luând-o spre miazănoapte, şi ajunseră în mijlocul serbărilor; toate acele minunăţii fură aduse prinos [zeilor], eu [Ramses] fiind de faţă.

Fiii căpeteniilor, fiindu-mi înfăţişaţi, m-au aclamat, plecându-se până la pământ şi prosternându-se în faţa mea. I-am «dăruit» Eneadei şi tuturor zeilor din ţară” 113.

Din acest text aflăm că Ramses al III-lea nu-şi avea reşedinţa la Teba, deoarece „coboară” de la Koptos până la reşedinţa regală; suveranul se găsea atunci, probabil, fie la Memfis, fie la Per-Ramses. Pe de altă parte – şi faptul apare destul de neobişnuit – fiii căpeteniilor din Punct însoţeau corăbiile egiptene. Să fi venit ei oare în vizită, sau ca să primească, asemenea altora, o educaţie egipteană, ori pur şi simplu ca să devină slujitori în temple? Această soartă era rezervată însă doar prizonierilor de război, iar cu ţara Punct Egiptul a întreţinut întotdeauna relaţii paşnice de comerţ. Mai e posibil să fi existat, în această ţară îndepărtată, anumite infiltraţii străine, venind din Kuş sau de pe mare. În orice caz, e greu pentru moment să facem o afirmaţie precisă asupra acestei probleme.

O altă expediţie e trimisă şi în Sinai, ţara minelor, după cupru, malahit şi turcoaze.

Astfel, la capătul gravelor tulburări care au avut loc, activitatea comercială este reluată; zilele paşnice au revenit, în timpul cărora pot fi slujiţi fără teamă zeii care, împreună cu Ramses, au salvat ţara.

Ramses al III-lea îşi va serba în tihnă un jubileu, în anul 29 al domniei. Relatarea evenimentului a fost păstrată în mormântul lui Setau, mare preot al zeiţei Nekhbet la EI Kab 114, funcţie în care îi succedase tatălui său. A fost desigur un moment important în viaţa acestui personaj, când vizirul To a condus împreună cu el barca lui Nekhbet pentru a participa, în capitală, la serbarea sed a suveranului.

Slujirea zeilor

Zeii care au salvat Egiptul

Începând cu anul 15 al domniei, după instaurarea păcii, Ramses al III-lea a întreprins un mare recensământ al zeilor şi zeiţelor, aşa cum procedase, înaintea lui, Merenptah. La baza pilonului ramesid de la Edâu a fost păstrat textul decretului săpat în piatră:

„Anul 15, luna a doua a anotimpului revărsărilor [un alt text adaugă: ziua a treisprezecea], sub domnia Maiestăţii Sale regele Egiptului de Sus şi de Jos, stăpânul Dublei Ţări, Usermaatre-cel-iubit-de-Amon, fiul lui Re, domnul apariţiilor radioase, Ramses-regent-al-Heliopolisului, dăruit cu viaţă pentru veşnicie, asemeni lui Re.

Maiestatea Sa a poruncit să fie purificate toate templele din Egiptul de Sus, să fie numărate vistieriile şi hambarele, să fie îndoite divinele ofrande, ca ele să ajungă şi mai bogate ca până acum, apoi ele au fost aduse [spre îndeplinire] la cunoştinţa marelui arhivar Paen-pa-te” 115.

Un text analog a fost sculptat pe peretele exterior (oriental) al templului peripter* ridicat de Tutmosis al III-lea la Tod 118; şi aici este vorba de „recensământul templelor de la Memfis până la Elefantina”, adică templele din Egiptul de Sus. Fără îndoială, textul unui alt decret (care nu a fost găsit) se referea la recensământul

templelor din Egiptul de Jos.

Şi în Papirusul Harris există ecoul acestui moment:

— Templu înconjurat de un singur şir de coloane (n.tr.).

„Am făcut numărătoarea vistieriilor voastre [le spune Ramses al III-lea zeilor], le-am sporit cu bunuri numeroase; v-am umplut hambarele cu mormane de orz şi de hrişcă” 117.

Acest eveniment a prilejuit probabil ceremonii grandioase, aşa cum le plăceau egiptenilor şi mari serbări populare, precum şi demonstraţii de credinţă faţă de statuile zeilor, scoase din locuinţele lor secrete. O stelă, lipită de montantul sudic al pilonului oriental aparţinând marelui templu de la Edfu, evocă aceste fapte; au fost păstrate doar ultimele şase rânduri:

„… ziua în care s-a arătat Amon-Re, regele zeilor, spre a vesti multele şi frumoasele fapte împlinite în vremea îndelungatei domnii a Faraonului, fiul său, cu prilejul sărbătorii când au fost scoşi toţi zeii Egiptului de Sus şi de Jos pentru poporul din ţara întreagă – spre a vesti şi cele ce a făptuit regele Egiptului de Sus şi de Jos, U., fiul lui Re, Ramses… cel ce dăruieşte bucatele mulţumită cărora trăiţi şi care face să aveţi felurite bunătăţi.

reseliţi-vă şi daţi glas bucuriei. Faceţi astfel ca oamenii locurilor unde sunteţi să se desfete la aflarea prea fericitelor fapte împlinite de Amon-Re, „regele zeilor, pentru regele Egiptului de Sus şi de Jos, U., fiul lui Re, Ramses… fiul său. Faceţi astfel încât să fie copleşit de sărbători, din an în an, pentru un timp veşnic şi un timp nesfârşit. [El], cel iubit de Iloriis din Kdfti, zeul cel mare cu pene smălţuite, stăpânul cerului, precum Re” 118.

O listă a divinităţilor Egiptului a fost sculptată pe acoperişul terasei templului din Medinet-Habu

Sincretismul religios şi cultul zeilor străini rămân caracteristice pentru această perioadă ramesidă.

Aşa cum am văzut, cultul lui Astarte şi al lui Anat, reunite şi chiar uneori confundate în mitologia

cananeeană, care le considera zeiţele războiului, era foarte răspândit în Egipt, unde ele sunt adeseori descrise drept fiicele lui Re, Astarte fiind uneori şi fiica lui Ptah. O stelă din epoca lui Ramses al III-lea demonstrează această mişcare de largă unitate religioasă. Ea prezintă trei zeiţe, Anat, Astarte, Kadeş*, numărându-se printre cele mai importante zeităţi asiatice, reunite într-o singură divinitate, cu atribute egiptene; această divinitate unică este reprezentată stând în picioare pe un leu, ţinând în mâna stângă doi şerpi, iar în mâna dreaptă un mănunchi de flori. Ea poartă peruca specifică lui Hathor 12°, fiind prin urmare o divinitate compozită, care cumula atitudinile şi însuşirile distinctive a trei personalităţi divine. Este vorba de un procedeu sincretic simplu, aflat la mare cinste în epoca ramesidă.

Cultul adus regelui, aşa cum fusese promovat de Ramses al II-lea, pare să fi rămas şi el în vigoare.

Astfel, pe o stelă datată din anul 2, provenind de la Medamud (aproape de Teba), se poate citi:

„Anul 2, luna întâi, din anotimpul încolţirii, Maiestatea Sa a poruncit să fie dăruite ogoare (cu o întindere de 50 arure**) pentru statuia lui Amon-Re, regele zeilor, şi pentru statuia lui Ramses-regent-al-IIeliopolisului, fiul lui Amon, adus pe lume de Mut [un cult de familie, s-ar zice!], stăpânul bucatelor” 121.

Sunt fixate limitele precise ale pământurilor dăruite şi sunt desemnate nominal persoanele însărcinate cu întreţinerea lor şi cu aducerea zilnică a ofrandelor destinate celor două statui divine.

— Zeiţă egipteană târzie, provenită din Asia Mică, unde era o zeitate comună mai multor popoare semitice (ebr. kodeş, persoană pură, sacră). În Egipt a devenit zeiţa vieţii sexuale şi a fost reprezentată ca o frumoasă femeie goală în tr.).

** Unitate de măsurare a suprafeţei în vechiul Egipt (n.tr.).

Această „fundaţie” de cult destinată unei statui

regale nu este unică. Ne-a mai parvenit încă un exemplu, datând probabil din anul 24 al domniei: la Memfis a fost descoperită o stelă (din câte se pare, în ruinele palatului lui Merenptah), al cărei text sculptat stabileşte maniera în care trebuie oficiat cultul zilnic destinat unei statui a lui Ramses al III-lea 122; sunt desemnate patru persoane (doi bărbaţi şi două femei) pentru asigurarea cultului; ofrandele care trebuie aduse în fiecare zi sunt enumerate cu precizie – mâncăruri, băuturi, flori, veşminte.

Astfel, aceeaşi ideologie imperială se afirmă de-a lungul domniei faraonilor ramesizi.

Bogăţia templelor

Documentele care dovedesc recunoştinţa regelui faţă de zeii ce l-au ajutat să salveze Egiptul sunt numeroase şi precise; drept mulţumire, faraonul le înzestrează cu mari bogăţii „casele" şi oferă un cadru fastuos vieţii lor pe pământ.

Au fost găsite textele a trei decrete de ofrande către Amon-Re, datate respectiv din anii 6, 7 şi 16 ai domniei, sculptate pe partea exterioară a zidului oriental aparţinând templului lui Ramses al II-lea de la Karnak 123.

Mai sunt însă două documente esenţiale, care dovedesc aceste importante donaţii. Pe de o parte, datând din anul 32 al domniei (scris prin urmare după moartea suveranului, care a domnit 31 ani, la porunca fiului şi succesorului său, Ramses al IV-lea, ce a dorit astfel să îi aducă un omagiu), marele papirus Harris, cel mai lung dintre papirusurile cunoscute până acum, stabileşte un inventar foarte precis al binefacerilor aduse de Ramses al III-lea zeilor şi al bogăţiilor templelor. Trei temple principale se disting prin abundenţa daniilor făcute – Teba, Ileliopolis şi Memfis – dar nici celelalte sanctuare nu au fost uitate: cel al lui Onuris la Tinis, al lui Thot la Memfis, templele lui Osiris de la Abydos, ale lui Up-Uaut la Sunt, Setli la Ombos şi Ilorus la Atribis.

„Bogăţiile de care dispuneau templele Egiptului erau considerabile. Ele aveau în total 107 615 slujitori, deci

două şutimi din populaţia Egiptului, 490 386 capete de vite, 513 vii şi livezi, 88 bărci mari şi corăbii, 169 oraşe, dintre care 9 în Siria şi Ţara Kuş şi 1.071 780 arure, adică a şaptea parte din pământurile cultivate ale Egiptului. Din acest total, Amon îşi luase partea leului. El deţinea, singur, trei sferturi, uneori patru cincimi sau chiar mai mult din aceste bunuri: 86 486 slujitori, 421 362 capete de vite, 433 vii şi livezi, 83 bărci mari şi corăbii, 65 oraşe, dintre care cele 9 oraşe pomenite mai sus şi 864 168 arure, adică a zecea parte din pământurile ţării. De asemeni, veniturile obţinute anual de templul lui Amon de pe urma patrimoniului său erau disproporţionate faţă de celelalte sanctuare egiptene: el primea aur – îndeosebi din ţara Kuş, «ţara aurului lui Amon» – şi argint de şaptesprezece ori mai mult, cupru de douăzeci şi unu de ori, iar capetele de vite de şapte ori mai mult decât celelalte temple. Această situaţie se datora dărniciei regilor din dinastiile a XVIII-a şi a XIX-a şi nu lui Ramses al III-lea, care o moştenise de la predecesorii săi. El a suportat-o, nu fără a încerca poate să o modifice, căci generozitatea sa personală se îndreaptă, de preferinţă, spre clerul şi templele din Memfis, Heliopolis şi alte oraşe pe care strămoşii lui le înzestraseră mai puţin mărinimos. Astfel, clin cei 3 648 debeni 124 de aur, distribuiţi templelor în timpul domniei sale, doar 183 i-au fost atribuiţi lui Amon, precum şi 827 debeni de argint din 8027, 14 debeni de lapislazuli clin 28, 822 debeni de cupru din 18 854 şi 297 capete de vite din 2418” 125.

Toate aceste date reies, desigur, din studierea papirusului Harris. Grija de a echilibra întrucâtva veniturile templelor dovedeşte luciditatea politică a lui Ramses al III-lea; el a vrut să favorizeze alte familii sacerdotale decât cea din Teba, spre a-şi face aliaţi în rândurile altor preoţi şi a relua astfel conducerea tuturor sanctuarelor, conducere care, teoretic, îi aparţinea. Nu trebuie să vedem însă în acest fapt numai un gest politic; Ramses, bărbat pios, a încercat fără îndoială să-şi arate şi recunoştinţa faţă de „toţi zeii şi zeiţele „care. Îl ajutaseră. În aceeaşi perspectivă de „reinstalare” a autorităţii regale

asupra tuturor preoţilor, templul funerar al suveranului de la Medinet Habu, care era în acelaşi timp şi templu al lui Amon, s-asubstituit centrului de la Karnak în ceea ce priveşte administrarea bunurilor lui Amon: astfel, din cei 86.000 slujitori recenzaţi în templele tebane, 62 626 ţin de Medinet Ilabu, care devine marele sanctuar al regelui şi zeului totodată.

Amon-Re rămâne în continuare „stăpânul zeilor". Cu prilejul marilor sărbători, la Karnak sau Medinet Habu, ofrandele erau sporite. „Un text, denumit de istoricii moderni „poetic", relatează cuvintele adresate de Ramses lui Amon, menite să fie laudă adusă zeului şi rezumat al faptelor regelui, expresie a recunoştinţei suveranului.

„... Eu sunt cel ce sfinţeşte calea stăpânului zeilor, Amon-Re, de sărbătoarea lui [şi aceasta] pentru milioane de ani; tot eu sunt cel care conduce sărbătoarea.

Neprihănite sunt mâinile mele spre a aduce marile ofrande dinaintea celui care m-a zămislit; fac astfel ca templul meu să fie în alaiul tău, o, august al meu părinte!

Am făcut astfel ca [stăpânirea] bogăţiilor strânse în pumnul tău să fie pecetluită prin scris. Pentru tine am făcut numărătoarea bunurilor tale, ca să rămână, pe vecie, legate de numele tău. Am domnit pentru tine în Ţara Dublă, ea fiind a mea cu totul, aşa cum mi-ai dăruit-o de când m-am născut.

Am înălţat pentru tine cetăţi în Ţara mult-iubită, în Nubia şi Asia; le-am pus dări în fiecare an, ţinuturi şi oraşe [desemnate fiecare] cu numele lor, venind cu toatele încărcate de tributuri, spre a le oferi /ca-ului tău, o, Stăpân al zeilor, ascuns în ceruri, în pământ, în Nuu şi Duat.

Am făcut astfel ca tu să ştii prinosul ce ţi l-am adus, căci augustul meu părinte e Amon-Re, care se bucură de Adevăr şi de Dreptate.

Am făcut astfel din pricina puterii mele, mulţumită celor pe care /ca-ul meu i-a adus la viaţă, precum şi prăzii sosite din ţara negrului şi din ţara Djahi. N-am mai lăsat nimic pentru vreun [alt] zeu, ci am dăruit toate acestea A:

a-ului tău, ca să-ţi fiu pe plac, căci tu eşti părintele meu divin, moştenitorul veşniciei, tu slobozeşti infinitul ca stăpân al zeilor ce te afli.

Fă astfel ca templul meu să-ţi stea mereu în inimă, şi să fie statornic ca Teba, sălaşul tău cel adevărat…”128.

Laudă exaltată, laudă a unei clipe de credinţă, laudă poate interesată, care nu pare a fi mereu conformă realităţii.

Urmează textul unui decret regal ce fixează amănunţit pentru fiecare sărbătoare tebană lista noilor ofrande care urmează a fi aduse. Acest Calendar al sărbătorilor este un text amplu, acoperind aproape în întregime zidul meridional al templului de la Medinet Habu 127.

Imnul de recunoştinţă al divinităţilor satisfăcute, aduse de Amon-Re, se înalţă la rândul lui:

„Cuvinte rostite de Amon-Re, regele zeilor către zeii şi zeiţele Egiptului de Sus şi de Jos, Eneada divină şi marele tribunal divin al acesteia: «Să mergem, încărcaţi cu jubilee de milioane de ani, spre fiul meu, cu ani îmbelşugaţi, [fiul meu] cel care şade pe tronul meu, Usermaatre-celiubit-de-Amon, care a înălţat locuinţa mea sacră, asemeni orizontului ceresc.

— Infernul în mitologia egipteană, potrivit căreia lumea e împărţită în Cer, Pământ şi Duat, aceasta fiind „emisfera cerească de sub orizont” (n.tr.).

L-am crescut cu mâna mea, pentru ca el să aducă binefaceri templului meu; l-am zămislit trup din trupul meu, pentru ca faptele lui să-mi îndulcească inima.

Însoţiţi-vă cu el, în viaţă şi putere, răspândiţi farmecele voastre magice îndărătul lui; înfrăţiţi-vă cu el; strălucească şi el printre voi, asemeni vouă; înflorească-i numele precum al vostru în veşnicie – aşa cum mi-a înălţat el din nou templul pe colina din Neb-ankh» ”128.

Preoţii

Cine spune „bogăţia templelor” spune adeseori „bogăţia preoţilor”.

Încă de sub domnia lui Setnakht, marele preot al lui Amon era deja Bakenhonsu (Bakenhonsu al III-lea), care îşi va continua pontificatul sub Ramses al III-lea. El era fiul unui militar, Amenemopet, „mai-marele soldaţilor şi al recruţilor de pe moşia lui Amon”; fusese prin urmare crescut la Karnak, unde şi-a petrecut viaţa. Onorat cu distincţiile de „nobil” şi „prinţ”, el era „cel ce deschide porţile spre a-l vedea pe marele zeu”, stegarul lui Amon, şeful recrutărilor de pe întreg domeniul (moştenise funcţia de la tatăl său) şi „mai-mare peste preoţii tuturor zeilor”, aceasta potrivit inscripţiilor sculptate pe cele patru statui ale acestui personaj, care au fost găsite. El era prin urmare şi şeful soldaţilor din garda lui Amon, ceea ce poate părea periculos. Dar atunci când regele este energic, clerul nu poate da dovadă de independenţă. Astfel, Bakenhonsu al III-lea nu şi-a permis, odată cu puterea, libertăţile predecesorului său Rom-Roy. Ramses al III-lea a ştiut să menţină preoţii tebani sub autoritatea lui.

Bogată în întâmplări diverse a fost soarta postumă a lui Tianefer, „al treilea slujitor al lui Amon”, mare preot al lui Re şi Atunci la Teba, care provenea dintr-o mare familie sacerdotală tebană. El era fiul lui Amenhotep, „al doilea slujitor al zeului”, şi al marii preotese a haremului lui Amon; bunicul său prin alianţă era Bakenhonsu I; unul dintre fiii lui va fi „preot, divin al lui Amon”, „mare preot al lui Re la Teba (funcţie moştenită de la tatăl său) şi mare preot ah lui Mut”, un alt fiu va deveni „mare preot al lui Montu”. Numit de către Ramses al III-lea, el va continua să oficieze sub Ramses al IV-lea şi al V-lea.

Bogăţia familiei e ilustrată prin dimensiunile grandioase ale mormântului pe care şi l-a construit Tianefer pe colina de la Drah Abul Neggah; înzestrat cu un pilon şi o piramidă, acesta era cel mai înalt dintre toate mormintele necropolei. De aceea, a stârnit foarte curând invidie. La sfârşitul dinastiei a XX-a, el a fost prădat de hoţi, ca şi alte morminte în vremea aceea 129. Ne-a parvenit mărturia unuia dintre ei:

„Ne-am dus la mormântul lui Tianefer, care fusese al

treilea slujitor al lui Amon. L-am deschis şi i-am scos sarcofagele, am luat mumia şi am lăsat-o într-un colţ al mormântului. Am cărat sarcofagele în barcă, odată cu restul, îndreptându-ne spre insula (?) Amenope, unde le-am dat foc în puterea nopţii şi am plecat cu aurul ce l-am găsit".

Eără îndoială, mumia a fost găsită, reinstalată şi cultul funerar a continuat. Mormântul a fost de altfel prădat şi a doua oară. În epoca modernă, o familie de indigeni din satul vecin a locuit în el, ceea ce a făcut să se degradeze pereţii, iar plafonul să fie înnegrit de fum. Mormântul a fost poate şi victima unui cutremur, căci porţiuni ale pereţilor sunt crăpate şi degradate, în sfârşit, în sala cea mare, vandali moderni au decupat panouri mari din pereţi, având sculpturi sau picturi, ca să le vândă. Soarta postumă a lui Tianefer a fost într-adevăr foarte agitată.

La fel de agitat, dar în timpul vieţii, a fost şi destinul lui Iyroy, la Bubastis, „mai-mare peste preoţii puri" ai zeiţei Bastet.

S-ar putea crede, citind imnurile sculptate clin îndemnul lui pe un lintou de uşă (găsit lângă EI Kantara, în 1943), că Iyroy ar fi fost un slujitor fidel al regelui; cele două texte simetrice încadrează o scenă de adoraţie a celor două cartuşe ale suveranului:

„Să-l adorăm pe rege în orizontul timpului veşnic, soare strălucitor, purtând pe creştet coroana cea albastră. Fie ca el să îngăduie intrarea şi ieşirea din palatul regelui, copleşit de mila sa, Aa-ul scribului regal, mai-mare peste preoţii puri ai lui Bastet, lui Iyroy din Bubastis".

„Slavă ka-ului tău, prea frumos rege iubit, asemeni lui Amon. Fie ca el să dăruiască viaţă, belşug, sănătate, înţelepciune, favoruri şi iubire Aa-ului scribului regal, iubit de el cu adevărat, mare preot-lector, mai-mare peste preoţii puri ai lui Bastet, Iyroy din Bubastis, în pace" 131.

Or, acelaşi Iyroy va participa, după cum vom vedea 132, la un complot de palat împotriva lui Ramses al III-lea.

Curtea lui Ramses al III-lea

Familia lui Ramses al III-lea, deşi mai puţin numeroasă decât cea a lui Ramses cel Mare, nu era mai puţin importantă.

Regina Isis era marea soţie regală. Ea era fiica unei străine (poate o siriană), Habadjilat, a cărei origine a constituit subiectul multor discuţii 133; aceasta este numită „maica regelui” şi figurează împreună cu Ramses al III-lea în reprezentarea unei sărbători din Valea Regilor; numele său e înconjurat de un cartuş şi ea a fost înmormântată pe malul stâng teban, în Valea

Reginelor; prin urmare, a beneficiat de privilegii regale, deşi era de origine străină.

A fost, poate, una din soţiile lui Setnakht şi deci soacra lui Ramses al III-lea, în orice caz, cu siguranţă mama reginei Isis.

Descendenţa masculină a lui Ramses al III-lea şi a reginei Isis ridică o serie de probleme egiptologului modern.

Printre fiii lor figurează neîndoielnic viitorii Ramses al IV-lea şi Ramses al VI-lea. Dar, în Valea Reginelor au mai fost descoperite mormintele altor cinci prinţi: este vorba de Pareherunemef („Re este pe braţul său drept”), şeful carelor din grajdurile faraonului, Khaemuaset, preot sem al lui Ptah (care purta deci acelaşi nume şi îndeplinea aceeaşi funcţie ca ilustrul său strămoş, fiul lui Ramses al II-lea), Amenherkepeşef („Amon este pe braţul său”), scrib regal, intendent al hergheliilor palatului, Ramses 134, scrib regal, general al armatei, purtător de evantai în dreapta regelui, şi Sethherkepeşef („Ssth este pe braţul său”), prim conducător de care ai Maiestăţii Sale. Toţi aceşti prinţi purtau nume caracteristice marii familii rameside şi, exceptându-l pe Khaemuaset, aveau funcţii militare. Aceste cinci personaje sunt singurii prinţi rarnesizi al căror mormânt a fost săpat în acel loc; nu ştim încă unde au fost înrnormântaţi fiii lui Ramses al II-lea, iar uzanţa nu a mai fost păstrată pentru succesoi-ii lui Ramses

al III-lea.

Au fost avansate mai multe explicaţii ale acestui fapt. Poate cei cinci prinţi nu erau căsătoriţi încă şi, nea vi ud vârsta pubertăţii, au fost plasaţi sub ocrotirea mamei lor, de care erau încă legaţi. Mumia găsită în mormântul lui Amenherkepeşef era într-adevăr a unui adolescent. Să ne gândim atunci la o epidemie? S-a pomenit de variolă, care exista deja în stare endemică. Sau poate le-a fost fatal vreun complot, aşa cum au mai avut loc şi altele la sfârşitul domniei tatălui lor? Înmormântarea lor în Valea Reginelor ar fi putut constitui atunci o soluţie mai facilă şi rapidă, lucrătorii de la Deir el Medineh fiind în plină activitate.

Dar unul dintre ei a supravieţuit şi mormântul lui, rămas gol, a fost săpat degeaba. Acesta, Amenherkepeşef, nu numai că a supravieţuit, dar s-a urcat mai târziu pe tron sub numele de Ramses al VIII-lea.

Misterul celor cinci prinţi va fi poate desluşit într-o bună zi.

Ramses al III-lea îi încredinţase vizirului To sarcina de a asigura construcţia celor cinci hipogee.

Pe un ostracon, aflat în prezent la Oriental Institute din Chicago, a fost regăsită copia scrisorii adresate vizirului, de la Deir el Medineh, de către scribul Neferhotep, antreprenorul lucrărilor:

„Trudesc la mormintele prinţilor regali, pe care stăpânul meu mi-a poruncit să le durez. Muncesc desigur cu multă vrednicie şi în chip folositor; e o lucrare frumoasă şi trainică. Stăpânul meu să nu-i îngăduie inimii domniei sale a se nelinişti; muncesc cu adevărat strălucit şi niciun amănunt nu-mi scapă!

Altă ştire pentru stăpânul meu: ducem lipsă de toate. Toate proviziile din vistierie, din hambar şi din cămări ni s-au sfârşit. Şi nu e lucru uşor să ridici piatra den. Ni s-au luat cele şase măsuri de boabe şi ni se dau şase măsuri de pleavă. Fie ca stăpânul nostru să ne dea merinde, spre a rămâne în viaţă, căci altfel cu adevărat ne prăpădim, ne stingem. Să ne fie dat cu ce să ne mai ducem zilele, orice”

135.

Această cerere, exprimată într-o manieră orientală, foarte direct şi dramatic, a obţinut cu siguranţă satisfacţie, iar cele cinci hipogee au fost construite.

Vizirul To a fost un personaj foarte important, în umbra lui Ramses al III-lea. În plus faţă de îndatoririle obişnuite ale unui vizir, el mai era „deţinătorul tainelor clin templul lui Neith” (marea divinitate a oraşului Sais, din Deltă, care începe atunci să câş tige importanţă).

Un alt personaj din timpul acestei domnii, Paser, „primarul Tebei, preot cu mâinile pure al lui Amon, conducătorul sărbătorii lui Amon, paznic al tainelor cerului, pământului şi ale tărâmurilor de dincolo”, este destul de bine cunoscut graţie basoreliefurilor şi picturilor pe care şi le făcuse la Medinet Habu 136. Dintre scenele reprezentate, una este destul de remarcabilă; este vorba de prezentarea făcută regelui, aşezat pe un tron, într-un pavilion graţios, a unui număr de şase statui regale, în cursul serbărilor care au avut loc în anii 2, 3 şi 18 ai domniei. Ramses oferă tămâie şi libaţiuni statuilor. Fără îndoială, acesta este încă un aspect al cultului adus regelui ramesid de către regele însuşi, în maniera lui Ramses al II-lea. O altă caracteristică a suveranului ramesid apare tot în această scenă: zeul Nil aduce o ofrandă suveranului, însoţit de zeiţa recoltelor, Renenutet*, care îi întinde regelui toiagul jubileelor şi semnul vieţii. Ramses este regele abundenţei, ocrotit de zeii fecundităţii.

Drept mulţumire, Ramses face elogiul lui Paser şi cheamă asupra lui binecuvântarea zeilor:

„Fie ca Amon şi Atunci să-ţi dăruiască binecuvântarea lor.

Fie ca zeii cerului să-ţi dăruiască binecuvântarea lor.

Fie ca zeii pământului să-ţi dăruiască binecuvântarea lor.

Fie ca zeii Faraonului, stăpânul tău desăvârşit, să-ţi dăruiască binecuvântarea lor. Fi-va aceasta o frumoasă pildă a suişului

— Sau Renenetet, zeiţă-doică, având atribuţia principală de supraveghere a pruncilor şi de ursitoare. Reprezentată cu trup de femeie şi chip de şarpe (cobră), ea e socotită nneori drept una din ipostazele zeiţei Meşkenet (n.tr.).

unui bărbat ştiut că folositor şi făcător de bine…" ls7.

După invocarea marilor zei din Teba şi Ileliopolis, este adresat un apel, în favoarea lui Paser, divinităţilor aparţinând marilor elemente ale universului: cerul, pământul, faraonul. Orgoliul rămâne una din caracteristicile dominante ale suveranilor ramesizi, zei între zei.

Viceregii Nubiei se succed din tată în fiu; după Kawa, fiul său flori (i) ocupă funcţia, apoi flori (al II-lea), fiul celui precedent, care va rămâne şi sub domnia lui Ramses al IV-lea. După izvoarele de care dispunem, se pare că guvernarea ţărilor din sud nu a ridicat nicio problemă.

În rândul arhitecţilor şi antreprenorilor se remarcă Amenmose, deoarece lui i-a încredinţat probabil Ramses al III-lea construirea unui nou oraş, în nord-vestul Deltei, o „pereche" a lui Per-Ramses în faţa pământurilor libiene (?). Aşa cum Ramses al II-lea a construit o capitală în est, orientată spre Asia, Ramses al III-lea (succesor şi emul al faraonului cel Mare), s-a gândit oare să ridice un alt oraş, orientat spre vest şi deci spre Libia? Astfel imperiul ar fi fost păzit la cele două frontiere care, aşa cum au demonstrat evenimentele, s-au arătat a fi primejdioase, iar puterea Egiptului ar fi fost echilibrată în aceste două direcţii esenţiale. Informaţiile noastre asupra acestui subiect sunt însă sărace. Ele provin din inscripţia sculptată pe o statuie a lui Amenmose (păstrată actualmente la Muzeul din Cairo), care spune:

„Am fost mai-mare peste lucrările de la Na-imen-Re, aproape de Râul din Apus, care era pe atunci o mlaştină. Am înălţat temple şi sanctuare, spre a statornici un lăcaş al lui Amon" 138.

Amenmose ar fi amenajat prin urmare un teren care

fusese până atunci mlăştinos, începând apoi să construiască lăcaşuri de cult pentru Amon.

Na-imen-Re era cunoscut, sub Ramses al II-lea, ca centru viticol, lângă care Ramses al III-lea ar fi vrut deci să construiască un nou oraş (?). Râul-din-Apus este şi el un toponim, care poate fi situat în nord-estul Deltei.

Pentru moment nu dispunem de alte informaţii referitoare la acest proiect de construcţie.

Amenkhau, şeful meşterilor de la templul funerar al lui Ramses al II Llea, era probabil de origine memfită. El este reprezentat în mormântul său teban, întovărăşit de fiul, mama şi soţia lui, adorându-i pe Ptah şi pe Sekhmet, cărora le adresează o rugă emoţionantă:

„Salut ţie, Ptah, domnul Adevărului şi ai Dreptăţii, rege al Dublei Ţări, frumos la chip, părintele zeilor, tu care ai ridicat cerul şi ai aşezat pământurile roditoare, i-ai alcătuit pe oameni şi i-ai creat pe zei, tu care, cu degetele tale, aduci la viaţă toate făpturile, în fiece zi139. El a aşezat lumina în cer, bogăţia pe pământ, izbânda în necropolă.

Fie să-l pot urma pe Sokaris în Ro-Setau şi pe Osiris în Buşiris **, fie să mi se dăruiască pâini de ofrandă în templui lui Ptah, libaţiuni şi flori la Heliopolis. Pentru A'a-ul lui Osiris, mai-marele meşteşugarilor din templul regal, Amenkhau, fiul său, preot neprihănit al lui Amon, Djehutiem-heb, maica lui, cântăreaţa lui Amon, Maat-nefret, soaţa lui, cântăreaţa lui Amon, Nefertari-em-heb" 14°.

Avem aici un bun exemplu de coeziune familială, dragă egiptenilor, ordinea enunţului definind la perfecţie importanţa respectivă a fiecăruia dintre membrii familiei şi totodată o excelentă ilustrare, sugerată, a vieţii unui meşter deosebit, care reuşeşte să-şi realizeze cariera la Teba, şan

— Sanctuarul zeului Sokaris (Poarta Drumului), zeul stând la intrarea în regatul său spre a se hrăni cu inimile morţilor (n.tr.).

** Denumirea grecească a oraşului PerTJsire, loc de cult al lui Osiris, unde zeul e numit Usire (Tăria ochilor) n. (tr.).

tierul cel mare, unde se găseşte întotdeauna ceva de lucru, în timp ce întreaga familie are câte o funcţie în clerul teban.

Viaţa îşi reluase prin urmare în Egipt cursul liniştit. Dar sfârşitul domniei lui Ramses al III-lea a fost întunecat de numeroase greutăţi interne.

Dificultăţile şi comploturile de la sfârşitul domniei

Se pare că cel dintâi complot a fost urzit de către vizirul Egiptului de Jos, care a încercat, printr-o lovitură de stat, să pună mâna pe putere la Atribis, ajutat fără îndoială de locuitorii oraşului, care au ocupat templul lui Ilorus, al cărui personal l-a izgonit, încercând să-i administreze ei domeniul.

Reacţia lui Ramses a fost energică:

„L-am izgonjt pe vizirul ce pătrunsese printre ei [oamenii din templu], i-am prins pe toţi cei care se aflau cu el. Am făcut ca templul să fie iarăşi asemeni marilor sanctuare din această ţară, ocrotit pentru veşnicie. I-am adus toţi slujitorii, ce fuseseră izgoniţi, fiece bărbat, fiece preot mai-mare peste alţii, spre a orândui din nou bunul mers al lucrurilor pe moşia cea sacră" U1.

Menţiunea e scurtă, desigur, dar ea sugerează tulburări grave. Va trebui să aşteptăm descoperirea eventuală a unor documente noi pentru a înţelege raţiunea profundă a acestor fapte şi, poate, a le cunoaşte amănuntele.

Un alt complot, uneltit în haremul lui Ramses, ne este mai bine cunoscut graţie textelor multor papirusuri: în primul rând, este vorba de papirusul judiciar de la Torino, dar şi de papirusurile Lee şi Rollin. Mai dispunem, pentru a cunoaşte faptele întâmplate, de inscripţia copiată în Nubia de către călătorul Rifaud, la începutul sacoului al XIX-lea: pare să fie vorba de un raport sau de o anchetă condusă împotriva unor indivizi calificaţi drept „ucigaşi",

„afurisiţi de către zeii ţării”, care se coalizaseră pentru a plănui o revoltă împotriva lui Ramses al III-lea 142.

În lumina acestor texte diferite, reiese că una dintre regine, pe nume Ti, a complotat pentru a-şi urca pe tron fiul, Pentaur. Ea a organizat o conjuraţie, fiind ajutată în primul rând de zece funcţionari ai haremului, patru paharnici regali, un vistiernic regal, un căpitan al arcaşilor din Îiuş, un comandant de armată, trei scribi regali – cu toţii înalţi demnitari din imediata apropiere a suveranului, a căror prezenţă dezvăluie prin urmare un complot de o anumită amploare. Mai făceau parte, desigur, supraveghetori şi scribi ai haremului. O parte din soţiile acestor funcţionari din harem, în număr de şase, ar fi asigurat transmiterea mesajelor altor persoane din exterior, care nu sunt numite deoarece o revoluţie trebuia să continue, în afara zidurilor palatului, acest complot intern. În harem au fost efectuate ritualuri magice interzise: cu ajutorul unor statuete de ceară, s-au făcut farmece persoanelor care trebuiau înlăturate sau ucise. Dar conspiratorii au fost trădaţi, de bună seamă prin interceptarea scrisorilor. Probabil Ramses nu a fost asasinat (:), căci în papirusul Rollin se spune că „Re nu a îngăduit mârşavelor urzeli să izbândească”, dar o îndoială persistă totuşi. Se poate ca represiunea să fi fost organizată de către alţii şi să fie vorba de o pedeapsă aplicată după moartea lui.

Oricare ar fi adevărul, vinovaţii sunt arestaţi şi deferiţi justiţiei unei curţi investite cu puteri discreţionare, iar în ipoteza cea mai plauzibilă, numită chiar de rege. Ea era formată din paisprezece funcţionari: doi intendenţi ai vistieriei, doi stegari ai armatei, şapte paharnici regali, un herald regal, doi scribi; printre ei se numărau un libian, un lycian, un sirian, fapt care demonstrează caracterul „imperial”, cosmopolit, al demnitarilor de la curtea lui Ramses. De altfel, doi din aceşti judecători, paharnicul Pebes şi scribul Mai, s-au înţeles cu doi ofiţeri care-i păzeau pe prizonieri şi le-au primit chiar la ei acasă pe câteva dintre soţiile conspiratorilor. Toţi patru, trădaţi la

rândul lor, au fost arestaţi; li s-au tăiat nasul şi urechile (privându-i astfel de suflul vieţii şi împiedicându-i să comunice cu lumea). Drept urmare, Pebes s-a sinucis.

Conspiratorii au fost condamnaţi la moarte. Li s-a lăsat totuşi posibilitatea de a se sinucide. Soarta reginei Ti, deferită justiţiei personale a suveranului – eventual a succesorului acestuia (?) – nu ne este cunoscută.

Printre ei figura „marele ucigaş Iyroy, care fusese mai-mare peste preoţii puri ai lui Sekhmet-Bastet" (această menţiune figurează în papirusul de la Torino). Este acelaşi personaj care îi adresa regelui imnuri atât de frumoase 143.

Dacă istoria acestui complot şi a pedepsirii lui a fost sculptată în ţara Kuş (textul ei a fost copiat de Rifaud fără o indicaţie precisă asupra originii), ea se datorează faptului că unul din conspiratori, Bin-em-Waset, era căpitan de arcaşi în Sudan; el a fost acuzat că a primit de la sora lui, doamnă în harem, instrucţiuni ca să „ridice oamenii, să stârnească răzmeriţe şi să vină (în Egipt) spre a porni o răscoală împotriva Maiestăţi-Sale". Sudanul, mereu gata de revoltă, ar fi sporit astfel eficacitatea „revoluţiei" egiptene. Complotul era de anvergură. De aceea este posibil ca, odată răscoala înăbuşită şi procesul terminat, o copie a textului care înşira pedepsele aplicate vinovaţilor să fi fost săpată într-o stâncă sau un zid de templu, chiar în oraşul unde începuse rebeliunea sudaneză, spre a servi drept lecţie altor eventuali conspiratori, descurajându-i.

Numele unora dintre aceştia reţin atenţia, în special cel al lui Bin – em-Waset, care înseamnă „ticălosul în Teba". Alte cinci nume sunt formulate în mod asemănător, ca să exprime oroarea inspirată de aceste personaje „blestemate" zeilor şi oamenilor, interzicându-le astfel orice şansă de supravieţuire: „Re-îl-urăşte", „Re-îl-orbeşte", „Penhuy-mârşavul", „Şarpele-demon", „Omuî-cuurechile-tăiate". Această pedeapsă – schimbarea numelui – nu figurează printre cele desemnate de judecători; ea le-a fost probabil aplicată înainte de proces.

Era eternul corolar al pedepsei cu moartea; ei mureau pe vecie 144, pronunţarea numelui lor „blestemat” echivalând cu uciderea lor.

Astfel a luat sfârşit, în dificultăţi şi tristeţe, domnia celui ce salvase Egiptul de mari primejdii şi care va rămâne, prin majoritatea actelor şi ideilor sale, succesorul lui Ramses al II-lea. El a fost de fapt ultimul mare faraon al Egiptului antic.

F. DE LA RAMSES AL IV-LEA LA RAMSES Al. Xi-LEA. LENTA DECĂDERE Succesiunea ramesizilor

Prin anul 1166 î.e.n. Ramses al IV-lea i-a urmat la tron tatălui său Ramses al III-lea. El era fiul „marii soţii regale” Isis. În papirusul Harris, scris în semn de omagiu adus tatălui său de către Ramses al IV-lea, regele pune în gura tatălui său, Ramses al III-lea, emoţionante rugi prin care acesta îl desemnează zeilor şi oamenilor drept succesorul său. Legitimitatea îi va veni astfel din partea divinităţilor, dar prin intermediul tatălui său.

Pentru aceasta sunt invocaţi zeii cei mari:

„PTAH: «Pleacă-ţi spre mine ochii şi urechile, o, Ptah, stăpâne al meu, părinte al părinţilor, tu care ai plăsmuit Eneada. Ascultă spusa mea. Sunt fiul tău iubit, care ţi-a adus mari binefaceri. De aceea ia-mi fiul şi fă-l rege, aşază-l neclintit pe tronul tău, ca domnitor al ţării întregi, în fruntea poporului, Usermaatre-cel-ales-de-Amon, prunc ieşit din trupul tău. Îngăduie să fie încoronat pe pământ, precum fiul zeiţei Isis, atunci când a luat coroana atef, cu podoabele ei [?]. Îngăduie să domnească în pace pe tronul lui, ca rege al Dublei

Ţări, precum Horus, taurul cel puternic, iubit de Maat. Dăruieşte-i domnia mea şi mai aşază-i în faţă o viaţă fericită, copleşită doar de bucurii. Fă ca paloşul lui să izbândească, iar ţările şi seminţiile străine să-i cadă sub talpa sandalelor cât [va dura] veşnicia. Îngăduie să stăpânească Egiptul ca domnitor al Dublei Ţări şi să fie divin dinaintea ta, bucurându-se de mila ta. Întinde pentru el hotarele seminţiilor celor Nouă Arce şi fă-le să vină din

pricina puterii lui şi să-l slăvească. Fă astfel ca viaţa şi tăria să-i dăinuie în mădulare, iar trupul să-i fie sănătos pe orice vreme»” 145.

Ruga este într-adevăr frumoasă, dar ea ne mişcă mai puţin când ne gândim că a fost compusă chiar de moştenitor!

Alte rugăminţi mai sunt adresate, cu aceeaşi intenţie, zeului Re 146 şi celorlalte divinităţi 147.

Fervoarea e aceeaşi în aceste urări de domnie fericită, care ne-au parvenit şi ele datorită papirusului Harris.

Iată una din ele, de la Ramses al III-lea, defunct, către fiul său:

„Vedeţi, eu odihnesc acum pe celălalt tărâm, precum părintele meu de m-am contopit cu marea Eneadă divină, în cer, pe pământ şi în Duat, în vreme ce Amon-Re îmi suie fiul pe tron. În tihnă, el este ce-am fost eu, domnitor al Dublei Ţări, aşezat pe tronul lui Horus, ca Stăpân al color Două Ţărmuri, coroana alef s-a împreunat cu el, precum cu Ta-tenen, el, Uscrmaatre-cel-alesde-Amon, întind născut al lui Re, zămislit de el, Ramses-domn-al-Adevărului-şi-al-Dreptăţii-şi-iubit-de-Amon – un prunc, fiul lui Amon, ieşit din trupul său, încoronat Stăpân al Dublei Ţări, ca Ta-tenen; el este un fiu drept, lăudat de tatăl lui [Noul rege este prin urmare fiul a trei mari divinităţi din panteonul ramesid, ceea ce îi conferă drepturi indiscutabile la tron].

Atingeţi-i sandalele, smeriţi-vă în preajma lui, plecaţi-vă dinainte-i, urmaţi-l în orice clipă a fiecărei zile, adoraţi-l, slăviţi-l, lăudaţi-i desăvârşirea, aşa cum. faceţi pentru Re la ivirea zorilor. Înfăţişaţi-i tributurile în palatul său august. Faceţi să i se aducă bogăţiile şi recoltele ţărilor şi ţinuturilor străine. Sorbiţi-i vorbele şi poruncile ce vi le dă. Ascultaţi-i spusele şi astfel vă veţi îmbogăţi, îngenunchind dinaintea puterii lui. Trudiţi întru folosul lui, uniţi ca o singură făptură, la orice corvoadă, înălţaţi-i monumente, săpaţi pentru el canale, braţele voastre să ostenească pentru el; astfel va pogorî asupra voastră mila lui şi veţi fi

copleşiţi cu bucate, în fiece zi. Amon i-a statornicit domnia pe pământ şi i-a îndoit durata vieţii, făcând-o mai lungă decât a tuturor celorlalţi regi”.148

Aceste texte, care insistă asupra legitimităţii lui Ramses al IV-lea şi prezintă urările (postume) formulate de Ramses al III-lea, tatăl său, trădează dificultăţile succesiunii, într-o situaţie tulbure.

Ramses al IV le-a va domni vreme de aproximativ şase ani; la moartea lui a fost înlocuit de fiul său, Ramses al V-lea, care a domnit patru ani. Pe tron s-a urcat apoi un alt fiu al lui Ramses al III-lea şi al reginei Isis, Ramses al VI-lea, a cărui domnie a fost efemeră. Familia regală avea la vremea aceea, din câte cunoaştem, o ramură principală (descendenţa lui Ramses al III-lea şi a „marii soţii regale” Isis) şi o ramură colaterală (descendenţa aceluiaşi suveran şi, poate, a reginei îi şi a fiului ei Pentaur). Acest lucru rămâne încă neelucidat 149. În orice caz, după Ramses al VII-lea (care a domnit şapte ani), a urmat la domnie Ramses al VIII-lea, fiul lui Ramses al III-lea şi al lui Isis, care nu era altul decât prinţul Setherkepeşef, al cărui mormânt, aşa cum am văzut, fusese săpat prematur în Valea Reginelor 15°. Domnia acestuia a fost scurtă.

Alţi trei faraoni cu numele Ramses vor mai domni timp de vreo cincizeci de ani. Dinastia rame şi să vă stinge oficial prin anul 1085 î.e.n.

Domnii lipsite «le glorie

Aflat încă în umbra gloriei tatălui său, Ramses al IV-lea pune să se sculpteze la Medinet Habu, pe cele două aripi ale primului pilon, una din scenele rituale ale încoronării sale: scena arborelui işed, arborele sacru al oraşului Heliopolis (un persea?), pe care erau înscrise, conform tradiţiei, numele regilor.

Pe aripa nordică, Amon-Re şi Ptah îl întâmpină pe rege, aşezat în genunchi şi însoţit de Thot, grefierul zeilor, şi de Seşat, zeiţa scrierii:

„AMONre: «Sunt părintele tău august, stăpânul zeilor, şi te iubesc mai mult decât pe oricare alt rege. Îţi

dăruiesc veşnicia, ca rege al Dublei Ţări».

PTAII: «îţi dăruiesc jubilee multe şi măreţe şi îţi mai dăruiesc veşnicia, puternic şi viteaz, izbânzile fiului lui Nut [Seth], domnia lui Horus în oraşul Pe, întreg pământul sub tălpile sandalelor tale…».

THOT: «îţi menesc ani cu milioanele şi jubilee. Îţi dăruiesc timpul nesfârşit ca rege, seminţiile toate sub tălpile sandalelor tale, Marele Cerc şi Marele Drum în pumnul tău, împovărate cu tributuri…».

SEŞAT: «Scriu pentru tine jubileele lui Re, ani veşnici şi nesfârşiţi ca rege, o viaţă lungă cât a lui Atunci, izbânzi şi puterea lui Horus şi a lui Seth atât cât va dăinui cerul»" 15!

Pe aripa sudică, regele, stând în genunchi, este primit de triada tebană în prezenţa lui Atunci.

„ATUNCI: «îţi însemn numele pe arborele sacru, atâta timp cât cerul va dăinui pe cei patru stâlpi ai săi, precum şi jubileele lui

Ta-teiioil şi o viaţă cil a lui fi e în tărâmurile de sus, pentru un timp nesâirşit. O „152

Ramses al II-lea este celălalt model prestigios, mărturie vie a unei domnii fericite, cu care noul faraon vrea să se asemene, cerându-le zeilor chiar durata vieţii strămoşului său glorios. Pe o stelă pe care Ramses al IV-lea i-o consacră lui Osiris, la Abydos, în anul 4 al domniei, el pune să se scrie:

„Mă îndrept spre tine, eu, cel căruia i-ai dăruit viaţă; pogoară asupră-mi binecuvântarea ta, precum asupra fiului tău Horus… Dăruieşte-mi belşug, viaţă şi domnie îndelungată, [dă] putere mădularelor mele, văz ochilor mei, auz urechilor mele, desfătare inimii mele, în fiece zi. Fă astfel ca să pot mânca pe săturate, o, tu, îngăduie să mă îndestulez cu băutură. Fă ca urmaşii mei să domnească în ţara aceasta cât va dura timpul veşnic şi timpul nesfârşit… Dăruieşte-mi Niluri revărsate, ca să pot hrăni divinele tale ofrande, ca să pot hrăni şi divinele ofrande ale tuturor zeilor şi tuturor zeiţelor din Egiptul de Sus şi de Jos, ca să

pot ţine în viaţă şi poporul din întreaga ţară, până la hotare, cu cirezi şi turme, făcute de mina ta... Vei fi mulţumit, cât voi domni, de această ţară a Egiptului, ţara ta; de aceea vei îndoi pentru mine viaţa cea lungă şi domnia cea lungă a regelui Usermaatre-Setepeare, marele zeu... Căci mai cu folos e ce-am făptuit pentru templul tău, [ce-am făptuit] spre a-ţi îndestula ofrandele, căutând orice prilej de a aduce binefaceri sanctuarului tău, în fiece zi, în timpul acestor patru ani care s-au scurs, decât tot ce a făptuit regele Usermaatre-Setepeare, marele zeu, în cei 67 ani de domnie!" 153.

Acosta nu era, desigur, altceva decât limbajul formal al unei dinastii pe cale de a se stinge, care caută pilde glorioase în domniile precedente.

De altfel, într-o inscripţie de la Karnak (pe o stelă fragmentară descoperită în faţa celui de al zecelea pilon), se regăseşte aceeaşi proză formală:

„... domnia pe care mi-ai dăruit-o în întregime [fraza îi este adresată lui Araon-Re], şi pe care a avut-o Usermaatre-Setepeare, o voi trăi şi eu; voi îndoi pentru tine toate binefacerile ce ţi le-a adus Usermaatre-Setepeare, în timpul celor şaizeci şi şase [?] de ani câţi a domnit" 154.

Ramses al II-lea rămâne, pentru toţi descendenţii săi, chiar cei îndepărtaţi, modelul suveranilor.

Se pare totuşi că încoronarea lui Ramses al IV-lea a fost primită destul de bine, după toţi aceşti ani de dificultăţi interne, iar noul rege a ştiut să restabilească vechiul climat de coeziune al ţării, odată cu o anume încredere în puterea regală. Textul unui imn adresat suveranului, scris pe un ostracon (aflat în prezent la Muzeul din Torino), descrie veselia populară, dansurile, strigătele de bucurie din ziua încoronării, sărbătoare însoţită desigur de generozităţi regale (distribuire de mâncare, băutură, îmbrăcăminte) şi de o amnistie generală.

„Fericită zi! Cerul şi pământul se veselesc, căci tu

eşti marele stăpân al Egiptului.

Cei ce fugiseră s-au înapoiat în oraşele lor, cei care se ascunseseră au ieşit la lumină.

Cei flămânzi sunt sătui şi veseli, însetaţii sunt acum beţi.

Cei goi sunt înveşmântaţi în pânzeturi subţiri de in zdrenţăroşii sunt îmbrăcaţi în alb.

Cei ce şedeau în închisori au fost trimişi afară, năpăstuiţii sunt plini de bucurie.

Cei care semănau vrajbă în ţară s-au liniştit, iar Nilul revărsat, ieşit [din albie] îi va îneca pe ceilalţi [străini].

Casele văduvelor sunt deschise [gata să-i primească] pe drumeţi.

Fetele sunt vesele, strigând ele bucurie şi dănţuind, frumos împodobite.

Băieţii veniţi cu noroc pe lume [în ziua aceasta] pentru părinţi, vor deveni urmaşi buni şi vrednici.

O, rege! Tu vei fi veşnic.

Corăbiile plutesc fericite [pe mare]… ele trag la ţărm mulţumită vânturilor [prielnice] şi trudei vâslaşilor, întoarse dinspre larg, sătule de furtuni.

Regele… a primit coroanele de la părintele său, el a fost aşezat Stăpân al Dublei Ţări… Frumos e Horus pe tronul părintelui său Amon-Re. Binevenită e vitejia regelui 15S”.

O zi de sărbătoare şi operanţă, dar marii faraoni ramesizi s-au stins.

Ramses al IV-lea, rege constructor, dornic să sporească prosperitatea ţării, a organizat mai multe expediţii în Wadi Hammamat şi Sinai.

El este suveranul care a contribuit cel mai mult la darea în exploatare a văii Rohanu din Wadi Hammamat. Încă din întâiul an al domniei, în anotimpul primăverii, el a trimis o primă misiune, despre care avem cunoştinţă graţiei stelei rupestre ridicate pentru Usermaatre-Neklit („Ramses al II-lea e puternic” – cât de mare era nostalgia

pentru marele faraon!), care spune: „Stăpânul meu, Domnul Adevărului şi ai Dreptăţii, Suveranul, fiul zeilor, mă trimite ca să aduc mari statui de piatră bekhen [să fie oare aceste mari statui destinate cultului regal, instaurat, se pare, de Ramses al II-lea156?] din munţii tainici de lângă Koptos, în anul întâi al domniei regelui” 157. Componenţa expediţiei e descrisă cu grijă: ea era alcătuită dintr-un locotenent al suitei (regale), un scrib regal, un slujitor al templului lui Min, un sculptor şef (expresia exactă: „mai-marele celor care fac piatra să trăiască”), zece sculptori, douăzeci de pietrari, zece medjai (mercenari nubieni care asigurau paza), cincizeci de cărăuşi de piatră, patru conducători de arcaşi şi purtător, de scuturi, o sută de arcaşi purtători de scuturi! două sute de cărăuşi, prin urmare o expediţie importantă, păzită serios de poliţie şi armată. Aprovizionarea este asigurată: „Ce li s-a dat: zece pâini, trei ulcioare cu bere, douăsprezece hălci de carne, trei prăjituri, pe un timp îndelungat”. Dacă aceste raţii sunt zilnice, ele sunt suficiente pentru nişte oameni care muncesc din greu.

Cinci luni mai târziu, la sfârşitul anotimpului uscat, Turo, mare preot al lui Montu, una dintre marile personalităţi religioase ale epocii, a fost însărcinat de palatul regal să meargă la Wadi Hammamat, probabil ca să pregătească vizita suveranului însuşi, care a avut loc după trei luni.

Optsprezece luni după şederea lui Ramses al IV-lea în Jebelul oriental, în anul 3 al domniei Ramsesnakht, mare preot al lui Amon, se duce la rândul său acolo în fruntea unei expediţii mult mai importante, de peste opt mii de oameni, ca să aducă blocurile de piatră bekhen alese de suveran.

La aceeaşi dată – anul 3, luna a treia a anotimpului uscat – o altă expediţie e trimisă de către Ramses al IV-lea în Sinai, la minele de turcoaze din Serabit el Khadim despre care ne relatează o altă stelă, ridicată de Sebelchotep:

„Maiestatea Sa i-a poruncit favoritului său, cel

îndrăgit, cel ce umple de bucurie inima stăpânului său, mai-marele casei aurului şi casei argintului, paznicul tainelor din pavilionul sacru, Sebekhotep, să-i aducă turcoazele pe care inima sa le pofteşte, în cea de a patra călătorie" 158.

Aceasta se înscrie deci într-o suită de misiuni care dovedesc cât de importantă era activitatea desfăşurată sub Ramses al IV-lea, în diferite cariere din ţară.

Şi în anul 5, tot în anotimpul uscat, este trimisă o nouă expediţie la Serabit el Khadim, pentru a ridica o construcţie. Pe stela lui Panefer se poate citi:

„Maiestatea Sa a poruncit să se înalţe un templu de milioane de ani pentru Ramses-cel-iubit-de-Amon-şi-de-Maat, în templul lui Hathor, stăpâna turcoazei, de către scribul mai-marelui oştirii, Paneler, care a fost în acea călătorie, fiul lui Pairy" 159.

Datând din timpul lui Ramses al VI-lea, au mai fost găsite în Sinai diferite fragmente, bucăţi de stâlpi, brăţări. După aceasta, se pare că expediţiile au luat sfârşit.

Într-adevăr, prosperitatea scade treptat, căci tributurile din ţările imperiului încetează să mai sosească, sau sunt aduse sporadic şi lipsesc astfel fondurile pentru organizarea unor expediţii îndepărtate, în Nubia sau Siria. „Cercul" sărăciei se instalează. Egiptul de Jos şi Memfisul sunt neglijate. Construcţiile de anvergură sunt suspendate.

Legăturile cu lumea africană şi asiatică, stabilite atât de strâns de tutmosizi şi ramesizi, slăbesc treptat; imperiul, care nu mai e susţinut nici de mâna de fier a unui faraon-soldat şi nici de o spiritualitate elevată, se dezagregă lent.

Ultimii ramesizi au fost nişte suverani slabi, dominaţi de marile personalităţi ale regatului, în primul rând cele religioase, care nu au ştiut să evite infiltraţia tot mai importantă a străinilor în Egipt. A trecut epoca glorioasă a cuceritilor şi belşugului; asistăm la ultimii ani ai unei mari dinastii care se stinge treptat în pasivitate şi neputinţă.

Personalităţi politice şi religioase

Se creează impresia – dar poate este vina numărului relativ scăzut de documente de care dispunem – că viaţa politică, după marile frământări de la începutul şi sfârşitul domniei lui Ramses al III-lea, e stagnantă. Politica este doar continuată, ca o rutină, după impulsul dat de suveranii ramesizi care l-au precedat pe Ramses al IV-lea.

În timpul domniei acestuia, un memfit, Neferrenpet (adică: „An nou fericit”!) a fost vizir şi totodată mare preot al lui Ptah; sub Ramsos al VI-lea, el i-a avut drept succesori pe Neki şi Ramsesnakh; sub Ramses al IX-lea şi al X-lea, vizirul Khaemuaset poartă, fără strălucire, numele fiului favorit al lui Ramses al II-lea.

În sud, viceregii continuă, în majoritatea cazurilor, să se succeadă din tată în fiu. Începând cu domnia lui Ramses al VI-lea, funcţia devine apanajul aceleiaşi familii, care o deţine timp de trei generaţii, până la Ramses al IX-lea. Guvernarea este paşnică, fără inovaţii aparente, dar ea rămâne foarte izolată de puterea centrală.

Regele continuă să formuleze rugi pioase asupra longevităţii sale, asupra necesităţii monarhiei, în vreme ce creşte ameninţarea forţelor rivale. Astfel, pe soclul unei statui de bronz, găsită la Megiddo (păstrată în prezent la Muzeul din Ierusalim) şi datând din vremea lui Ramses al VI-lea, se poate citi:

„Atâta vreme cât cerul se va sprijini pe braţele luminii, numele tău va fi în Heliopolis, o, rege.

Trăiască Horus a cărui inimă se veseleşte cu Maat, precum Ptah, şi care i-o dăruieşte lui Atunci pentru templul cel mare, regele Egiptului de Sus şi de Jos, regent ca Re, Stăpânul Dublei Ţări” le0.

Pe monumentele găsite, titulaturile abundă» devenind o lungă litanie care insistă asupra existenţei şi perenităţii dorite a suveranităţii faraonului, suveranitate ce pare foarte cenuşie în comparaţie cu strălucitoarea glorie a ramesizilor de altă dată.

În schimb, viaţa religioasă e activă; apar personalităţi puternice, a căror influenţă şi activitate vor contribui

treptat la dezagregarea puterii regale, prea slabă şi lipsită de resurse.

Templele sunt singurele care continuă să se îmbogăţească. Sunt stabilite liste de noi ofrande ca de pildă, acelea care figurează în dedicaţiile templului lui Ilonsu de la Karnak, făcute de Ramses al IV-lea:

„Ofrande aduse de rege lui Geb, Marii şi Micii Eneade *, sanctuarelor din miazăzi şi sanctuarelor din miazănoapte, tuturor zeilor, de la fiul tău, iubit de tine, Stăpânul Dublei Ţării? o mie de pâini, o mie de urcioare de bere, o mie de tauri, de orătănii, de pânzeturi de in veşminte, boabe de tămâie, oale pline cu ulei, flori, păsări, toate lucrurile bune şi neprihănite, toate lucrurile frumoase şi dulci la pipăit [cifra de „o mie" precedând fiecare dintre articolele enumerate] – aşa cum tu ai boltit cerul, ai făurit pământul şi ai scos Nilul afară din peştera lui, făcând ca apa lui să fie un şuvoi cristalin – Stăpânul Dublei Ţări... îi aduce ofrandă şi părintelui tău Amon-Re... Îmi sunt ştiuţi cei care sălăşluiesc în cer, îmi sunt ştiuţi cei ce şed în pământ, îmi sunt ştiuţi cei ce sunt în Horus, îmi sunt ştiuţi cei ce sunt în Seth; îl mulţumesc pe Horus şi cei doi ochi ai săi, îl mulţumesc pe Seth şi moştenirea lui; sunt Thot cel care îi mulţumeşte pe zei; aşez lucrurile la locul ce li se cuvine" 161.

Jalnică declaraţie de putere, din partea unui rege care se ascunde îndărătul formulelor.

Pe zidurile din faţa templului de la Medinet Habu, Ramses a pus să fie sculptată o listă a oraşelor de cult şi a divinităţilor, care prezintă variante în raport cu cea gravată la porunca lui Ramses al III-lea chiar pe zidurile exterioare ale

— Mica Eneadă de la Heliopolis (vezi şi nota din V. I, p. 105) a apărut în epoca imperiului nou, din aceeaşi preocupare de a sistematiza numărul mare al zeilor egipteni. Din ea fac parte: Thot, Maat, Harsiesis („Horus, fiul lui Isis", una din denumirile lui Horus, care îi desemnează atribute speciale), Anubis] etc. După acelaşi

model, la Heliopolis mai apare şi o a treia Eneadă, urmată de altele la Memfis, Teba, Abydos (n.tr.).

complexului funerar IB2. Locul cel mai important îi revine acum Tebei, ce va ieşi în curând victorioasă clin îndelungatul conflict de influenţe care, de veacuri, aşeza clerul într-o opoziţie tacită faţă de autoritatea suveranului.

Marii preoţi ai lui Amon îşi sporesc puterea odată cu bogăţiile.

Aceeaşi familie va ocupa funcţia de mare preot la Teba, între Ramses al IV-lea şi Ramses al IX-lea: mai întâi Ramsesnakht (adică „Ramses este puternic”), apoi, succesiv, cei doi fii ai lui, Nesiamon („îi aparţine lui Amon”) şi Amenhotep („Fie ca Amon să fie mulţumit”).

Această familie era originară din Hermopolis, oraşul zeului Thot, unde Meribastet, tatăl lui Ramsesnakht, era mare preot al acestui zeu. Aceasta explică faptul că una dintre statuile lui Ramsesnakht care au fost găsite, îl reprezintă, desigur din respect faţă de originile familiei, stând ghemuit şi purtând pe umăr o maimuţă (unul din animalele sacre ale lui Thot), într-o atitudine analoagă cu aceea a scribilor, care îşi recunosc astfel dependenţa faţă de zeul cel cult al literelor şi ştiinţelor. Familia avea poate şi anumite legături cu oraşul Bubastis, din Deltă; numele tatălui înseamnă de fapt „cel iubit de zeiţa Bastet”.

Mare preot al lui Amon, Ramsesnakht rămâne „mai-mare peste preoţii tuturor zeilor”, titlu care consacră supremaţia clerului tehan; el este şi „mare preot al lui Re în Teba”. Pe lângă acestea, mai deţine şi importante funcţii laice: „scrib regal, mare intendent al palatului regal”, prin urmare omul de încredere al lui Ramses al IV-lea, care l-a numit, aşa cum am văzut, în fruntea unei misiuni importante în Sinai.

Dacă datele referitoare la cariera sacerdotală (scurtă, desigur) a lui Nesiamon ne sunt prea puţin cunoscute, în schimb cariera fratelui său Amenhotep se va dovedi hotărâtoare pentru viitorul Tebei şi al clerului ei.

Preot divin, devenit cu siguranţă mare preot la

începutul domniei lui Ramses al IX-lea, Amenhotep a deţinut aceleaşi funcţii ca şi tatăl său la palatul regal.

„Intendent al lucrărilor casei lui Amon”, el a întreprins importante lucrări de restaurare în partea orientală a Karnak-ului, îndeosebi în sudul Lacului Sacru, unde se găseau locuinţele preoţilor 163.

Măreţia şi puterea lui sunt exprimate în reprezentările sculptate, la porunca lui, la Karnak (ca şi predecesorul său, Rom-Roy), în anul 10 al domniei lui Ramses al IX-lea, pe zidul exterior al curţii dintre al şaptelea şi al optulea pilon. Scena centrală îl reprezintă de două ori pe marele preot Amenhotep, în costum de ceremonie (o robă lungă de in alb plisat, cu o blană de panteră aruncată pe un umăr – însemn al demnităţii sale sacerdotale – şi un colier cu trei rânduri de mărgele). Cele două imagini, de dimensiuni mari, stau faţă în faţă, flancate la stânga (la sud) şi la dreapta (la nord) de reprezentarea a doua scene similare: Ramses al IX-lea întinde mâna dreaptă spre Amenhotep, care îl „adoră” pe suveran, cu palmele ridicate spre chipul lui. Însă, şi acest fapt este revelator dacă ţinem seamă de principiile fundamentale ale desenului egiptean, Amenhotep a pus să fie reprezentat cu aceeaşi statură ca a regelui, în timp ce slujitorii umili care roiesc în jurul lui sunt fireşte reprezentaţi mult mai mici. Totuşi, pentru a marca o uşoară superioritate a suveranului, picioarele acestuia sunt aşezate pe o estradă, doar puţin mai înălţată de altfel. Între ei se găsesc şase măsuţe încărcate cu vase, cupe, coliere preţioase, recompense destinate de faraon puternicului mare preot:

„Maiestatea Sa însăşi le spuse, prietenilor aflaţi în preajma sa: să fie dăruite multe favoruri şi bogate daruri din aur curat şi argint, precum şi milioane de felurite lucruri bune şi frumoase, marelui preot al lui Amon-Re, regele zeilor, Amenhotep, pentru multele binefaceri săvârşite în templul lui Amon-Re, regele zeilor, în marele nume al zeului perfect, regele Egiptului de Sus şi de Jos” 164.

În partea inferioară a reprezentării, trei rânduri de text înşiruie aceste preţioase recompense.

Inscripţia de şaptesprezece rânduri care însoţeşte scena are o mare importanţă politică:

„Anul 10, luna a treia a anotimpului revărsărilor, ziua a nouăsprezecea, în templul lui Amon-Re, regele zeilor. Este adus marele preot al lui Amon, regele zeilor, Amenhotep, în marea curte a lui Amon, numită «îi sunt înălţate laude». [Ceremonia se desfăşoară prin urmare exact la o lună de la începutul sărbătorii Opet, imediat după sfârşitul sărbătorii, care dura douăzeci şi şapte de zile; în felul acesta, omagiul adus lui Amenhotep se înscria, practic, în cadrul ceremoniilor sacre – un alt mijloc de a sublinia importanţa personajului]. A fost slăvit cu prea frumoase cuvântări alese. Dregătorii care au ieşit în faţă spre a-l slăvi erau: vistiernicul faraonului, intendentul regal Amenhotep, intendentul regal Nesiamon, scribul faraonului, intendentul regal Neferkare-em-per-Imen şi heraldul faraonului [cu toţii oameni din administraţie, apropiaţi ai regelui].

Cuvântare rostită pentru Amenhotep, spre lauda şi slava sa, în ziua aceea, în marea curte a lui Amon-Re, regele zeilor: «Fie ca Montu să-ţi hărăzească mila sa! Fie ca să-ţi dăruiască ocrotirea lor Amon-Re, regele zeilor, Re-Horakhty, Ptah cel mare, cel care-este-la-sud-de-zidul-său, stăpân al vieţii din Ţara Dublă, Thot, stăpânul cuvintelor divine, zeii din cer şi zeii cei de pe pământ! Fie să se aplece asupra ta ka-ul lui Ramses al IX-lea, domn al Egiptului, fiul cel iubit de toţi zeii, pentru cele ce tu ai făptuit! Dijmele holdelor, taxele, impozitele plătite de slujitorii templului lui Amon-Re, regele zeilor, vor fi sub ochiul tău, precum şi tributurile ce-ţi vor fi plătite în întregime, pe potriva mărimii lor [?]. Vei face astfel ca acestea să umple ele acum înainte vistieriile, cămările şi hambarele templului lui Amon-Re, regele zeilor. Pe deasupra, tributurile capetelor şi mâinilor vor merge la Amon-Re, regele zeilor, aceste tributuri pe care, până acum, le duceai Faraonului, stăpânul tău – drept fapta unui

bun slujitor, de folos Faraonului, stăpânul său, şi care se străduieşte să împlinească lucruri de folos pentru Amon-Re, regele zeilor, ca şi pentru Faraon... Ia seama la poruncile ce au fost date vistiernicului şi mai-marelui peste intendenţii faraonului, spre a te slăvi şi a te lăuda, spre a te unge cu ulei de dulcişor, dăruindu-ţi-se vase de aur şi argint – precum e datina pentru slujitorii cei buni – şi pe care ţi le va întinde cu mâna sa însuşi Faraonul, stăpânul tău». Atunci i s-au dăruit, acestea, drept laudă şi răsplată, în marea curte a lui Amon, în ziua aceea. Şi i se vor dărui, drept laudă, în fiece an" 18S.

Potrivit termenilor acestui discurs, al cărui stil e lipsit vizibil de tact, Ramses al IX-lea cedează lui Amon privilegii extrem de primejdioase, chiar de necrezut.

O parte din veniturile preluate odinioară de tezaurul regal va fi pe viitor percepută direct de scribii templului lui Amon şi destinată tezaurului sacerdotal. „Fondurile lui Amon deveneau deci în oarecare măsură autonome şi marele preot se substituia regelui în ceea ce priveşte perceperea, controlul şi utilizarea unei părţi a veniturilor statului" 16 6. Clarvăzătorul şi ambiţiosul Amenhotep, mai devotat, se pare, cauzei tebane (sau propriei sale cauze) decât regelui său, reuşise să deturneze o parte din sursele obişnuite ale fiscului regal în profitul casei lui Amon. Acest act va consacra slăbiciunea suveranului, sărăcia ţării şi, în acelaşi timp, bogăţia lui Amon.

Să fi vizat oare Amenhotep chiar tronul? Este posibil să se fi gândit şi la acest lucru.

Sfârşitul vieţii lui este mai obscur. Să-şi fi schimbat llamses al IX-lea atitudinea? În textul papirusului Mayer este vorba, în cursul unui proces, de „înlăturarea lui Amenhotep, mare preot al lui Amon". În textul altui papirus din aceeaşi perioadă (10 052 la British Museum) se spune: „Pe când a fost declarat război marelui preot..." 1G7. Să îi avut loc o tentativă de complot din partea clerului teban, tentativă reprimată cu violenţă? I-a fost retrasă funcţia lui Amenhotep la sfârşitul domniei lui Ramses al IX-lea, de către un suveran subit îngrijorat, sau

aceasta s-a întâmplat mai degrabă sub Ramses al XI-lea? Pe sarcofagele conservate la Luvru, atribuite lui Amenhotep, figurează un mare număr al titlurilor sale religioase, cu excepţia celui de mare preot al lui Amon. Dar aceste sarcofage îi aparţin oare cu adevărat? Iată o serie de întrebări care rămân pentru moment fără un răspuns sigur.

În orice caz, succesorul său la Teba, Herihor va consacra definitiv victoria clerului teban.

Slăbiciunea puterii centrale, instabilitatea economică şi mizeria care domneau în ţară sunt răspunzătoare pentru anarhia crescândă şi o serie de scandaluri. Diverse cazuri de corupţie sunt semnalate în rândurile clerului şi atrag după ele procese. La Elefantina, sub Ramses al VI-lea, un simplu „preot pur", Bakenhonsu, ajunge în funcţia de mare preot al lui Ilnum, distribuind unde trebuia „comisioane". Nebunenef, de aceeaşi teapă cu predecesorul său, a ştiut şi el, utilizând corupţia funcţionarilor, să ajungă după acesta în aceeaşi funcţie, de mare preot al lui Hnum, Satis şi Anukis, precum şi al zeilor şi zeiţelor din Elefantina şi Nubia de Jos.

Serge Sauneron prezintă un tablou precis şi revelator al acestei perioade dureroase din istoria Egiptului:

„Furturi şi prădăciuni pe domeniile sacre, corupţia funcţionarilor, uzurparea funcţiilor sacerdotale, utilizându-se la nevoie sprijinul zeului şi răfuieli locale, ne sunt enumerate în papirusul de la Torino şi alte câteva documente de mai mică importanţă. Trebuie să constatăm că, în ciuda inculpării acestora, sau cel puţin a recunoaşterii oficiale a vinovăţiei lor, preoţii de la prima cataractă nu au avut neplăceri serioase. Costul general al vieţii a crescut foarte mult în vremea aceea; în cursul dinastiei a XX-a, grâul a atins preţuri nebănuite până atunci. Nu era de mirare, în aceste condiţii, că toţi cărăuşii însărcinaţi cu aprovizionarea templelor deturnau în folosul lor personal o parte importantă din grânele pe care le transportau, iar diverşii preoţi se adaptau cum puteau dificultăţilor economice prin care treceau templele lor.

Ţăranii şi lucrătorii agricoli, situaţi chiar la sursa veniturilor funciare, resimţeau probabil într-o măsură mai scăzută vremurile grele, dar funcţionarii mărunţi, nenumăraţii intermediari, taxatori, cărăuşi, scribi ai administraţiei locale, vătafi, profitau cu toţii de funcţiile oficiale ca să-şi asigure bunăstarea personală pe seama administraţiei pe care o slujeau. Aceste procedee erau şi mai răspândite în provinciile imperiului, unde impunitatea părea asigurată graţie distanţei faţă de centrele administrative şi complicităţii unor personaje locale suspuse, evident interesate într-o manieră directă de aceste malversaţiuni. Cât despre nenumăraţii lucrători şi meşteşugari din regiunea tebană, insuficient retribuiţi sau reduşi la inactivitate, soarta lor devenea tot mai precară; se apropia momentul când se vor năpusti asupra mormintelor regale de pe malul occidental teban ca să le jefuiască, încercând prin acest sacrilegiu să scape de anii grei de mizerie şi foamete" 16 8.

Sub Ramses al VII-lea şi cei doi succesori ai acestuia, au fost şi o serie de recolte slabe, care au sporit foametea; mai târziu va fi citat în texte, ca dată de referinţă, „anul hienelor, când foamea era stăpână".

Jefuirea mormintelor regale

Există vremuri o înd nevoia de a scăpa de mizerie şi simplul instinct de supravieţuire sunt mai puternice decât interdicţiile sacre. Avem mărturia cea mai evidentă şi mai dezolantă a extremei sărăcii materiale şi morale a ţării, pe care nişte suverani vinovaţi de o slăbiciune fără margini nu o mai ocroteau.

Spre sfârşitul domniei lui Ramses al IX-lea s-au produs încercări de profanare şi jefuire a mormintelor regale de pe malul stâng al Nilului, la Teba, datorită atracţiei exercitate de bogăţiile pe care le ascundeau acestea. Primele două morminte prădate au fost cel al lui Sekhemre-Shedtaui-Sebekemsaf (un rege din dinastia a XVII-a) şi al reginei Isis, soţia lui Ramses al III-lea.

Fapta a fost descoperită de către primarul Tebei,

Paser. Dornic să pedepsească această adevărată crimă şi să profite de ocazie ca să – compromită pe colegul şi rivalul său Paur, care administra malul stâng, Paser I-a informat pe vizir. O comisie numită de acesta efectuează imediat o anchetă la faţa locului, la Drah abul Neggah şi descoperă că au fost jefuite şi o serie de morminte particulare. Obligat de vizir să acţioneze, Paur găseşte vinovaţii, dar afacerea rămâne destul de tulbure; unul dintre aceştia, care mărturisise deja că a pătruns în mormântul reginei Isis, se dovedeşte incapabil, cu prilejul reconstituirii crimei, să regăsească drumul care ducea la hipogeu. De altfel, mai târziu a fost declarat nevinovat.

Paur este sărbătorit; Paser se revoltă. Ca să încheie această problemă încâlcită, vizirul îi achită pe pretinşii vinovaţi.

Este foarte probabil ca Paur să fi fost complice cu tâlharii şi poate vizirul însuşi a fost cumpărat ca să acopere cu autoritatea lui această adevărată sfidare judiciară 169.

Întâmplarea i-a încurajat desigur pe tâlhari, care au atacat apoi mormintele din Valea Regilor, printre altele cele ale lui Seti I şi Ramses al II-lea. De data aceasta însă vinovaţii au fost pedepsiţi.

Mizeria fiind mare, jafurile au continuat totuşi, în aşa măsură încât, puţin mai târziu, sub dinastia a XXI-a, a fost nevoie să se aşeze mumiile regale într-o serie de ascunzători, spre a le ocroti.

La sfârşitul secolului trecut a fost găsită ascunzătoarea situată în semicercul stâncos de la Deir el Bahri.

Străinii în Egipt

Populaţiile libu şi maşawas se infiltraseră paşnic în Egipt în perioada de după victoriile lui Ramses al III-lea. Sub Ramses al XI-lea, colonia lor este puternică în noma a 17-a din Egiptul de Jos, noma cynopolită *, temută de egipteni. În această regiune izbucnesc tulburări; pentru a le domoli, Ramses al XI-lea a trebuit să facă apel la

viceregele ţărilor din sud, Panehesi, care se găsea atunci în Egiptul de Sus, cu o trupă de mercenari nubieni.

Mişcarea, care a luat proporţii, s-a terminat prin cucerirea şi distrugerea de către armata regelui a oraşului Hardai, metropola nomei a 17-a, ocupată de „libieni”.

O altă tentativă de a prelua puterea va fi efectuată de către maşawasi, la sfârşitul dinastiei a XXI-a; această tentativă va reuşi, iar în Egipt vor domni regi de origine libiană timp de două dinastii, a XXII-a şi a XXIII-a, între anii 950 şi aproximativ 730 î.e.n.

În plus, în Fayum se instalaseră colonii de asiatici încă din vremea lui Ramses al II-lea.

„Dacă de la început, sub Ramses al II-lea şi Seti I, asiaticii stabiliţi în Fayum erau destinaţi să primească o educaţie egipteană şi erau probabil formaţi pentru a ocupa înalte funcţii

— Cynipolis, denumirea grecească a nomei (noma câinelui) (n.tr.).

În stat, se pare că, cel puţin la origine, coloniile care s-au instalat ulterior în acele locuri au fost pur militare. Cetăţile Na-Kharu («sirienii») şi Penşasu («oraşul seminţiei şasu») erau la început tabere de ostaşi şi nu şcoli de administraţie. Se poate conchide că în vremea lui Ramses al VI-lea avusese loc o mare concentrare de colonii asiatice în Fayum şi în Egiptul Mijlociu… Seti al II-lea şi Ramses al III-lea contribuiseră la înflorirea lor” 17°.

Sub domnia unui suveran puternic şi energic, aceste colonii străine, aflate chiar în inima metropolei, constituiau o reflectare a vastului imperiu visat de Ramses; îndată ce pe tron se urcă un suveran slab, străinii devin primejdioşi.

Astfel, ţara Egiptului era măcinată din lăuntru de forţe divergente care ameninţau să o distrugă sau, în orice caz, să răstoarne puterea faraonică. Cât despre imperiu, existenţa acestuia era acum pur formală.

Vremea marilor faraoni trecuse.

Sfârşitul ramesizilor şi instaurarea unei teocraţii în Egipt

Curând Herihor, mare preot al lui Amon la Teba, se va urca pe tronul Dublei Ţări, prin anul 1085 î.e.n., întemeind dinastia a XXI-a.

Nu cunoaştem originea lui Herihor. El era, foarte probabil, un militar, pe care nimic nu părea să-i îndrepte spre funcţia de mare preot, ci doar marea protecţie de care se bucura din partea lui Ramses al XI-lea. El a început foarte repede să cumuleze onorurile: deja mare preot al lui Amon, comandant-şef al armatei din sud şi din nord, el a mai fost numit de Ramses al XI-lea vicerege al ţărilor din sud şi vizir în anul 19 al domniei. Astfel, întreaga conducere a ţării se afla în mâinile unei singure persoane; de fapt, Ramses al XI-lea abdică în realitate şi îi încredinţează puterea lui Herihor.

Originea acestor fapte rămâne însă pentru noi obscură.

În inscripţii, anul l'J al domniei lui Ramses al XI-lea se numeşte şi „Anul întâi al renaşterii". Astfel, Herihor îşi manifestă ambiţia; de fapt el conduce, dacă nu toată ţara, cel puţin Egiptul de Sus. În ceea ce priveşte Egiptul de Jos, cel de al doilea vizir, Smendes, asigura guvernarea Deltei.

Reprezentările şi textele sculptate din templul lui Honsu de la Karnak ne îngăduie să urmărim ascensiunea treptată, până la tron, a ambiţiosului mare preot. La început, el apare împreună cu regele, dar deja ca egalul acestuia. Inscripţiile dedicatorii mai recente nu-l mai menţionează decât pe Herihor, şi, la sfârşit, în curtea templului apare doar Herihor, purtând pe cap coroana regală.

Nu se ştie ce s-a întâmplat cu Ramses al XI-lea.

Astfel ia sfârşit, în sărăcie şi uitare, lunga dinastie a celor mai puternici suverani ai Egiptului.

Odată cu ramesizii se termină istoria Egiptului independent. Vor urma invazii, de origini diverse, care, timp de un mileniu, vor cotropi ţara zeilor.

Marii soldaţi, administratorii nu mai existau ca să o apere şi să-i asigure prosperitatea. Dar ramesizii au ştiut

să poarte până pe culmi spiritualitatea naţională şi gloria Egiptului.

Partea a doua
FARAONII IMPERIAL! CARACTERISTICA ŞI OPERA
Capitolul 1
REGELE – EROU. MITOLOGIA SUVERANULUI HANE8JD

Este posibil să alcătuim un portret al ramesizilor, care au creat o adevărată mitologie a regeluierou.

Aceasta se leagă, pe de o parte, de spiritul de altă dată, dar mai ales dezvoltă considerabil concepţia care exista asupra suveranului – conducător curajos –, oferind adeseori o imagine nouă, în asemenea măsură încât uneori un text din epoca ramesidă poate fi datat graţie manierei de exprimare sau gândirii care îl animă.

Imaginile se succed, bogate, amestecând simplele rezultate ale observaţiei cu miturile cele mai elevate zămislite de spirit, într-o profuziune de cuvinte, culori şi gânduri care devin uneori poezie pură. Textele de la Medinet Habu, îndeosebi, sunt uneori de o mare frumuseţe. Să-i omagiem pe aceşti scribi inspiraţi.

Chiar şi cei mai slabi dintre ramesizi, la sfârşitul dinastiei, vor mai folosi încă aceste imagini, desigur într-o manieră pur formală, dar ei vor încerca astfel să se lege, măcar prin cuvinte, de marea tradiţie instaurată de glorioşii lor strămoşi.

Această mitologie priveşte mai întâi personalitatea însăşi are gel uierou: calităţile care îl disting, funcţiile fundamentale pe care trebuie să şi le asume, formele universale pe care le poate îmbrăca, în sfârşit legăturile privilegiate ce îl unesc cu zeii.

Imaginile mitice se înmulţesc atunci când războinicul regal poartă o bătălie. Descrierea armelor, chiar cea a fazelor luptei, aparţin în egală măsură mitului şi observaţiei concrete.

Eroii au şi ei clipe de zgaz. Ramesizii au făcut să înflorească şi o mitologie a păcii, traducând prin imagini

simple şi emoţionante această dragoste pentru dimineţile liniştite şi zilele tihnite dragi sufletului egiptean.

A. PORTRETUL EROULUI

„Regele viteaz, ce ocroteşte Egiptul, stăpânul puterii, cu braţul cutezător şi pieptul lat, care îşi ştie tăria. Doar numele lui pune pe fugă cele [Nouă] Arce; mândră îi e făptura, după ce a văzut cum sunt măcelăriţi mişeii, în timp ce priveşte, plin de mulţumire, [vrăjmaşii răpuşi] cu zecile de mii, vesel când aude strigătele [bătăliei], izbindu-i fără încetare pe bărbaţii viteji ce tremură [la vederea lui].

Stăpânul Dublei Ţări, Usermaatre-celiubit-de-Amon, fiul lui Re, Ramses-regental-IIeliopolisului.

Regele făcător de bine, al cărui spate e un sprijin; măreaţă e faima lui în inimile asiaticilor, el care nimiceşte seminţiile străine, le năruie cetăţile şi face ca gurile lor să rămână fără suflare. El e un zid uriaş în juru-Ţării mult-iubite, taur puternic care încovoaie tot ce-i stă în cale, prinţ viteaz, fără de pereche, ale cărui legi sunt statornice.

Stăpânul Dublei Ţări, Usermaatre-celiubit-de-Amon, stăpânul apariţiilor glorioase, Ramses-regent-alâleliopolisului” 1.

Astfel era Ramses al III-lea.

Însuşirile regelui

Aceste însuşiri aparţin tuturor categoriilor: fizice, intelectuale, morale.

Frumuseţea

Regele e frumos, ca eroii tuturor legendelor.

Deja cel de al patrulea faraon tutmosid se lăuda cu mândra lui înfăţişare:

„Pe când Maiestatea Sa era încă un copilandru, precum pruncul Horus în Chemmis, frumuseţea lui era asemeni celei a «ocrotitorului părintelui său» [Horus]. Era ca zeul însuşi” 2.

Este slăvit „chipul desăvârşit” al lui Ramses al II-lea, „frumos atunci când poartă coroana albastră”. Nu e vorba numai de frumuseţea desemnată de termenul nefer, impregnat şi de un sens moral, ci de frumuseţea pur fizică,

tradusă de cuvântul an, care defineşte „ceea ce e plăcut ochiului”.

Ramses al III-lea are frumuseţea zeilor. Suveranul e „frumos când se suie pe tronul lui Atunci; ai crede că îl vezi pe Re în zori de zi”; „frumuseţea chipului său e asemeni aceleia a discului solar”; el e „frumos atunci când se arată ca rege al Egiptului de Sus şi de Jos, precum fiul lui Isis”.

În luptă, frumuseţea eroului prinde viaţă. Ramses al III-lea e „frumos în luptă, asemeni făpturii lui Seth, cu braţul ridicat, e un erou”. „Regele e frumos călare pe armăsarul lui, precum Montu când se iveşte asemeni soarelui Egiptului... faima, spaima şi groaza învăluindu-i mădularele” 3.

Frumuseţea este aparenţa care înveşmântează o făptură de excepţie.

Bărbăţia şi puterea

Acestea sunt însuşiri necesare, aproape banale, pentru un cuceritor.

Deja Amon îl „clădise” pe Amenofis al II-lea „în bărbăţie şi putere”.

Mai precis, Ramses al II-lea este „bărbatul şi soţul Ţării Egiptului, şi îi dă mai multă putere decât oricărei alte ţări”. „Maiestatea Sa era un domn tânăr, un viteaz fără de pereche, braţele sale erau puternice, iar inima îi bătea mândră în piept”. Este o descriere universală a eroului, fie că o întâlnim în poemele homerice sau în ehansons de geste.

Merenptah „s-a ridicat spre a-şi păzi neamul, el are într-însul puterea de a făptui toate acestea”.

Ramses al III-lea, faraon „cu inima tare”, înconjurat de primejdii, va şti să le stăpânească, deoarece „el se sprijină pe al său braţ, cunoscându-i tăria”.

Cunoaşterea şi inteligenţa în afara calităţilor fizice evidente, regele va trebui să dovedească o minte luminată, cunoaştere şi înţelegere. Încă din timpurile cele mai îndepărtate (chiar în cazul lui Sahure), faraonul este „cel

ce scrutează trupurile şi inimile”; dar, mai mult ca oricând, sub ramesizi, în acea perioadă dominată de grave probleme internaţionale, deplina cunoaştere a lumii şi necesitatea de a stabili opţiuni politice lucide devin indispensabile:

„Nu e nimic ce nu cunoaşte” Seti I. El este „ager oricând e nevoie, glăsuind cu gura şi făptuind cu braţul”: inteligenţa concepe, cuvântul transmite ordinul gândit, transpus în acţiune cu ajutorul braţelor, acţiunea provenind deci dintr-o conştiinţă vie şi activă a lucrurilor. În textele rameside revine adeseori, aplicat regelui, cuvântul inteligenţă, în egipteană expresia seped-her, care semnifică, în traducere literală, „ascuţimea feţei”; cum este adeseori cazul, numele calităţilor abstracte este exprimat cu ajutorul manifestărilor concrete, aici fiind vorba de tensiunea fizică provocată du actul gândirii.

Ramses al II-lea „ştie toate ţările adunate laolaltă”; „îşi aminteşte de ţinuturile cele mai depărtate”; „el îşi cunoaşte locul mâinii [adică ce îi stă în putere să făptuiască], fiind ager cu toate seminţiile străine”.

Puterea şi inteligenţa duc la eficacitate.

Ramses al III-lea e „puternic şi viteaz, în timp ce adună laolaltă ţările şi Egiptul [definiţia imperiului], inima fiindu-i trează precum cea a lui Thot [inima fiind sediul gândirii, este vorba de o altă modalitate de a exprima inteligenţa regelui]; el le ocroteşte viitorul precum Ptah, minte ageră cu rânduieli aducătoare de bine, fără de pereche, asemeni lui Re după ce a început [să-şi statornicească] domnia în ţară” 4.

Înţelepciunea şi raţiunea însuşiri divine prin excelenţă, acestea sunt şi rezultatul spiritului drept şi lucid al regelui.

Deja Tutmosis al III-lea îşi atribuia aceste două calităţi esenţiale:

„Am fost înzestrat cu întreaga lui strălucire [strălucirea lui Amon, fizică şi spirituală deopotrivă] şi hrănit pe săturate cu înţelepciunea zeilor; precum Ilorus

care a crescut în casa părintelui său Amon-Re, am fost dăruit cu însuşiri divine” 5.

Horembeb este „părintele celor Două Ţărmuri, înţelepciunea fără de pereche ce e un dar al zeilor, spre a statornici rânduiala Dublei Ţări” 6.

Ramses al II-lea „a ieşit din pântecul [maicii sale] drept la faptă şi înţelept până la fruntariile veşniciei [nelimitat]” 7. Însăşi titulatura suveranului poate demonstra aceste calităţi de sorginte divină: „hotărârile sale sunt aidoma celor ale lui Thot, care dă rânduieli bune în toate ţările. El e înţelept în tot ceea ce făptuieşte, precum Thot” 8. Ramses al III-lea „întruneşte fericite hotărâri, fiind ager încă din pruncie”; el este „înţelept ca Thot şi ager ca Şu”.

Cuvântul care defineşte raţiunea Cip) este cel care exprimă totodată faptul de a „calcula”; el traduce operaţia spiritului din care va rezulta o opţiune gândită. În latină, aceeaşi analogie se stabileşte în jurul cuvântului ratio.

Vigilenţa şi eficacitatea

Aceasta este deja imaginea lui Horemheb, creatorul dinastiei rameside: „Maiestatea Sa veghea zi şi noapte, cercetând ce putea fi de folos Ţării mult-iubite, căutând fapte aducătoare de bine…”

Imaginea suveranului vigilent şi grijuliu faţă de bunăstarea poporului este adeseori întâlnită în textele rameside: Ramses I, „cu inima veghind neîncetat”, Seti I „stă în picioare şi veghează, viteaz şi puternic, precum Nut” (zeiţa cerului, care nu cunoaşte somnul). Ramses al II-lea este „sfetnicul treaz, cu hotărâri aducătoare de bine”. Vigilenţa constantă aduce cu sine binefaceri şi eficienţă: în cazul lui Ramses al II-lea, „sfaturile lui sunt iubite, căci niciunul nu duce spre înfrângeri”.

Mai complete sunt aceste portrete intelectuale ale celor doi mari cuceritori:

Ramses al II-lea: „A adunat laolaltă cele Două Ţări în pace, precum părintele său Ta-tenen. Re l-a suit pe tron, ca să ocrotească ţara aceasta, căci gândul său e înalt, iar

numele său sacru i-a fost dat. Nu mai e niciun zeu care să i se asemene; vorbele lui sunt alese, hotărârile lui sunt încununate de izbândă, căci este înţelept" 9.

Ramses al III-lea: „Nu trece nicio clipă. care să nu aducă o pradă, mulţumită cmbzuieln şi sfaturilor din inima mea menite să aducă belşugul asupra Ţării multwbite 10.

Prestigiul şi gloria

Acestea sunt şi calităţi fundamentale, morale, ale regelui erou, ce vor constitui totodată pentru el arme mitice de luptă.

Deja cel dintâi tutmosid se bucura de acest prestigiu; în orgolioasa inscripţie sculptată pe stâncile de la Tombos figurează aceste cuvinte reluate apoi de ceilalţi cuceritori: „Gloria Maiestăţii Sale îi orbeşte" pe duşmani.

Seti I îşi paralizează adversarii prin simpla lui prezenţă:

„El se duce să-şi sporească hotarul. Chipul său era măreţ, din pricina puterii ce o arăta; nicio seminţie străină nu putea să se ţină pe picioare dinainte-i. Spaima li se strecurase [în suflet] datorită faimei sale. Strigătele lui de război străbăteau ţările străine, iar fala lui rămânea în inima celor Nouă Arce" 11.

Despre Ramses al II-lea: „O mie de oameni n-ar putea să se ţină pe picioare dinainte-i".

Regele Ramses e numit adeseori „Stăpânul bucuriei", căci însuşirile lui aduc fericire poporului său.

Ilegele protector

Faptul că regele îşi apără ţara nu reprezintă o funcţie nouă. Dar la ramesizi ea este intrinsecă, fiind înscrisă în numele lor, prin urmare în propria lor esenţă. Foarte adesea, după numele de „Cele Două Stăpâne" sau „Horus de Aur") cum e cazul pentru Ramses al II-lea) se întâlnesc două epitete: „cel ce ocroteşte Egiptul şi leagă seminţiile străine". Cel dintâi va deveni mai târziu deviza lui Alexandru cel Mare. Dar imaginile care definesc această putere a regelui sunt mai ales diverse şi sugestive.

Ramses al II-lea este „cel ce îi ajută pe cei slabi, soţul

văduvei, ocrotitorul orfanului, el e cel care ascultă ruga nevoiaşului, păstorul viteaz care păzeşte viaţa oamenilor, zidul înalt al Egiptului, pavăza a milioane de oameni şi care apără mulţimile" 12.

Bunul păstor

Această imagine, care va fi atât de frecventă în Noul Testament, unde se referă la Iisus Hristos, este foarte veche în conştiinţa semitică. Primele exemple datează clin vremea dinastiei a X-a egiptene (Heti al III-lea); mai târziu, ea este adeseori reluată.

Seti I este „bunul păstor care îşi înviorează oştirea, părintele şi maica tuturor oamenilor".

Ramses al II-lea este „bunul păstor al norodului".

Merenptah îi linişteşte pe egipteni, îngrijoraţi ele sosirea lui Meriay la Perire: „Sunt păstorul vostru, veghez spre a [vă] zdrobi [vrăjmaşii], aşa cum. un părinte ocroteşte viaţa pruncilor lui, în timp ce voi zburătăciţi precum păsăruicile" 13.

Ramses al III-lea apare ca un taur în fruntea cirezii: „Ţara întreagă se adună în jurul meu, şi sunt statornic aşezat în fruntea ei, precum un taur".

Zidul de aramă

Faraonul este şi un zid protector, cel mai adesea de aramă, iar uneori, foarte rar, un zid de cremene.

Arama este simbolul unei străluciri, care aminteşte, deşi mai puţin intens, pe cea a aurului. Dacă aurul e carnea zeilor şi trupul soarelui, arama este substanţa mitică a celorlalte elemente ale universului ceresc; stelele şi bolta sunt din aramă, ca şi porţile cerului şi zidurile ce înconjoară Tărâmurile de sus u. Astfel, regele este o parte – un fel de avatar terestru – al zidurilor cerului; prin rolul său ocrotitor, el devine o reflectare a Tartarurilor de sus.

Imaginea s-a născut, se pare, sub dinastia a XII-a, după prima revoltă internă cunoscută de către egipteni, care au căutat, firește, protecţia noilor faraoni. Într-un imn dedicat lui Sesostris al III-lea se poate citi: „Cât de măreţ e Stăpânul pentru oraşul său! El e o fortăreaţă cu zidurile

din aramă”. Tutmosis al III-lea este „o fortăreaţă ocrotitoare pentru oştirea lui, un zid de aramă”.

Sub ramesizi, imaginea se îmbogăţeşte, căci o imagine concepută de gândirea egipteană nu e niciodată fixă; ea se lărgeşte, se dezvoltă, urmând o bogată imaginaţie poetică. Adeseori, braţele (sau aripile) întinse alo regelui formează, încingându-l, un ziu protector pentru poporul său.

Seti I „alcătuieşte cu braţele lui un zid de aramă, atunci când le întinde, în ziua luptei”.

Zeiţa Seşat îi spune lui Ramses al II-lea, care devine un fel de zid chinezesc:

„Tu i-ai dăruit din nou Egiptului bărbăţia, căci îi eşti stăpân; tu ţi-ai desfăşurat aripile deasupra norodului, de aceea eşti pentru el un zid de aramă; creasta lui e din cremene, porţile sunt din aramă; oamenii deşertului nu îl pot trece” 15.

Atunci când, în prima seară a bătăliei de la Kadeş, oastea vlăguită şi umilită îşi întâlneşto eroul care, singur, a salvat Egiptul, acesta i se adresează ironic: „Voi ştiţi, desigur, în inimile voastre că cu vă sunt zid de aramă!”. Când sosesc întăririle, e tot acolo, „precum un munte de aramă, precum un zid de aramă [care va dăinui] un timp veşnic şi nesfârşit”.

În textele de la Medinet Habu, imaginea este cea a unui „mare zid”, care apără în acelaşi timp de duşmani şi de căldură.

Ramses al Ili-lea este „cel care linişteşte inima Egiptului, veghind asupra lui; el duce ţara în spinare şi de aceea nimeni nu se mai vaită; el e zidul care-şi aruncă umbra binefăcătoare asupra norodului” 16 – „El este pentru seminţiile îndepărtate ca suflarea de foc a discului solar deasupra Dublei Ţări, dar e un zid care-şi răspândeşte umbra binefăcătoare asupra Ţării mult-iubite, aducând răcoare celor aşezaţi sub braţele sale puternice” 17.

Aici, imaginea se combină cu cea descrisă mai sus.

Pavăza tării.

Această imagine este apropiată de cea precedentă.

Ramses al III-lea e „pavăza mare care ocroteşte Egiptul, aducând răcoare celor aşezaţi la umbra braţelor sale”.

Şi alte expresii descriu protecţia asigurată de rege.

Despre Ramses al III-lea:

„Am învăluit Egiptul cu un veşmânt; l-am ascuns cu braţul meu viteaz, de când am fost înscăunat rege al Egiptului de Sus şi de Jos pe tronul lui Atunci”. „Egiptul era înfricoşat, nu era nimeni să-l păstorească, norodul era în primejdie din pricina celor Nouă Arce. Atunci l-am învăluit şi l-am întărit cu puterea mea, căci eram viteaz: venit-am precum Re ca rege al Egiptului şi l-am ocrotit” 18.

Recunoştinţa egiptenilor e declarată uneori în mod mişcător. Către Ramses al II-lea:

„Frumuseţea îi împodobeşte trupul ca apa şi adierile; norodul îl iubeşte precum plinea şi veşmintele, pe el, părintele şi maica întregii ţări, lumina celor Două Ţărmuri, a Ţării Duble şi a tuturor oamenilor” 19.

Apărătorul eroic

Războiul face parte clin destinul regilor ramesizi, fiindu-le ursit încă de la venirea pe lume. El reprezintă funcţia esenţială a regelui.

„Menirea mea”, spune Ramses al II-lea, „este asemenea celei ce-o au Re şi cu Seth atunci când se dezlănţuie la prova Bărcii Nopţii”.

Pregătit de zei, suveranul se naşte gata să-şi conducă poporul la izbândă.

Despre Ramses al II-lea:

„Îndată ce am ieşit din pântecul maicii mele, eram înzestrat cu vitejie şi tărie, eram pregătit, eram puternic, eram gata de luptă. Înaintam ca un fiu al zeului atotputernic, eram statornic aşezat pe tronul lui «înverzit» şi vedeam cum poporul se bucura din pricina mea, de parcă eram Horus, fiul lui Isis” 20.

Membrelor sale li se atribuie culoarea sângelui, culoarea roşie care îndepărtează şi forţele nefaste. Acest fapt apare în legătură cu Ramses al II-lea:

„El a ieşit din pântecul [maicii sale], gata de cuceriri, trebuind prin vitejia lui să mărească liotarele. Atunci li se dădu mădularelor sale culoarea roşie, adică puterea lui Montu şi cea a lui Horus şi Seth1121.

A fost acest act îndeplinit şi în cazul lui Horemheb? „A ieşit din pântecul [maicii sale] măreţ din prima clipă, culoarea divină fiind asupra lui"; el era „o făptură divină având culoarea ei, pentru ochii celor care îl contemplaţi" 22.

Poate acestea sunt însemnele unui destin războinic, de fapt culoarea eroului.

Povestea unei „statui miraculoase".

O aventură arheologică ciudată ilustrează aces rol protector al faraonului, care a reprezentat, în acele vremuri frământate, funcţia principală a ramesizilor.

Canonicul Drioton, pe atunci director al Serviciului de antichităţi al Egiptului, relatează povestea unei statui miraculoase a lui Ramses al III-lea 23. Un „căutător nemărturisit de comori" a venit într-o zi la acesta pentru a-i cere autorizaţia de a efectua o săpătură într-un loc foarte precis, anume „deşertul situat la est de Cairo, la aproximativ 4 km sud de Almaza". Exact la locul prevăzut au fost găsite fragmentele unui grup statuar de cuarţit roz, „care stătea drept de parcă ar fi fost aşezat anume", în timp ce edificiul ce îl adăpostise căzuse de mult în ruină. Acest grup reprezenta un rege – Ramses al III-lea, după cartuşul sculptat – şi o regină sau o zeiţă, din care rămăsese braţul ce înconjura umerii suveranului. şi partea inferioară a trupului. La o dată mai recentă, faţa, braţele şi picioarele lui Ramses fuseseră mutilate; în felul acesta, el nu mai putea nici vedea, nici acţiona şi nici umbla. Fusese o tentativă de a ucide vechea magie a formelor. Pe părţile laterale şi pe spătarul tronului erau sculptate patruzeci şi nouă de rânduri de text, cuprinzând incantaţii magice

împotriva şerpilor şi scorpionilor.

„Micul templu în incinta căruia a fost descoperii grupul statuar al lui Ramses al III-lea nu putea fi, aşa cum o dovedeşte poziţia lui, decât un loc de rugăciune pentru călătorii caravanelor, asemenea templelor conservate la EI Kab, la marginea pistelor deşertului care se îndreaptă Spre Marea Roşie. La fel ca acestea, era situat la o oarecare distanţă de Valea Nilului, în punctul unde, aceasta dispărând la orizont, călătorul era nevoit să-şi încredinţeze soarta zeilor pustiei. El domina calea de acces spre istmul Suez care se desprindea, după Jebel el A hm ar, de drumul principal ce lega Memfis de Heliopolis. Dar, deşertul din zona istmului Sucz avea în antichitate o reputaţie sinistră. Se spunea că e năpădit de şerpi, care se ascundeau în nisip... Rolul grupului statuar al lui Ramses al III-lea era prin urmare cel de a oferi călătorilor în acest oratoriu, situat în punctul de plecare, ocrotire împotriva reptilelor a căror muşcătură le punea în orice clipă viaţa în primejdie”.

Mccanismul e diferit în raport cu cel al statuilor tămăduitoare. În cazul acestora din urmă se impunea vindecarea, adică „izgonirea unui duşman care deja atacase, anume veninul din trup şi pentru aceasta trebuia ingurgitată o licoare magică (lichid care, fiind turnat după formulele respective, se impregnase cu forţa lor magică), în cazul care ne interesează pe noi, accidentul trebuia prevenit, deci respins duşmanul aflat încă în afara corpului; formulele sculptate pe statuie „îi comunicau virtuţile lor şi aceasta, încărcată cu noile puteri, putea la rândul ci să le transmită prin contact direct”; în felul acesta, călătorul era învăluit într-o „aură magică”, având virtutea de a respinge jivinele primejdioase.

Niciun astfel de monument nu ne e cunoscut înainte de Ramses al III-lea 24. Ele sunt o creaţie a suveranilor ramesizi, dornici să asigure prin toate mijloacele protecţia poporului egiptean.

Regele-erou şi universul în vechiul Egipt, eroul nu se poate mulţumi, în toiul bătăliei, cu simple mijloace omeneşti. El capătă formă de animal sau se asimilează

elementelor universului. Acestea nu sunt simple comparaţii sau imagini, ci posibilităţi de a fi, o libertate neîngrădită.

Pentru egipteni, libertatea însemna să te poţi duce şi veni nestingherit, dar şi să poţi îmbrăca orice formă dorită între cele existente pe lume. În cazul oamenilor, această libertate intervenea după moarte, graţie cunoaşterii formulelor potrivite. În ceea ce-l privea pe faraon, fiinţă de

excepţie, posibilitatea exista şi în timpul vieţii pe pământ, îndeosebi cu prilejul bătăliilor, unde toate forţele eficiente ale universului erau necesare ca să asigure victoria eroului.

Zoomorfismul

Regele luptător îmbracă aparenţa şi utilizează armele animalelor puternice şi agresive (taurul, leul, pantera), ale animalelor de pradă (şoimul, şacalul) şi chiar cele ale animalelor mitice, precum grifonul.

Simbolistica taurului şi a leului, aplicată conducătorului războinic, nu este nouă; ea apare deja pe basoreliefurile de pe paletele datând din epoca preistorică. Epitetul de „taur puternic" se întâlneşte adeseori după primul nume, cel de Horus, al suveranului. Descrierile referitoare la această falnică făptură, care-l întruchipa pe rege în luptă, sunt deosebit de realiste în textele rameside, uneori chiar crude şi dovedesc un simţ de observaţie foarte precis a vieţii animalelor şi a atitudinilor lor.

Setil e „taurul puternic, cu inima tare în arenă, ce nu poate fi doborât".

Despre Ramses al II-lea, în ziua a doua a bătăliei de la Kadeş: „Eram gata de luptă, ca un taur nerăbdător". Şi în războaiele duse împotriva popoarelor din sud, el este tot „taurul cel puternic împotriva nevolnicei ţări Kuş, mugind până în ţara negrului; copitele sale îi zdrobesc pe nubieni, iar coarnele le străpung trupurile" 25.

Merenptah e „taurul, stăpânul puterii, care îşi nimiceşte duşmanii, frumos în arena vitejiei când se

năpusteşte la atac”.

Ramses al III-lea este „un taur, stând ţeapăn în arenă, cu ochiul ager şi coarnele gatasăizbească ţeasta celui care îl atacă” 26.

Faraonul mai este şi „leul cel puternic” sau „leul dezlănţuit”.

127

Ramses al II-lea pătrunde „până în inima seminţiilor străine precum un leu într-o poiană [unde pasc] turmele”.

Merenptah este „leul cel mare care porneşte mai întâi spre dreapta [către Libia], apoi se întoarce şi, dintr-un salt, ajunge până la fruntariile pământului [ţara Kuş], unde-i va prinde pe toţi vrăjmaşii ţării şi nu le va îngădui să verse pentru a doua oară” 27. Gât orgoliu în atitudinea acestui leu regal!

Din vremea lui Tutmosis I, regele poate îmbrăca forma panterei, al cărei caracter agresiv i se potriveşte luptătorului. Ramses al III-lea e „pantera de la miazăzi, care a văzut măcelurile”.

Ghearele şoimului şi rapiditatea cu care acesta îşi apucă pracla sunt atribilite faraonului. La Kadeş, Ramses al II-lea rosteşte următoarele, ca să-l îmbărbăteze pe înfricoşatul Menna, conducătorul carului său: „Mă voi năpusti asupra vrăjmaşilor la fel cum şoimul ţâşneşte din văzduh şi îşi apucă prada”. Astfel, „el e mai iute ca săgeata scăpată din arc, căci iată, zboară, şoimul cel divin”. Odată victoria dobândită, „căpeteniile sunt strânse în pumnul lui, la fel cum şoimul apucă în gheare păsăruicile”. Ramses al III-lea rămâne „şoimul divin care loveşte şi prinde în gheare”.

Cu mult mai nouă este asimilarea cu grifonul. Acesta este un animal mitic cu cioc de vultur, sau adeseori, în Egipt, cu bot ascuţit de şacal sau de animal sub forma căruia o reprezentat Seth: aripi puternice şi trup de leu. În lumea elenă, „grifonii sunt consacraţi lui Apolo, căruia îi păzesc comorile de lăcomia arimaspilor, în pustiul Sciţiei din ţara hiperboreenilor. Alţi autori îi localizează în Etiopia

sau India. Grifonii sunt asociaţi şi cu Dionysos, căruia îi păzesc craterul plin cu vin" 28. Ei sunt prin urmare animale care păzesc şi ocrotesc graţie puterii lor, de fapt fiinţe imaginare eficiente, care întrunesc forme animaliere diverse. Menţiunea de rege-grifon apare în Egipt pentru prima oară sub Ramses al II-lea şi devine frecventă sub Ramses al III-lea. De ce a fost menţionat grifonul tocmai în acea epocă?

Marile mişcări de popoare, care caracterizează această perioadă, preocuparea ramesizilor pentru cosmopolitismul spiritual, au condus la adoptarea unor forme noi, aduse fără îndoială de către Popoarele mării.

Astfel, la Kadeş, Ramses al II-lea stătea în spatele hitiţilor „ca un grifon". Glasul lui Ramses ai III-lea „creştea dându-şi poruncile precum glasul grifonului"; „libienii" lui Meriay spun despre egipteni: „Stăpânul lor e asemenea lui Seth, cel iubit de Re; strigătul lui de război se aude precum cel ai grifonului, atunci când sare în spatele nostru, nimicind fără milă" 29.

Forma compozită a grifonului le-a plăcut fără îndoială egiptenilor. Pentru ei, forma nu este unică şi nici fixă. În lupte, diversele forme de animale pe care le îmbracă faraonul nu sunt în mod necesar succesive, dar ele se pot ajusta una faţă de cealaltă, se pot combina în beneficiul unei eficienţe magice sporite. Eroul devine o fiinţă ambiguă şi complexă, o creaţie a gândirii mitice.

Seti I e „şoimul divin, cu pene smălţuite, ce săgetează cerul asemenea lui Re, e şacalul sprinten care străbate ţara întreagă într-un ceas, leul sălbatic care scormoneşte potecile tainice ale tuturor ţărilor străine, taurul puternic cu coarnele ascuţite şi inima mândră ce-i calcă sub copite pe asiatici şi îi striveşte pe hitiţi" 30.

Ramses al II-lea e „un taur cu coarnele ascuţite, stăpânul vacii, părăsind câmpul după ce şi-a nimicit duşmanii, un leu puternic, care vânează cu ghearele, răgind şi rostogolindu-şi glasul până în valea unde pasc micile vieţuitoare, un şacal cu pasul grăbit care pândeşte

pe oricine-i vine în preajmă şi dă înconjur pământului până la capăt într-o clipită, un şoim divin şi sacru, cu aripa-i podoabă, care se năpusteşte asupra celor mici şi celor mari deopotrivă" 31.

Ramses al III-lea e „leul cu răgetul de tunet pe piscul muntelui... grifonul cu pas iute, înaripat, pentru care milioane de iter sunt ca... pantera ce-şi ştie prada şi-i prinde pe cei care o atacă" 32.

Confuzia căutată a formelor apare foarte bine în acest text de la Medinet Habu:

„Inima Maiestăţii Sale e primejdioasă, căci puterea sa e ca a leului ce stă la pândă şi aţine calea micilor vieţuitoare; el e înzestrat ca un taur viteaz, braţele sale sunt tăioase ca nişte coarne şi cu ele doboară munţii în spinarea năvălitorilor" 33.

Aceste transfigurări mitice pot atinge o mare amploare în gândirea egipteană, zămislind un peisaj imaginar, o feerie de forme şi de sunete, menite să devină instrumentul magic al victoriei.

Tot la Medinet Habu, cu prilejul campaniei din anul 5, se spun următoarele despre Ramses al III-lea:

„A fost odată un copilandru aidoma unui grifon. Oştenii lui, când strigau, îşi măsurau glasurile şi erau ca nişte tauri gata [de luptă] în arenă. Caii lui erau ca şoimii atunci când zăresc păsăruicile, ei mugeau ca leii turbaţi şi mânioşi. Stegarii şi căpeteniile lui erau ca Reşef, ei vedeau zecile de mii [de vrăjmaşi] ca pe o picătură şi puterea lui era ca a lui Montu" 31.

Forme cosmice

Nu numai animalele, dar şi elementele universului contribuie la victoriile eroului regal.

Astfel, urma săgeţii pe care o trage din arc se confundă cu dâra stelelor căzătoare ce coboară din cer.

Ramses al II-lea, „luându-şi arcul din car, slobozeşte săgeata ca o stea ce sclipeşte pe firmament". „El trage săgeată după săgeată, ca divinele stele lucitoare".

Ramses al III-lea devine el însuşi o stea, urmărindu-şi

duşmanii cu repeziciunea unei stele căzătoare; el este „divina stea ce scânteiază sălbatic izgonindu-i”.

Eroul devine lumină şi suflarea vântului. Ramses al III-lea este „lumina vie care străluceşte asupra Egiptului”, iar Merenptah „lumina care izgoneşte norii strânşi deasupra Egiptului şi îngăduie Ţării mult-iubite să vadă razele soarelui”. El dă la o parte «muntele de aramă» de pe spinarea oamenilor şi dăruieşte adierile celor ce se înăbuşă… El e fiinţa unică, ce întăreşte inimile sutelor de mii, căci la vederea sa, suflarea pătrunde iarăşi în nări” 35.

El se confundă total cu aştrii, dătători de viaţă.

Ramses al II-lea e „fiul lui Seth, iubit de Montu, stea pentru pământ, lună pentru Egipt, soare pentru ţară, sclipitor pentru oameni, disc strălucitor pentru popor; toate făpturile învie văzându-l” 36.

Regele concentrează în persoana sa toate elementele universului prielnice ţării Egiptului.

Eroul şi zeii

Regele-erou este fiul luminos al soarelui; Ramses al II-lea e „sămânţa scânteiotoare a stăpânului veşniciei”. El e „chipul viu al lui Re, adus pe lume de cel care sălăşluieşte la Ileliopolis, mădularele sale sunt din aur, oasele clin argint, întreg trupul din arama cerului” 37. Alteori, suveranul este fiul lui Min, Montu, Seth sau al lui Ptah. În funcţie de ţările imperiului, numele celui care l-a adus pe lume variază. Pentru asiatici, el poate fi fiul lui Baal. O căpetenie siriană i se adresează lui Ramses al II-lea în felul următor: „Nimeni, o, rege, nu seamănă mai mult ca tine lui Baal; [tu eşti] pe veci fiul său adevărat”. Pentru africani, ol poate apărea drept fiul lui Dedun sau, mai degrabă, fiul lui Ilnurn, zeul hotarului. Iată ce se spune într-o urare adresată lui Ramses al II-lea: „Trăiască zeul desăvârşit, fiul lui Hnum, adus pe lume de Anukis, stăpâna Nubiei şi alăptat de Satis, stăpâna Elefantinei” 38.

Supleţea şi diversitatea gândirii mitice egiptene sunt foarte mari. Dacă era util ca regele să fie fiul unui zeu, pentru a asigura o succesiune legitimă sau a legitima o

uzurpare, este mai eficace, pentru a afirma victoria asupra duşmanului, ca eroul să fie fiul mai multor zei, succesiv sau simultan, influenţele pozitive ale fiecăruia dintre aceştia cumulându-se spre a-i dărui suveranului o putere magică sporită.

Astfel, Ramses al II-lea e „fiul lui Amon şi oul fără de pereche al lui Atunci”; el este şi „fiul lui Re, zămislit de Ptah”. Ramses al III-lea e „sămânţa divină a lui Re, ieşită din trupul lui, chipul viu şi sacru al fiului lui Isis”. Aceluiaşi suveran i se vor adresa preoţii şi demnitarii, spunându-i: „Părintele tău Amon îţi dăruieşte drept răsplată puterea şi virtutea… Tu eşti fiul lui, ieşit din el… El îţi aşază întreaga ţară în pumn, ca şi părintele tău Montu” 39. Urmând tradiţia ramesidă, Ramses al IX-lea este „fiul lui Re, zămislit de Horakhty”.

Suveranul ramesid poate fi şi o veritabilă construcţie divină, clădită de mâna zeilor, ca să devină un erou de neînfrânt. Pe sarcofagul lui Merenptah e sculptat textul unui imn adresat regelui de zeiţa Neith. Se pot citi următoarele:

„Te înalţ asemeni lui Re, apoi te ridic pe braţele mele, scâxrteiez pe creştetul tău şi reînnoiesc pentru tine alcătuirea şarpelui solar [uraeus]; astfel îţi croiesc făptura după chipul şi asemănarea stăpânului razelor. Îi aduc apoi pe zei, care se pleacă pentru tine. Revine la tine, te îmbrăţişează, se aşază pe forma ta sacră [imaginea şoimului solar], îţi luminează chipul, îţi dăruieşte strălucirea lui, sclipirea lui, lumina lui… Eu îţi dăruiesc focul; tot ale tale sunt şi văpăile celor patru şerpi sacri care, în fiecare zi, pe toate drumurile, îţi vor înfrunta vrăjmaşii, prinzându-i pe răzvrătiţii cei pidosnici; te aşez în spinarea lor astfel că nici cu fuga nu vor mai scăpa” 41.

„Chipul” lui Ramses al III-lea „e desăvârşit, atunci când poartă cele două pene ca Ta-tenen, iubirea ce-o trezeşte şi făptura lui sunt aidoma lui lle când străluceşte în zori de zi; el e frumos, şezând pe tronul lui Atunci, după ce a luat podoabele lui Ilorus şi Seth. Nekhbet şi Uadjit, şarpele din miazăzi şi şarpele din miazănoapte, îşi fac sălaş

pe creştetul lui; el îşi ştie puterea de fiu al lui Nut. Astfel, faima lui e vie în inimile celor Nouă Arce" 42.

Regele-erou e prin urmare bogat înzestrat de divinităţi, fiind urmaşul şi imaginea, mai mult sau mai puţin compozită, a acestora. El dispune de vitejia lui Amon-Re, de energia lui Montu, de „pumnul" lui Seth sau Sekhmet, de „puterea lui Baal asupra seminţiilor străine", printre altele!

Un alt har magic îi mai vine de la părinţii lui: suveranul e legat de ciclul timpului etern. Iată, de la Ramses al III-lea către Amon-Re: „Vezi, eu cunosc timpul nesfârşit, o, părinte august şi nu mi-e străin timpul veşnic, o, tu, cel care te afli în faţa inimii mele".

Susceptibil de a se asimila universului, regele îi trăieşte durata, fiind legat de el şi în concordantă cu acesta. Iată, referitor la Ramses al III-lea:

„Atâta timp cât soarele va răsări şi va apune, tu vei fi Stăpânul Egiptului". „Atâta timp cât luna va renaşte, cât Nuu va străbate Marele Cerc, numele Stăpânului Dublei Ţări, Usermaatre-cel-iubit-de-Amon va sălăşlui în palatul lui, pentru veşnicie" 43.

Monarhie divină, cu chipuri diverse, vastă şi eternă, monarhia ramesidă posedă legături privilegiate cu zeii: legături fizice desigur, dar şi de natură afectivă sau intelectuală, născute din iubire şi încredere reciprocă.

Merenptah este „iubirea lui Amon", Ramses al III-lea „iubirea lui Re".

Eroul care porneşte la lupta e pătruns de prezenţa divină. Iată cuvintele lui Ramses al Ili-lea înainte de bătălia cu asiaticii: „Am făcut astfel ca inima să mi se umple cu zeul meu, stăpânul zeilor, Amon-Re, viteazul, stăpânul puterii". Sau cuvintele rostite tot de acest rege care pleca spre apus să se lupte cu libienii:

„Maiestatea Sa porni la drum plin de vitejie: puternic îi era braţul, iar inima plină de tatăl său, regele zeilor". O afecţiune adevărată, binefăcătoare, îi leagă pe zeu şi pe erou. Ramses al II-lea îi spune lui Amon-Re: „Mă umplu de

sfaturile tale, căutând a făptui pentru tine, cu iubire, lucruri prielnice”.

Regele este eroul perfect, care mulţumeşte cerul şi pământul.

„Spun zeii [despre Ramses]: sământa noastră e în el. Spun zeiţele: El a ieşit dintre noi spre a domni. Spune Amon: Eu sunt cel care l-a zămislit, aşezând-o şi pe Maat la locul ei [cuvenit]. Pământul e tare şi statornic, cerul fericit, Eneada mulţumită de barurile lui” u.

B. LUPTELE

În relatarea luptelor, egiptenii n-au vrut să facă o operă de istorie, adică să descrie fapte, ci operă de magician; puterea de însufleţire a formelor (basoreliefurile) şi cuvintelor (legendele şi discursurile) este solicitată pentru a face să dăinuie în eternitate victoriile ramesizilor. Observaţia concretă şi transpunerile mitice se amestecă şi aici într-o profuziune de imagini care relatează, cu ajutorul unui limbaj bogat şi colorat, mai mult sugestiv decât descriptiv, armele, bătălia însăşi, victoria şi supunerea ţărilor învinse.

Armele

Mijloacele la care se recurge pentru dobândirea victoriei sunt diverse: concrete sau umane, desigur, prin urmare personale, dar şi morale sau mitice.

Armele fizice

Braţul faraonului e, prin tradiţie, puternic, încărcat cu forţa dăruită de zei.

Dar şi chipul lui este o armă, căci apariţia lui nu e suportată de duşmani. Atunci când Ramses al II-lea „înaintează, chipul lui divin pătrunde în mulţimi”.

Limba (sau gura) este un alt mijloc, oral, de a zdrobi duşmanul, mijloc recunoscut de multă vreme. Deja sub Sesostris ai III-lea, „limba Maiestăţii Sale îi împrăştie pe nubieni, cuvântările sale îi pun pe fugă pe asiatici”. Înţeleptul Heti al HÂlea îl învăţase cu vreme în urmă pe fiul său: „Puterea omului stă în limba lui; cuvintele sunt mai puternice ca orice luptă”. Armă excepţională a omului

abil, ea nu îi lipseşte lui Ramses al II-lea: „El pătrunde, singur, în mijlocul vrăjmaşilor, nimicindu-i, grăind cu gura şi făptuind cu braţul”.

Mirosul răspândit de erou, acelaşi ca al zeilor, îi îngrozeşte pe adversari, care recunosc în ei o fiinţă de excepţie. Mirosul lui Seti I „a zdrobit inima” hitiţilor.

În plus faţă de aceste mijloace foarte personale, regele dispune, ca şi oştenii săi, de arme. El e în primul rând un redutabil arcaş. Ramses al II-lea e „un arcaş fără pereche, mai puternic decât sute de mii laolaltă”. Arcul lui Ramses ai III-lea e foarte eficace împotriva libienilor: „săgeata lui le-a zdrobit mădularele, oasele, braţele, în timp ce ei îi cer îndurare”.

Paloşul încredinţat de Amon suveranului este şi el o armă primejdioasă. Cu ajutorul lui, Seti I îi seceră pe asiatici şi pe africani: „Paloşul tău este deasupra creştetului fiecărei seminţii străine, căpeteniile lor sunt doborâte de tăişul lui”. „Tu ai nimicit ţara negrului cu paloşul tău”.

Armele morale

Gloria şi prestigiul resimţite în faţa eroului, groaza inspirată de acesta sunt de ajuns ca să paralizeze sau să pună pe fugă duşmanul.

Această armă, pur morală – dar frica este eficace – a fost utilizată şi de alţi faraoni. Într-un imn adresat lui Sesostris I, se poate citi: „Spaima pe care o trezeşte i-a nimicit pe nubieni în ţara lor”. „Frica de el a ucis cele Nouă Arce”.

Prestigiul ramesizilor era mare. Din pricina lui Seti I, duşmanii „nu se mai pot ţine pe picioare, îndoind genunchii, uitând chiar să-şi mai apuce arcurile, petrecându-şi zilele prin peşteri, ascunşi ca lupii, căci Maiestatea Sa le strecurase groaza în inimi” lă. Ce era de făcut în faţa lui Ramses cel Mare? „Când îl văd, prinţii [clin ţările străine] cad fără suflare, căci Maiestatea Sa le strecurase groaza în suflet”. „Spaima le cutreieră trupurile, mădularele lor tremură zi şi noapte”. Merenptah

„îi doboară [pe vrăjmaşi] din pricina spaimei ce-o trezeşte”.

Dacă efectele sunt diferite, rezultatul dobândit este, fără excepţie, înfrângerea duşmanului, fără luptă.

Prestigiul lui Ramses al III-lea se impune în întreaga lume:

„Spaima de tine cuprinde popoarele de la începuturile pământului [regiunile Eufratului], după ce a zdrobit inimile oamenilor din Khen-Nefer [ţara Kuş], ea a străbătut ţara fenicienilor şi a pătruns în Punct şi la Fugarii-nisipurilor” 4 li.

Deşi stilul e liric, acest text nu e atât de departe de adevăr, dacă ne gândim la luptele eroice purtate de Ramses al III-lea împotriva invadatorilor.

Armele mitice

Suveranul se preface în foc şi apă luptând împotriva răzvrătiţilor; focul care arde şi devastează, apa sub aspectul ei de furtună distrugătoare.

Focul ţâşneşte din însăşi persoana faraonului, din gura lui, din numele şi uraeus-ul lui; toate elementele persoanei sale capătă această natură ignee, asemeni tatălui său, Soarele.

Deja, în faţa lui Tutmosis I, „vrăjmaşii fug, vlăguiţi din pricina văpăii care izbucneşte din uraeus”.

Ramesizii îşi ard şi înăbuşă duşmanii. Prizonierii aduşi din Retenu spun în faţa lui Seti I:

„Priviţi! El este ca văpaia când ţâşneşte, iar apa seacă. El face ca răzvrătiţii să nu mai spună vorbe mincinoase, căci le-a răpit suflarea nărilor” 47.

Ramses al II-lea e un foc arzător: „Puternic îi e pieptul în ceasul încleştării, precum văpaia aţâţată”; el îşi descrie faptele „arzătoare” în a doua zi a bătăliei de la Kadeş;

„Şarpele de pe fruntea mea nimicea toţi vrăjmaşii; el îşi aţintea fierbinţeala, ca o văpaie, în faţa potrivnicilor mei; eram aidoma lui Re când străluceşte la ivirea zorilor, în timp ce razele mele mistuiau trupurile răzvrătiţilor” 48 –

cât orgoliu la zeul Ramses!

Focul sporeşte şi mai mult sub Ramses al III-lea „arzător, puternic, flacără în cer”. „Văpaia cea mare a Maiestăţii Sale înfăşură inimile vrăjmaşilor, arzându-le oasele în trup”.

Regele este şi o furtună în toiul ei: Ramses al II-lea este

„Domnul cel viteaz, nimicindu-i pe cei care nu-l cunoşteau până atunci, asemenea furtunii ce năruie totul şi urlă pe tot cuprinsul Gelei-Prea-Verzi, al cărei val se năpusteşte, înalt ca piscurile munţilor, de nu te poţi apropia, iar tot ce cară e înghiţit pe vecie în Duat” [tărâmurile de dincolo]49. Furtunile şi simunul îl însoţesc pe Ramses: „E o furtună asupra seminţiilor străine, un uriaş vârtej, care îngrămădeşte norii peste căpeteniile [vrăjmaşe], le năruie cetăţile şi lasă în locul lor pustietate” E°. imagini frumoase şi evocatoare însufleţesc aceste descrieri lirice: „Maiestatea Sa, în spinarea duşmanilor, este… furtuna care se dezlănţuie şi înteţeşte focul; ei sunt ca fulgii păsăruicilor în bătaia vântului” 51.

Ramses al III-lea va fi şi o „furtună întunecată… urmărindu-i pe cei ce au înfruntat-o”.

Formele, aparenţele şi armele nu pot decât să îl conducă spre victorie pe eroul ramesid, care îşi îndeamnă oastea în luptă. Lui Ramses al III-lea i se spune: „Puterea ta pluteşte deasupra oştirii; oştenii pornesc la luptă îmbărbătaţi”.

Bătălia

Relatările războinice descriu în principal lupta însăşi, subliniind mai ales eroismul faraonului, înfrângerea duşmanilor şi trista soartă a învinşilor, adică tot ceea ce poate contribui, prin cuvinte, la slăvirea pentru eternitate a gloriei faraonului, în aceste relatări se împletesc neîncetat realismul cel mai dur şi imaginarul mitului. Egiptul este ţara magiei fără frontiere.

Lupta

Regele porneşte primul la luptă, ca majoritatea

cuceritorilor. Ramses al II-lea este „cel dintâi în fruntea oştirii”, „un rege care luptă în fruntea ostaşilor săi, în ziua bătăliei, un rege plin de vitejie, primul în inima încleştării”. Aceasta e întotdeauna cumplită. Ramses al II-lea la Kadeş: „Mare îi e puterea, în care! tras de armăsari, când îşi încordează arcul, azvârlind săgeţile în dreapta, nimicind în stânga”.

Lirismul colorat şi brutal al textelor de la Medinet Ilabu traduce admirabil forţa ofensivă a eroului.

Ramses al III-lea se avântă în luptă împotriva libienilor:

„Mă năpustesc asupra lor ca leul, îi izbesc şi îi sfâşii; îi urmăresc ca şoimul divin când zăreşte păsăruicile în cuib… Niciuna din săgeţile mele nu-şi greşeşte ţinta, în timp ce inima mea mugeşte, precum taurul printre oi sau Seth în clipe de mânie” 52.

„Braţele lui sfârtecă pieptul celor care i-au călcat hotarul; el se dezlănţuie şi pătrunde între duşmani cu mâna dreaptă întinsă, nimicindu-i şi ucigând pe loc. cu zecile de mii, striviţi de pieptul armăsarilor; pentru el, vrăjmaşii mulţi la număr sunt precum lăcustele, el îi loveşte şi îi taie ca pe spicele de grâu. [El e viteazul] cu coarne ascuţite, ce se încrode în puterea sa, în faţa lui pier cu milioanele şi zecile de mii, căci făptura lui, atunci când se iveşte, este aidoma lui Montu; de el se tem toate seminţiile” 53.

În relatarea celor două războaie libiene purtate de Ramses al III-lea în anii 5 şi 11 ai domniei, imaginile se succed, încărcate de violenţă.

„Ghearele lui sunt înfipte pe creştetul maşawaşilor”, exprimare brutală a dominaţiei absolute. Uneori, bătălia devine lupta unui leu cu nişte şoareci, desigur fără niciun fel de speranţă pentru aceştia din urmă.

„Toate seminţiile se sculaseră împotriva Egiptului. Dar zeul îl adusese, ca să le nimicească, leul cel tare şi viteaz, căci el e singurul stăpân. Braţul său înarmat era ca o gheară; atunci ei au fost prinşi, când înaintau, tremurând

din toate mădularele şi au sfârşit de mâna lui, ca nişte şoareci" M.

Zeii participă la luptă, îl ajută pe rege, deschizându-i calea şi apărându-i.

„Amon-Re, regele zeilor, este în faţa fiului său", Ramses.

În timp ce Ramses al III-lea înaintează spre apus şi e năpădit de duşmani împreună cu oastea, Amon-Re îi spune:

„Vezi fiule, sunt înaintea ta. Îţi răspândesc gloria în cele Nouă Arce şi faima în inima căpeteniilor lor. Netezesc pentru tine drumurile din ţara Timhiu, păşesc pe ele în faţa cailor tăi" 55.

Montu era şi el prezent, „ocrotindu-l în dreapta şi în stânga, deschizându-i calea şi înlăturând piedicile".

Mâna zeului îl apără pe viteaz: „Mâna lui este cu mine în toate bătăliile" spune despre Amon-Re învingătorul de la Kadeş. Iată ce îi declară Amon-Re lui Ramses al III-lea: „Mâna mea stă pavăză pieptului tău, spre a nimici răul ce se apropiase de tine".

Zeii imperiului se adună, alcătuind în jurul cuceritorului o barieră magică. Pentru Ramses al III-lea: „Montu şi Baal sunt cu el în toate luptele, Anat şi Astarte îi stau drept pavăză, în timp ce Amon, dă porunci prin gura lui" 56. Ei constituie un zid de divinităţi, de netrecut.

Ca un ecou, urmează aceste cuvinte ale lui Ramses al III-lea: „Mâinile lor stau pavăză pieptului meu, îndepărtând de mine răul şi alinându-mi suferinţa trupului" 57.

Zeii sunt şi tovarăşii de luptă ai ostaşilor. La deznodământul fericit al bătăliei contribuie, uniţi, divinităţile, regele şi oamenii; camarazi de ai me neobişnuiţi, ei alcătuiesc un tot de neînvins.

Armata lui Merenptab îşi părăseşte tabăra şi se îndreaptă spre oraşul Perire, invadat de duşmani: „Când au pornit la drum, mâna zeului era cu ei, Amon şedea lângă ei ca o pavăză". Iar la Perire: „Atunci infanteria Maiestăţii Sale înaintă cu carele, iar Amon-Re era cu ei, în timp ce zeul din Omhos [Seth] le întindea mâna" 5S.

Zei şi eroi asigură infailibil protecţia Egiptului.

„Ţara Egiptului, se spune, este din vremea zeilor singura fiică a lui Re, iar fiul său e aşezat pe tronul de lumină. Chiar de vrăjmaşii ar pofti, ei n-ar putea să năvălească peste norodul ei, căci ochiul fiecărui zeu ar sta în spatele acelora ce-ar cotropi ţara şi i-ar sili să dea îndărăt" 59.

Ochiul divin care judecă şi pedepseşte este o imagine durabilă, elaborată de conştiinţa semitică.

În bătălie, eroul încearcă bucuria luptei, beţia încleştării.

Când lui Seti I i se aduce la cunoştinţă că şasu pregătesc o rebeliune împotriva Gâzei şi nu mai respectă legea faraonului.

„Atunci inima Maiestăţii Sale tresaltă de mulţumire din această pricină. Zeul desăvârşit e fericit în clipa bătăliei, el se bucură din pricina celor care s-au ridicat împotrivă-i, inima sa se veseleşte la vederea sângelui, atunci când retează capetele răsculaţilor, îndrăgeşte clipa în care îi striveşte sub tălpi pe vrăjmaşi, în acea zi a bucuriei" 60.

Ramses al III-lea „pătrunde în mulţimea îngrămădită [a duşmanilor], nimicindu-i, cu inima uşoară, căci pentru el aceştia, cu milioanele, nu preţuiesc nici cât o picătură".

Înfrângerea duşmanilor

Aceasta este exprimată în termeni duri şi violenţi, voit exageraţi, pentru a spori, prin magia Verbului, efectul durabil al victoriei, fie că este vorba de hitiţii înfrânţi de Ramses al II-lea:

„Atunci se ţinură departe, atingând ţărâna cu mâinile dinaintea mea. Maiestatea Mea îi prinse şi ucise până la ultimul; se rostogoleau în faţa cailor, zăcând la pământ, într-un morman, năclăiţi în propriul lor sânge" 61; fie că e vorba de libienii învinşi de Ramses al III-lea:

„Maşawasii şi timhiu se jeluiesc şi se prăbuşesc, dar apoi totuşi se mai ridică, scoţând vaiere ce se aud până la capătul pământului; ochii lor privesc pe drum, cătând în

urmă în timp ce fug, gonind ca vântul. Dar văpaia îi învăluie, ştergându-le numele de pe faţa pământului, iar picioarele de-abia şi le mai târăsc. Marele stăpân al Egiptului nu-i va mai întări şi deja caii îi strivesc sub copite" 62. „Sângele lor, acolo unde zac, curge în valuri, în timp ce trupurile le-au fost sfârteeate chiar pe hotarul ce încercau a-l străbate" 63. Mai există şi această imagine extremă, aproape insuportabilă, a eroului victorios, „zdrobind oasele celor care zac în mormane, sub gheara lui" 64.

Gâmpul de bătălie e înecat în sânge, semănat cu coloane sau piramide de cadavre.

Ramses al II-lea „calcă în picioare regatul Hati, înălţând o coloană cu vrăjmaşii răpuşi".

Prin grija lui Merenptah, „cu urechile şi ochii smulşi din ţara Kuş, se alcătuiesc piramide în oraşele lor. Kuş nu-şi va mai reveni, «vărsat» pe vecie" 65. Ramses al III-lea, „după ce şi-a întins braţele şi a respins cele Nouă Arce, îi despoaie acum pe maşawasi, prefăcuţi în piramide [de cadavre], în timp ce căpetenia lor e legată în faţa cailor regeşti" m.

Imaginile care descriu duşmanul capturat sunt extrem de sugestive, insistând asupra aspectului moral al situaţiei lor.

Ei sunt asimilaţi cu nişte vite prinse în ţarc. Astfel se exprimă apărătorii fortăreţe! Dapur, cucerită de Ramses al II-lea: „Suntem ca nişte cirezi de vite doborâte de cruzimea leului sălbatic", sau libienii împresuraţi de Ramses al III-lea:

„Capcana s-a închis peste noi, pe când no aflam în preajma lui. Drumurile şi paşii noştri nu mai sunt, în timp ce, strălucind, el [Ramses] se aşază pe tron. Zeul ne-a prins, ca pe o pradă, asemeni micilor jivine în capcană. Am ajuns prada lui... dinainte-i cu mâinile pe creştet, dar el nu întoarce capul, nici măcar nu vede cum îl implorăm" «7.

Ei sunt comparaţi cu nişte orătănii sau peşti prinşi în plasă: „legaţi ca orătăniile în faţa şoimului, a cărui făptură

se ascunde în tufiş” °8. Din nou despre Ramses al III-lea: „Maiestatea Sa va ieşi ca o văpaie în faţa celor ce îi vor călca hotarele; ei se vor îngrămădi atunci ca orătăniile în plasă, vor fi nimiciţi în cuştile lor” 69.

Duşmanii capturaţi devin la fel de puţin primejdioşi ca nişte pui de găină, vulnerabili şi înspăimântaţi: Ramses al III-lea, „inimă vitează în toiul bătăliei, înfrânge vrăjmaşii cu zecile de mii, prefăcând ţările străine în «cuiburi de puişori» sub pieptul armăsarilor lui” 7°.

Ei sunt la fel de inofensivi ca pleava dusă de vânt. Pentru Ramses al II-lea, „Amon prefăcea seminţiile străine în pleavă în faţa cailor săi”. Maşawasi învinşi se lamentează: „Vedeţi, nenorocirile noastre se înalţă până la cer… Suntem ca pleava spulberată de vânt” 71.

Soarta învinşilor

Dar să nu ne lăsăm înşelaţi de această violenţă verbală; ea rămâne, în cea mai mare măsură, la acest stadiu. Egiptenii au fost mari magicieni ai cuvintelor; ei folosesc în chip magistral forţa sugestivă şi creatoare a acestora, fără ca ea să corespundă unei realităţi concrete.

De fapt, prizonierii erau duşi în Egipt, ce-i drept, cu mâinile ridicate pe cap sau legate la spate, şi erau folosiţi ca slugi, îndeosebi pe marile domenii. Făptura lor fizică şi morală era însă distrusă în mod magic: li se „lua sămânţa” şi li se ştergeau numele. Ramses al III-lea „răstoarnă ba-ul şi ia sămânţa” duşmanilor, „şterge numele seminţiilor asiatice”.

Victoria

Orgoliul şi bucuria sunt cele două sentimente dominante ale eroului, odată victoria dobândită.

Merenptab „îi dispreţuieşte pe asiatici; el face astfel ca hitiţii să se târască în genunchi, aidoma câinilor care nu cunosc Egiptul” 72. Ramses al III-lea „se iveşte glorios pe câmpul de bătălie, asemeni lui Baal, după ce fierbinţeala văpăii sale a mistuit cele Nouă Arce” 73.

Bucuria e generală.

Seti I „se întoarce, sărbătorit, după izbândă”.

Merenptah „a limpezit inima Memfisului, izgonindu-i vrăjmaşii”, expresie care defineşte veselia poporului.

La întoarcerea lui Ramses al III-lea, în anul 11, „lumea strigă şi se veseleşte la aflarea izbânzilor sale”.

Zeii şi zeiţele participă şi ei la bucuria Egiptului: „ei se veselesc văzând vrăjmaşii la pământ”.

În lungi litanii sau strofe concise, a căror repetare este, de fiecare dată, o nouă afirmare a puterii regale, sunt recitate victoriile faraonilor ramesizi.

— Seti I: „Spre el se îndreaptă străinii de la miazăzi îndoiţi de şale, iar cei din miazănoapte se pleacă adânc în faţa gloriei lui”.

— Ramses al II-lea: „El a strivit în picioare seminţiile străine de la miazănoapte, neamul timhiu cade cuprins de spaimă, asiaticii îi cerşesc adierea pentru ei... De acum înainte, inimile lor vor fi pâine cu gândurile Faraonului, ei şed la umbra paloşului său şi nu se mai tem de nicio altă seminţie străină. El a înfrânt războinicii veniţi de pe Cea-Prea-Verde şi lacul cel mare de la miazănoapte [Eufratul]; acum ei stau lungiţi şi dorm, iar el veghează... Strigătul său de război se aude până în Nubia, faima lui face să dea îndărăt cele Nouă Arce. Babilonul, ţara Hati... se pleacă dinaintea gloriei lui” 74.

— Ramses al III-lea: „Seminţiile de la miazăzi şi de la miazănoapte vin spre el slăvindu-l când îl văd asemeni lui Re, în zori de zi” 75.

Învinşi şi înspăimântaţi, supravieţuitorii vin să-şi arate supunerea, recunoscând superioritatea Egiptului şi cerşind viteazului faraon lumina şi suflul vieţii.

Spre Ramses al III-lea înaintează:

— Libienii: „Recunoaştem puterea cea mare a Egiptului, căci Re îi dăruieşte ocrotire şi izbândă... Venim spre el [Ramses], îi zicem: Salam! şi ne plecăm în faţa lui, căci mare îi e puterea” 70.

— Amoriţii „vin slăvindu-l, pentru ca asupra lor să se reverse razele Soarelui cel mare al Egiptului, iar discul soarelui să lumineze pentru ei, căci doi sunt serii divini

care suie şi strălucesc deasupra pământului: lumina Egiptului şi cea din cer” 77.

— Popoarele mării: „Tu eşti regele, soarele Egiptului, puterea ta e mai mare decât a unui munte de aramă, iar faima ta e aidoma faimei [lui Seth], Dăruieşte-ne suflarea, s-o tragem în piept, căci în pumnul tău stă pentru veşnicie viaţa” 78.

Pe viitor, limitele mitice ale imperiului ramesid vor atinge cerul, ba chiar limitele periplului urmat de soare.

Despre Seti I: „Re i-a împins hotarul până la marginile luminate de discul divin”.

Pentru Ramses al i 1 l-ea: „Marele Cerc şi Cea-Prea-Verde, ţinuturile de la miazăzi, din Ţara Negrului până la ţările şi mlaştinile care se întind la marginile nopţii, ajungând la poalele celor patru stâlpi ai cerului, vor fi la picioarele acestui zeu desăvârşit” 79.

În folosul lui Ramses al III-lea, „Re i-a statornicit hotarul ca să cuprindă cât îi luminează uraeus-ul, astfel ca [toate] ţările să şadă în frumuseţea lui” 80.

C. IMAGINI I) E PACE

Nostalgia păcii rămâne chiar în vremea cuceririlor. Seti I „ar dori să fie săvârşite muncile câmpului în ţara mult iubită, în timp ce-i jefuieşte pe libanezi, dărâmându-le monumentele şi prădându-le oraşele, iar caii săi sunt sătui de ovăz şi oastea îmbătată de vin, mulţumită izbânzilor paloşului său” 81.

În acest domeniu al expresiei, nu întâlnim nici mituri elaborate şi nici feerii de forme şi aparenţe; ne mulţumim cu dulceaţa cuvintelor şi a impresiilor. Pacea se exprimă în imagini simple şi emoţionante.

Ea este ca netezimea unei scânduri bine lustruite, Egiptul fiind o ţară de meşteşugari:

„Egiptul şi pământurile [lui] sălăşluiesc în pace în vremea domniei lui [Ramses al III-lea], ţara e ca o scândură netedă, < iar oamenii lacomi au pierit” 82.

Pacea înseamnă şi răcoarea proaspătă, de care o ţară cu un climat cald se bucură aproape senzual:

Ramses al III-lea, „taur puternic, cu coarnele ascuţite, care răspândeşte o groază fără seamăn în inimile asiaticilor; ei vin spre el slăvindu-l, cărându-şi în spinare tributuri felurite, din pricina gloriei Maiestăţii Sale, cerşind şi rugându-se [ca să primească daruri] din mâna sa.

— Părintele tău Amon ţi le-a dăruit, pentru ca inima ta să şadă în răcoare printre ei, ţara întreagă fiind ca o scândură netedă de când tu domneşti pe pământ... o, Prinţ al bucuriei” 83.

Tot sub Ramses al III-lea: „Pământul, seminţiile Egiptului stau în răcoare”. „Ţara e răcoroasă de la un cap la altul”. – „Eu sunt regele, norodul se veseleşte, căci domnia mea răcoreşte, aducând pace” 84.

Pacea înseamnă şi odihna şi mulţumirea oamenilor.

Însuşi termenul care desemnează pacea înseamnă şi „mulţumire”, „satisfacţie”.

Iată cum li se adresează Ramses al III-lea egiptenilor: „Am izgonit supărarea din inimile voastre şi fac astfel ca voi să staţi, odihnindu-vă” 85.

Sub domnia lui Ramses al III-lea, caracterizată prin frământări, tulburări şi diverse ameninţări din afară, aceste imagini sunt cele mai frecvente şi mai vii. Ele reprezintă un soi de ultim apel al conştiinţei egiptene la zilele fericite şi calme ale vremurilor clintii, o ultimă expresie a recunoştinţei faţă de faraonii-eroi care au ştiut, în ciuda gravelor primejdii ivite şi graţie curajului şi lucidităţii lor, să salveze integritatea şi independenţa patriei. Aceştia au fost faraonii ramesizi.

Capitolul 11

REGELE CONSTRUCTOR

Ramesizii au ridicat monumente numeroase şi semeţe în Egipt nu numai pe teritoriul ţării lor, dar şi în ţinuturile aparţinând imperiului, îndeosebi în posesiunile africane din sud. Dimensiunile colosale ale acestei arhitecturi aveau menirea de a sta mărturie asupra bogăţiei marelui imperiu şi puterii regilor săi.

În Egipt, arhitectura este expresia unei victorii asupra morţii şi forţelor haosului. Ea concretizează această mare bătălie de cucerire a eternităţii timpului, pe care egiptenii au purtat-o în cursul întregii antichităţi. Ea afirmă, cu artele sale asociate, sculptura şi pictura, perenitatea existenţei, veşnic ameninţată şi mereu recucerită, graţie magiei formelor şi cuvintelor.

„Casele zeilor” – templele – apără şi ocrotesc divinitatea pe pământ. Pe masivele înalte ale pilonilor, uneori pe zidurile exterioare alo edificiului, basoreliefurile relatează victoriile faraonilor ramesizi, a căror amintire va străbate astfel mileniile, slăvind pentru eternitate memoria regilor-eroi. Basoreliefurile sculptate în interiorul templului înfăţişează ceremoniile cultului cotidian, liturghia oficială; dacă, într-o bună zi, ea n-ar mai îi asigurată de către oameni, atunci aceste imagini de piatră s-ar putea însuâleţi, plăsmuiri de altă dată, care-şi slujesc în continuare zeii, printr-o ceremonie tăcută şi magică.

Planul construcțiilor de la Karnak (după *Sauneron*, Egypte)

s*3 lfiniir
„» Hill
„M ¿ „în î.Hr”.” „”»
— Îl li, v.

<liii-iiţiţiii, t» > E F’iPHillliinii Rirtiiui

Cuvintele sculptate în piatră ar învia astfel, continuând opera de slăvire a creatorului în fiecare templu şi încredinţând formulele consacrate spiritelor foştilor preoţi. În felul acesta, zeii şi regii şi-ar prelungi la nesfârşit viaţa în trupurile de piatră ale statuilor.

„Palatele pentru, milioane de ani” – templele funerare – îngăduie să se asigure, în aceleaşi condiţii, ocrotirea şi supravieţuirea zi de zi a regelui defunct, a cărui mumie odihneşte în mormântul ei din Valea Regilor.

A. CASELE ZEILOR

Am definit deja 1 structura de ansamblu, simbolistica şi filosofia templului, rezumat al universului, microcosm încărcat cu putere magică.

Din templele de la Per-Ramses, capitala politică a imperiului ramesid, nu mai rămân decât ruine prăbuşite la pământ; Delta a fost calea predilectă a invaziilor, mai mult sau mai puţin devastatoare care, după ramesizi, vor cotropi ţara Egiptului.

Dar impunătoarele edificii arhitecturale vor domina în continuare Teba şi Nubia. Şi la Memfis au fost construite temple.

Teba, oraşul fervent

Karnak

Pe malul drept al Nilului, Karnak este cea mai mare suprafaţă cu caracter religios din lume. Haosul inextricabil al dărâmăturilor, obeliscurile care se înalţă încă, porţile, pilonii semeţi, coloanele împrăştiate la tot pasul şi capelele astăzi în ruină stau încă mărturie pentru credinţa profundă a unui întreg popor şi măreţia religiei egiptene.

La Karnak sunt asociate trei domenii sacre: cel al zeului Montu, la nord, cel al zeiţei Mut, la sud, în timp ce o alee mărginită de sfincşi îl leagă pe acesta din urmă de domeniul central, cel mai vast: o suprafaţă de 300.000 m^2 aparţinând lui Amon-Re, înconjurată de o vastă incintă de cărămizi, nearse.

Începând cu domnia lui Sesostris I, deci aproximativ şapte secole, s-au ridicat fără încetare, în această zonă privilegiată consacrată regelui zeilor, piloni şi sanctuare; acestea se întrepătrund şi se îmbină, alcătuind o gigantică mărturie a credinţei.

Fiecare templu e precedat de un pilon; arheologii moderni le-au numerotat după amplasare şi nu după data ridicării lor. Ei sunt în număr de zece.

Construcţiile sacre sunt eşalonate pe două mari axe. Axa est-vest, deosebit de remarcabilă, comportă şase piloni; partea cea mai veche, aceea a lui Sesostris I, deţine poziţia cea mai orientală. Treptat, de la Tutmosis I până la Amenofis al III-lea, au fost ridicate alte sanctuare spre vest. Cealaltă axă a construcţiei, aproape perpendiculară pe cea precedentă, este axa nord-sud, aproape paralelă faţă de cursul Nilului; între pilonul al şaptelea şi al zecelea au mai construit, începând cu llatşepsut şi Tutmosis al III-lea, faraonii dinastiei a XVIII-a şi Iloremheb.

Pe axa est-vest, între pilonul al treilea (opera lui Amenofis al III-lea) şi pilonul al doilea (ridicat la cincizeci de metri înaintea celui precedent, la vest, de către Iloremheb şi Ramses I), acesta din urmă a început neîndoielnic construcţia marii săli hipostile, a cărei decoraţie a fost efectuată sub Seti I şi Ramses al II-lea, şi terminată, în ceea ce priveşte decorul de 103 coloane, sub Ramses al IV-lea. Aceasta era menită să servească drept adăpost bărcii sacre a lui Amon, atunci când zeul, cu prilejul marilor sărbători anuale, îşi părăsea sanctuarul ca să fie dus la Lux or sau, vizavi, pe malul stâng.

Este cea mai frumoasă sală hipostilă din lume, construită din gresie adusă de la Jebel Silsileh. Ea măsoară 102 m lăţime pe 53 m adâncime. În această uriaşi încăpere se înalţă, ca o luxuriantă vegetaţie de piatră, 134 coloane colosale. Nava centrală e formată din douăsprezece coloane, pe două rânduri, având o circumferinţă de 10 metri fiecare; capitelurile lor papiriforme deschise susţin, graţie unor abace, o serie de arhitrave care ridică tavanul la 23 metri înălţime. Circumferinţa capitelurilor este de 15

metri, cincizeci de persoane putând să stea cu uşurinţă în picioare pe fiecare dintre ele. Navele colaterale, care au 122 coloane cu capiteluri papiriforme închise, sunt mai scunde cu o treime. Lumina pătrunde printr-un şir de ferestre cu claustra, amenajate între cele două înălţimi ale tavanului; se mai pot vedea încă elemente ale acestor dale de gresie ajurate.

Acest tip de construcţie, denumit „bazilical”, este caracteristic edificiilor rameside. Din epoca anterioară nu există decât un singur exemplu de acest tip, sala festivităţilor templului Althmenu, ridicat de Tutmosis al III-lea, la est de primul sanctuar construit de Sesostris I. El va fi regăsit, frecvent, în arhitectura greacă şi romană.

Niciodată nu se vor spune prea multe cuvinte de laudă la adresa geniului acestor arhitecţi şi meşteşugari care au ştiut, cu o răbdare şi o artă infinită, să conceapă, să înalţe şi să decoreze aceste grandioase monumente, clădite pentru veşnicie.

Regele îi copleşea cu favoruri şi îi hrănea bine. Pe o stelă datând din anul 6 al domniei lui Seti I, descoperită la Jebel Silsileh, se poate citi:

„Maiestatea Sa se găsea în Oraşul de la Miazăzi, aducând lauda rituală părintelui său Amon-Re, regele zeilor. El îşi petrecea nopţile veghind şi chibzuind la ce ar putea fi plăcut şi de folos tuturor zeilor din Ţara mult-iubită… Când pământul s-a înălbit… Maiestatea Sa a poruncit să vină un sol regal în fruntea unui corp de supuşi din oştire, adică: o mie de oameni… spre a duce monumentul din frumoasă piatră de gresie menit părintelui său Amon-Re… şi Eneadei sale divine. Maiestatea Sa a dăruit mai mult decât ce se făcuse pentru oştire, unsori, cărnuri de vită şi zarzavaturi proaspete, nenumărate; fiecare dintre aceşti oameni primea: douăzeci de debeni [aproape două kilograme] de pline în fiecare zi, legături de zarzavaturi proaspete, carne friptă. În felul acesta ei trudeau pentru Maiestatea Sa cu inima iubitoare, iar poruncile sale răsunau cu drag în gura oamenilor veniţi cu solul regal. Iată ce avea acesta: pâine din cea mai bună,

carne de vită, vin, ulei, miere, smochine şi zarzavaturi în fiece zi” 2.

Ca un ecou, în dedicaţiile de pe arhitravele sălii hipostile sunt prezentate discursurile de recunoştinţă adresate de Amon-Re lui Seti I:

„O, rege, tu cel ce împlineşti pentru părintele tău, regele zeilor, lucruri cu folos, înălţându-i casă, făcând să-i dăinuie templul pentru veşnicie prin grija unor lucrări bine ticluite, luminând pentru el curtea sacră cu ajutorul unor coloane frumoase şi măreţe…” 3.

Aceste 134 coloane sunt decorate cu scene şi inscripţii, în majoritatea lor religioase, acte liturgice ale regelui, dedicate zeilor tebani.

Pe pereţii exteriori ai sălii hipostile sunt reprezentate scene militare, care apar pentru prima oară într-un templu. Pe peretele nordic sunt înfăţişate războaiele purtate de Seti I, iar pe peretele sudic cele câştigate de Ramses al II-lea.

În faţa celui de al doilea pilon, adică, în vremea aceea, în partea exterioară a templului, primul pilon nefiind construit încă, se întindea dromos-ul, lungă alee mărginită cu sfincşi având capete de berbeci, animalele sacre ale lui Amon. Simbolistica sfinxului e diferită în raport cu aceea din timpurile mai vechi, în special la Gizeh; sfinxul nu mai este imaginea regelui-paznic al necropolei sale, ci pe viitor zeii se vor încarna în forma sfinxului, devenind astfel ocrotitorii propriei lor case. Până la Nil, la cheiul-debarcader, o sută douăzeci de criosfineşi păzeau intrarea sanctuarelor de la Karnak.

De o parte şi de alta a aces lui dromos, la nord şi la sud, Se fi I şi Ramses al III-lea au ridicat apoi, fiecare dintre ei, câte un templu-aitar pentru litierele în formă de barcă ce conţineau statuile celor trei divinităţi ale triadei tebane (cu prilejul sărbătorilor care comportau o procesiune), destinate să le transporte la ieşirea acestora din templu.

Templul lui Seti al II-lea 4 a devenit accesibil graţie

lucrărilor lui Legrain, din 1913. El nu comportă decât structurile indispensabile secvenţelor procesiunii; nu are nici portic, nici peristii.

Faţada principală, cu o înclinare accentuată, e străpunsă de trei uşi, care permit accesul spre cele trei sanctuare, uşa centrală, cea mai mare, conducând la sanctuarul lui Amon. Acestea sunt constituite dintr-o încăpere de dimensiuni alungite în sensul axei construcţiei, de la nord la sud; cel din centru, dedicat lui Amon, comportă trei tabernacole dispuse pe peretele din fund; sala dinspre vest, cu două tabernacole, e închinată lui Mut, iar cea dinspre est, tot cu două tabernacole identice, lui Honsu.

Fundaţiile şi prima asiză a zidurilor sunt construite din Cuarţit roz provenit de la Jebel el Ahmar, iar restul edificiului din gresie galbenă adusă de la Jebel Silsileh.

Scenele reprezentate constituie în marea lor majoritate tablouri de ofrandă către cei trei zei – şi aceste cuvinte ale lui Amon-Re către Seti I, printre altele: „Voi face astfel ca tu să străluceşti atâta cât vor dăinui monumentele pe care le-ai înălţat pentru mine la Karnak, până în veşnicie”.

— Sfincşi cu capete de berbec (n. În}.

Templul-altar al lui Ramses al III-lea este mult mai ambiţios. Construit la sud de dromos, el a fost conceput după modelul marilor temple divine, spre deosebire de cele trei capele simple, alipite de monumentul lui Seti al II-lea; lipseşte, desigur, Sfânta sfinteloră. Degajarea lui a fost dusă la bun sfârşit de Legrain în 1898. Acest templu măsoară 53 metri lungime pe 25 metri lăţime.

El este alcătuit dintr-un pilon masiv (fără încăperi şi nici scară interioară), o curte la intrare, înconjurată pe trei părţi de un peristil cu stâlpi osiriaci (purtând numele lui Ramses al III-lea); pe stâlpii dreptunghiului, la care sunt adosate statuile, se sprijină arhitravele; în Egipt, statuile sunt întotdeauna adosate stâlpilor: nu există nici cariatide şi nici atlanţi, căci atunci, forma umană, paralizată de

greutatea pietrei pe care ar trebui să o suporte, nu s-ar putea însufleţi şi nici mişca. Urmează un vestibul supra-înălţat, la care se accede printr-un plan înclinat; faţada e alcătuită din stâlpi osiriaci, uniţi în partea inferioară printr-un zid în formă de sipet, înalt de 1, 83 m, încununat cu o cornişă şi o friză de uraei; peretele din fund e străpuns de o uşă axială cu două canaturi. Ea îngăduie accesul la o sală hipostilă cu 8 coloane, care precede cele trei altare destinate bărcilor (ce ocupă locul Sfintei Sfintelor într-un templu clasic). În axa templului, cel mai important e acela al lui Amon, flancat de altarul bărcii lui Mut la est şi a lui Honsu la vest. Este aceeaşi repartiţie, dar inversată, în raport cu templele-altar ale lui Seti al II-lea, al cărui templu este amplasat în faţa celui al lui Ramses al III-lea.

Templul a fost construit în întregime din gresie galbenă de Jebel-Silsileh.

În afara marelui templu al lui Amon însuşi şi anexelor sale imediate, ramesizii au mai ridicat, în interiorul incintei sacre ce înconjura pământurile zeului, alte edificii consacrate lui Amon sau divinităţilor asociate.

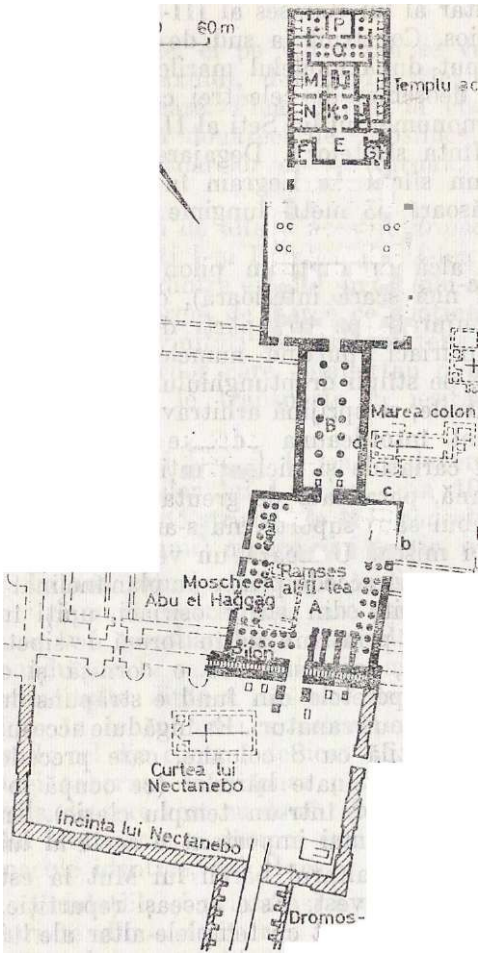

* o o o oab o o o w 8 ooo & poooa a oood-ooo a păouoooea ra

¡OG oo

100 Curtea lui o o fi \oo Amenofiso Sl gg alffl-leagst oo «ocă oo oo3 «oo oog ooo oooffl ooo oooja

Piionul lui Amenofis al Îi! – ¡ea

„Ă! SSS0

Curtea lui lâl u! Sfinxului

Templul din Luxor (după J. Leclant.)

În partea orientală a domeniului lui Amon, Ramses al II-lea a construit un mic templu, orientat spre est, din

păcate foarte distrus în prezent.

La sud-vest de domeniul lui Amon, Ramses al III-lea i-a înălţat un templu lui Honsu; decoraţia acestuia a fost încheiată sub Ramses al

IV-lea şi Herilior. Templul construit de Ramscă al ííl-lea e precedat în prezent de o poartă impunătoare, încastrata în incinta de cărămizi nearse care înconjura domeniul şi construită târziu de Ptolemeu al Ili-lea Evergetul. Pornind de la aceasta (în interiorul incintei), o alee de sfincşi, datând din vremea ultimilor ramesizi, conduce la templul propriu-zis al lui Ramses al III-lea. Acest templu este de o factură perfect clasică, fiind format dintr-un pilon înalt de 16 metri, apoi o curte înconjurată pe trei laturi de două rânduri de coloane papiriforme cu capiteluri închise. Sala hipostilă, care urmează, comportă opt coloane: patru, campaniforme, formează nava centrală, iar celelalte patru, papiriforme şi de dimensiuni mai mici, constituie navele colaterale, un alt exemplu de plan bazilical îndrăgit de ramesizi. Apoi se pătrundea într-o încăpere care era altarul bărcii sacre, precedând anticamera sanctuarului (cu patru coloane protodorice având câte şaisprezece feţe), în sfârşit sanctuarul însuşi cu naosul care adăpostea statuia lui Ilonsu.

Pe domeniul zeiţei Mut, Ramses al III-lea a pus să se ridice, între lacul sacru şi zidul de incintă, un alt templu, orientat cu aproximaţie nord-sud şi foarte distrus în prezent. Se pot distinge resturile unui pilon precedat de două statui regale din granit roz, permiţând accesul la o curte spaţioasă cu stâlpi osiriaci; o rampă conducea apoi la sala hipostilă cu patru coloane şi la sanctuar. La vest, pe zidul exterior, pot fi încă descífrate basoreliefuri reproducând scene militare: războaiele purtate de rege împotriva Popoarelor mării, în Libia şi în Siria.

— Faraon din dinastia lagidă; a domnit între anii 246 – 221 î.e.n. (n.tr.).

Luxor

Pentru a ajunge de la Karnak la Luxor, în sud (o

distanţă de aproximativ 2, 5 km), procesiunile urmau un drum pavat cu lespezi de piatră şi mărginit de sâineşi cu cap de berbec, care lega direct cele două temple.

Un prim templu fusese construit în acelaşi loc de Amenofis al III-lea. În faţa intrării templului, la nord, Ramses al II-lea a ridicat un alt edificiu, în prelungirea celui dintâi.

Pilonul monumentului ridicat de Ramses al II-lea măsoară 65 metri în lăţime; el este construit cu materiale vechi, cioplite din nou. În faţa acestui pilon se înălţau două obeliscuri de granit roz; cel din dreapta (la vest) măsura 22, 83 m înălţime şi 2, 44 m la bază; cel din stânga, la est, încă în picioare, măsoară 25, 03 m înălţime şi 2, 51 m la bază. Soclul obeliscului mic fusese plasat mai departe de pilon decât cel al obeliscului mare, în aşa fel încât perspectiva să corecteze lipsa de simetrie a înălţimilor. Pyramidion-ul era acoperit cu bronz, placat la rândul său cu aur. Aceste două obeliscuri au fost donate Franţei în 1831 de către Mohammed Ali *; cel vestic, mai bine conservat, a fost transportat la Paris în 1833 şi ridicat, la data de 25 octombrie 1836 în piaţa Concorde, de către inginerul Lebas.

Pe frontul pilonului erau aşezate şase statui colosale ale lui Ramses al II-lea. Cele care flancau direct poarta, sculptate în granit negru, îl reprezentau pe faraon aşezat, cu regina Nefertari stând în preajma tronului. Celelalte patru statui, din granit roz, îl reprezentau pe rege în picioare; ele măsurau 15, 60 m înălţime. Dintre cele patru statui aflate la început în picioare a rămas una singură, la dreapta (în partea de apus); lângă rege e reprezentată fiica sa Meritamon, de dimensiuni mult mai reduse.

— Viceregе al Egiptului (1769 – 1849), autorul unor reforme importante în agricultură, industrie şi armată (a. tr.).

Pilonul însuşi e foarte distrus; el nu s-a menţinut decât graţie presiunii exercitate de solidul rambleu pe care i se sprijinea baza. Cele patru mari crestături verticale

(câte două pe fiecare aripă), care se mai disting încă, erau destinate catargelor cu banderole. Pe aripa estică (la stânga intrării) sunt sculptate în basorelief scene din bătălia de la Kadeş; sub aceste imagini este gravat, în coloane verticale, Poemul lui Pentaur e.

Se pătrundea apoi într-o curte peristilă, mai lungă într-o parte decât în cealaltă, formând aproximativ pronaosul templului lui Amenofis al íII-lea, care se găseşte în continuare. Dacă această curte are forma unui paralelogram imperfect, ea se datorează faptului că axa construcţiei a trebuit să fie deviată, din cauza prezenţei templului-altar clin timpul lui Tutmosis al III-lea. Curtea măsoară 52 m lăţime pe 48 m lungime; ea e înconjurată pe trei laturi de un portic cu două şiruri de coloane fasciculate papiriforme, cu capiteluri închise. Acest portic e întrerupt, în lungul aripi vestice a pilonului (pe dreapta, după intrare), de o capelă formată din trei încăperi destinate bărcilor sacre.

Se ajunge apoi la pilonul lui Amenofis al III-lea şi la grandioasa alee-colonadă lată de 20 metri ce îi urmează (32 coloane de acelaşi tip cu cele precedente) şi continuă pe o lungime de 52 metri, îngăduind accesul în curtea templului vechi.

Proporţiile colosale ale statuilor, fineţea graţioasă a coloanelor, materialele utilizate (îndeosebi granitul), ale căror culori diverse creează o impresie de viaţă, fac din templul lui Ramses al II-lea de la Luxor un model de măreţie şi eleganţă.

După traversarea curţii lui Amenofis al III-lea (înconjurată pe trei laturi de un portic cu două şiruri de coloane fasciculate papiriforme cu capiteluri închise), se ajunge la o sală hipóstila cu 32 coloane, apoi la partea intimă a edificiului, unde se succed: un vestibul (al cărui plafon era susţinut de opt coloane şi transformat într-o capelă de cult imperial în epoca romană), o încăpere pentru ofrande şi, în sfârşit, sanctuarul. Templul-altar al bărcilor a fost reconstruit de Alexandru cel Mare.

Astfel, ambele temple (cel ridicat de Amenofis al ÎII-lea şi cel construit de Ramses al II-lea) se grupează într-un ansamblu coerent, care se întinde pe 528 metri, de la nord la sud.

În timpul dinastiei a XXX-a, regele Nectanebo va amenaja în faţa templului lui Ramses al II-lea (adică la nord) o curte spaţioasă, construind şi o nouă incintă, care o va prelungi spre vest pe cea precedentă.

Ramses al II-lea a iniţiat încă de la începutul domniei construcţia templului său de la Luxor. O inscripţie dedicatorie, sculptată pe zidul pilonului, declară, într-adevăr: „Lucrările au fost încheiate în anul 3…”?

Vechea regiune memâită şi alte monumente din Egipt

Seti I a ridicat un monument la Memfis, astăzi căzut complet în ruină.

Din vremea lui Ramses al II-lea datează două edificii importante în oraşul lui Ptah. „El a construit, în incinta templului lui Ptah, o sală hipostilă de tip bazilical, cu soclu de bazalt şi 50 coloane de granit; este un fel de hol de intrare, situat în spatele unui pilon cu o faţadă de aproape 75 metri, precedat de statui colosale ale regelui, din granit roz, alabastru şi gresie. Culoarea întunecată a bazaltului se armonizează cu nuanţa granitului din care sunt executate pragurile şi cu albeaţa alabastrului de la montanţii uşilor” 8.

Prin 1969, cu prilejul unei inspecţii a Serviciului de antichităţi la Kom el Rabia, a fost remarcat un bloc de calcar care ieşea din nisip şi, efectuându-se săpături în jurul acestuia, s-au degajat alte fragmente pe care erau sculptate reprezentări ale zeiţei Hathor, cu chip omenesc şi urechi de vacă. În iunie 1970 s-a stabilit un program de săpături; astfel, au văzut din nou lumina zilei rămăşiţele unui templu consacrat zeiţei Hathor, constituit dintr-o curte dreptunghiulară cu coloane (hatorice), precedată de un pilon. Au mai fost descoperite şi obiecte din ceramică şi faianţă 9.

Merenptah şi Ramses al IV-lea au construit şi ei la

Heliopolis. „O deplasare involuntară de teren, la sud-vest de Matareyyah, a degajat baza rotundă a unei coloane de gresie (cu diametrul de 1, 50 m şi înălţimea de 0, 50 m), avâncă cele două cartuşe ale lui Merenptah. Locul era situat la aproximativ 200 m sud-vest de templul recent descoperit al lui Ramses al IV-lea" 10. Numeroase comori mai sunt încă îngropate în nisipul Egiptului.

La Ilerakleopolis, situat la intrarea în Fayum, Ramses al II-lea a restaurat templul din vremea dinastiei a XII-a şi a pus să fie ridicat, la una din extremităţile curţii acestuia, un splendid portic cu opt coloane palmiforme.

La Jebel Silsileh (ale cărui cariere au fost atât de active în epoca ramesidă), la porunca lui Ramses al II-lea şi apoi a lui Merenptah, au fost săpate în stâncă două stele-capele asemănătoare, în cinstea Nilului; intrarea lor era flancată de două coloane fasciculate, iar pe stelă era sculptat textul unui imn adresat Nilului 11.

Ilamesizii în Nubia şi Suda»

Opera de constructori a celor dintâi ramesizi apare cel mai evident în ţinuturile africane din sud. Ea a constituit desigur, ca şi în Egipt, un act de credinţă faţă de zeii protectori şi Amon-dătătorde-izbindă; dar aceste monumente ridicate pe pământurile imperiului mai aveau şi menirea de a demonstra măreţia şi puterea Egiptului. Când sudanezii, coborând cursul Nilului şi venind din ţinuturile cele mai îndepărtate, zăreau deodată, după cotul fluviului, la Abu Simbel de pildă, muntele scobit adânc pe o întindere foarte mare – acest nou adăpost al zeilor –, faţada monumentală, marii coloşi regali ce se înălţau dinaintea ei, iar deasupra şoimul divin cu discul solar, ei resimţeau profund, desigur, prestigiul faraonului şi li se stingea probabil orice pornire de a se răscula.

Seti I şi mai ales Rainses al II-lea au dus la bun sfârşit această operă, religioasă şi politică totodată. Dacă o serie de construcţii au fost ridicate în inima Sudanului, la nivelul celei de a patra cataracte, templele rameside sunt totuşi cele mai numeroase în jurul zăvorului constituit de

cataracta a doua, care separă pământul nubian de cel sudanez (constituind încă şi astăzi frontiera dintre Egipt şi Sudan). Astfel, pe măsură ce se înaintează dinspre sud către Ţara Egiptului mărturiile puterii sale devin tot mai evidente.

Să coborâm, împreună cu ramesizii, cursul Nilului.

La Napata, lângă Jebel Barkal, în amonte de cataracta a patra, Seti I şi Ramses al II-lea au mărit templul lui Amon, ridicat în acel loc de viceregele Hui, sub domnia lui Tutankamon.

La Kawa, pe malul drept al Nilului, între cataracta a treia şi a patra, Amenofis al III-lea îi dedicase şi ol un templu lui Amon, care a fost distrus sub Akhenaton-Amenofis al IV-lea. Un alt sanctuar al lui Amon Re a fost reconstruit de Tutankamon şi mărit de Ramses al II-lea. Mărturii ale activităţii ramesizilor se întâlnesc în acest loc până la Ramses al VII-lea 1J.

La Amardh-vest, la aproximativ o sută de kilometri sud de Wadi-Halfa, locul a fost desigur ocupat şi înainte de Ramses al II-lea, poate încă din vremea lui îi aştepsut şi Tutmosis al III-lea.

O mică aşezare fortificată a fost poate întemeiată de Seti 1, cu numele de „Casa lui Menmaatre”; sub Ramses al II-lea, acest nume a devenit „Casa lui Ramses-cel-iubit-de-Amon”. Sub Ramses al iII-lea şi suveranii din dinastia a XX-a (îndeosebi Ramses al IX-lea), numele s-a schimbat din nou şi a devenit mai puţin personal, accentuindu-i-se caracterul politic; oraşul s-a numit atunci Khenem-Waset („cel care se uneşte cu Teba”). Era, probabil, reşedinţa guvernatorului ţării Kuş, adjunct al viceregelui.

În nord-estul oraşului, un templu de factură clasică a fost construit şi consacrat lui Amon (care ocupa sanctuarul principal) şi zeilor cataractei (găzduiţi în capelele-anexă), poate de către Ramses al II-lea; o stelă datând din timpul domniei acestui suveran dezvăluie numele oraşului şi declară că templul a fost construit „spre a primi statuile zeilor duse de rege în Nubia”. Pe partea laterală a uşii de

la intrarea în templu a fost gravată o copie după Stela căsătoriei a lui Ramses al II-lea. Au mai fost descoperite şi numeroase stele de viceregе 13.

La Buhen, reşedinţa oficială a viceregilor ţinuturilor din sud, aflate pe malul stâng al Nilului, în dreptul lui Wadi Halfa (la 5 km în amonte), prin urmare la nivelul celei de a doua cataracte construcţiile au început din timpul lui Sesostris I Templul din nord (reconstruit în prezent în grădinile Muzeului din Khartum, prin grija guvernelor Statelor Unite şi Marii Britanii) a fost ridicat, pe locul unui vechi sanctuar al lui Ahmose, de către Amenofis al II-lea, în cinstea lui Min-Amon şi Isis; cel din sud (aflat şi el astăzi la Khartum) a fost construit de Tutmosis al II-lea şi Ilatşepsut, terminat de Tutmosis al III-lea şi dedicat lui Horus din Buhen.

În cele două temple, de factură clasică, se găsesc vestigii rameside: este vorba, în primul rând, de două mari stele ridicate de Ramses I şi Seti I, care înşiruie darurile divine aduse de aceştia în semn de recunoştinţă.

De la cataracta a doua, opera de constructori a ramesizilor (îndeosebi a lui Ramses al II-lea) devine tot mai importantă. Este vorba de regiunea care, din anul 1964, a fost inundată de apele fluviului, după construirea marelui baraj. Un imens efort internaţional a fost făcut pentru a salva aceste tezaure materiale şi spirituale datând de peste trei milenii. Astfel, templele de la Buhen au fost reconstruite la Îihartum.

La 25 km nord de Wadi Ilalfa, la Aksha, pe malul stâng, au fost întreprinse în 1961 săpături franco-argentiniene. A fost adus la lumina zilei un templu (destul de distrus), consacrat lui amon-Re, constituind aproape în întregime opera lui Ramses al II-lea. Fundaţiile descoperite la faţa locului datează însă din vremea lui Seti I; în aceste fundaţii vechi au fost degajate o serie de încăperii dreptunghiulare, care erau capele dedicate lui Ilorus din Buhen, Atunci, Thot şi Ptah 14.

Blocurile de piatră sculptate au fost demontate şi

transportate le Muzeul din Khartum, graţie unei contribuţii financiare a guvernului francez.

Puţin mai spre nord, la Faras, se găseau vestigiile unui templu dedicat lui Hathor, reconstruit şi mărit de Tutankamon, apoi de Ramses al II-lea. Locul a fost explorat de misiuni arheologice succesive. Descoperirea a fost făcută de un călător englez, în 1818, urmat în 1843 de Champollion şi Rossellini, iar apoi de o echipă a Universităţii Oxford (sub conducerea lui Griffith), în 1910 – 1912. În 1960, Serviciul de antichităţi din Sudan a explorat la rândul său locul, săpăturile fiind continuate în 1961 de o echipă poloneză.

La exteriorul templului propriu-zis al lui Ramses al II-lea, au fost găsite vestigii din vremea lui Seli I şi Ramses al III-lea.

Din anul 1964, templul a fost acoperit de ape.

În sfârşit, coborând în continuare fluviul, ajungem la Abu-Simbel, cu cele două speos-uri măreţe ale sale, construite de Ramses al II-lea pe malul stâng. Numele de speos, care înseamnă de fapt „grotă”, este dat templelor cioplite în întregime în faleză.

Istoria monumentului de la Abu Simbel şi a descoperirii acestuia a cunoscut numeroase aventuri 15. La începutul veacului trecut, monumentul era acoperit aproape în întregime cu nisip, iar intrarea era blocată; ieşea la suprafaţă doar capul unuia dintre coloşii faţadei. O legendă locală, care stătea la bază unei superstiţii tenace a indigenilor, a avut drept rezultat faptul că aceştia au refuzat mult timp să dezvăluie prezenţa edificiului, făcându-i accesul aproape imposibil străinilor: „Un şeic de demult, socotit un fel de oracol al locului, prezisese că deschiderea acestui edificiu va aduce după sine mari nenorociri… şi mari calamităţi se vor abate asupra satului”.

Astfel, până în 1813, călătorii străini n-au putut să troacă de Derr, pe atunci capitala Nubiei de Jos, oraş situat mai ia nord. Pretextele găsite de autorităţile locale erau

dintre cele mai diverse.

La 24 februarie 1813, un elveţian din Basel, pe nume Burckhardt, „înveşmântat ca un neguţător din Esna (oraş din Egiptul de Sus), cunoscut de călăuza sa şi de toată lumea doar cu numele de Ibrahim ibn Abdallah, s-a mulţumit să ofere guvernatorului din Derr câteva cadouri mărunte, să-i dea un piastru bacşiş secretarului său, altul servitorului, să-i acorde călăuzei sale din Derr un salariu de şapto piaştri şi douăzeci de parale şi s-o răsplătească cu un dar de doi piaştri. Mulţumită acestor sume neînsemnate, el a fost primul european care a reuşit să treacă de Ibrim, apoi de-a lungul celei de a doua cataracte şi să ajungă la Dongola. La întoarcerea sa din Sudan, el a ajuns în dreptul celei de a doua cataracte la 20 martie. La data de 22 martie, jurnalul său de călătorie relatează: „Am înaintat din nou pe lângă mal, pe nisipul depus de retragerea apelor şi am traversat satul Ballanah…

Muntele dinspre apus poartă numele de Ebsambal; este probabil un cuvânt grecesc, silaba finală bal fiind o modificare a lui polis. Când am ajuns în vârful colinei, mi-am lăsat călăuza cu cămilele şi am coborât, printr-o râpă aproape verticală, astupată cu nisip, să vizitez templul Ebsambal despre care auzisem numeroase descrieri extraordinare”. În clipa în care se pregăteşte să-şi întâlnească din nou călăuza, „printr-o fericită întâmplare”, ne spune el, „am făcut câţiva paşi ceva mai departe, spre sud şi privirea mi s-a oprit asupra ceea ce se mai putea încă vedea din patru statui colosale, săpate în stâncă la vreo două sute de yarzi de templu. Aceste statui se găsesc pe o platformă profundă, scobită în colină; în mod cu totul regretabil, ele sunt aproape complet acoperite de nisip, pe care vântul îl răsfiră de pe vârful muntelui, ca şi cum ar fi şuvoiul unui torent”. Burckbardt descoperise atunci al doilea templu, cel mai mic, dedicat zeiţei Hathor şi reginei Nefertari.

Rapoartele lui Burckbardt, în special cele adresate Societăţii africane din Londra, apoi convorbirile purtate la întoarcerea sa la Cairo, în 1815, au alertat oamenii de

ştiinţă şi iubitorii de aventuri.

Chiar în 1815, un englez, Banks, a reuşit să întreprindă şi el dificila călătorie, ajungând la Abu-Simbel la 20 octombrie. El pătrunde în templul mic, dar nisipul interzice în continuare accesul la templul sudic.

Dislocarea celui mai mare dintre temple prezenta cea mai serioasă dificultate; într-adevăr, mâna de lucru locală era nepotrivită pentru această activitate, din pricina blestemelor care, potrivit legendei, i-ar fi urmărit pe membrii echipai. Fostul consul al Franţei la Cairo, Bornardin Drovetti, a eşuat în demersurile sale din această pricină. Motivat de o anumită rivalitate „diplomatică", Salt, consulul general englez, a finanţat de îndată altă expediţie, pe care a încredinţat-o padovanului Giambattista Beizoni. În cursul celei de a doua expediţii, întreprinsă în

1817, Belzoni a reuşit în sfârşit să degajeze intrarea marelui templu, muncind şi el cot la cot cu tovarăşii săi. La data de 1 august, acesta pătrunde în lăcaşul sacru, unde timp de milenii nu mai păşise niciun om: „Prima noastră impresie a fost că era vorba, neîndoielnic, de un templu foarte vast; uimirea noastră a crescut însă când am descoperit că pătrunseserăm într-un sanctuar dintre cele mai admirabile, decorat cu basoreliefuri, picturi, statui colosale etc., de o desăvârşită frumuseţe". Cel care a fost supranumit „Titanul de la Padova" câştigase bătălia cu deşertul şi redase lumii una dintre minunile sale, într-un loc care va deveni curând unul dintre marile puncte de atracţie ale turismului internaţional.

Abu-Simbel este alcătuit deci clin două temple săpate într-un pinten al lanţului muntos libian. Stânca fusese tăiată vertical pe o înălţime de 33 metri, o lăţime de 38 metri şi scobită până la o adâncime de 63 metri.

Marele templu, situat la sud, e dedicat lui Amon-Re şi Ramses al II-lea; cel mai mic, dinspre nord, e consacrat lui Hathor şi Nefertari.

Templul sudic este precedat de o balustradă care închide terasa; aceasta are, în partea superioară, o mulură

egipteană şi un bandou care poartă inscripţia dedicatorie. În faţa templului fuseseră ridicate mai multe stele, dintre care Stela căsătoriei, care comemora căsătoria lui Ramses al II-lea cu prinţesa din Hati.

În dreptul porţii de intrare, patru coloşi de gresie (câte doi de o parte şi de alta), având fiecare 20 de metri înălţime, sunt instalaţi maiestuos pe tronul regal. Lângă el, Ramses al II-lea şi-a aşezat familia, reprezentată cu dimensiuni mai modeste: mama sa, soţia sa, Nefertari, precum şi câţiva prinţi şi prinţese. Pe soclul colosului, deci sub tălpile regelui, apar africani şi asiatici, în basorelief, încâlciţi în volutele plantelor heraldice ale sudului şi nordului, prizonieri desigur, dar pe viitor părţi componente ale imperiului.

Deasupra intrării, într-o nişă, este sculptată în altorelief o figură colosală a zeului Re, în chip de bărbat cu cap de şoim, având pe creştet discul solar. În aceste temple rupestre, nu putea exista bineînţeles un pilon, a cărui simbolistică evocă, aşa cum am văzut, orizontul şi apariţia zilnică a zeului luminii, care îşi începea în acel punct ciclul diurn. Poate tocmai pentru a respecta această simbolistică, ce asimilează intrarea templului cu locul răsăritului şi începutul zilei, a fost reprezentat chiar zeul, maiestuos, ivindu-se întrucâtva din abisurile muntelui şi ale nopţii (templul este orientat riguros est-vest).

Ansamblul faţadei este încadrat de un tor, având deasupra o cornişă decorată cu cartuşele regale, mărginite de uraei. Deasupra, alcătuind o friză lungă, douăzeci şi doi de cinocefali aşezaţi (măsurând fiecare 2, 30 m înălţime) adoră soarele care răsare.

După intrare, se pătrunde într-o sală de 18 m adâncime şi 16, 70 m lăţime, al cărei tavan se sprijină pe opt stâlpi osiriaci ce delimitează trei nave, nava centrală fiind cea mai spaţioasă; statuile lui Ramses al ŢI-lea, înveşmântat într-un fel de teacă, la fel ca Osiris (adosate stâlpilor), stau faţă în faţă, de o parte şi de alta a naosului, fiecare dintre ele măsurând 10 m înălţime. Pereţii sunt decoraţi cu scene militare, care se referă îndeosebi la

bătălia de la Kadeş.

Prin uşa tăiată în peretele vestic se ajunge în a doua sală (14, 20 m lungime pe 7, 70 m lăţime), al cărui tavan e susţinut de patru stâlpi mari, pătraţi (câte doi de fiecare parte a axei centrale), decoraţi cu basoreliefuri reprezentând ritul îmbrăţişării regelui de către divinităţi; acestea sunt, succesiv, Anukis, Satis, Hathor, Mut…

Trei uşi, străpunse în peretele vestic, conduc în a treia sală, de dimensiuni mai mici, împodobită cu scene de ofrande şi adoraţie. În sfârşit, alte trei uşi, situate în aceeaşi axă cu cele precedente, duc spre sanctuar, care măsoară 4 m în lăţime pe 7 m adâncime. Pe peretele din fund al acestuia, patru statui divine au fost sculptate chiar în stâncă şi sunt reprezentate aşezate pe o banchetă: de la stânga la dreapta (adică de la sud la nord) sunt înşiruiţi Ptah, Amon, Ram sos, Re-IIorakhty, marii zoi ai imperiului şi ai împăratului sacru.

Iubitorii de mistere fac tot felul de supoziţii referitoare la un fenomen natural care se produce anual. Sanctuarul este aşezat prin urmare în continuarea unui şir de săli, a căror succesiune este echilibrată armonios în raport cu axa monumentului. Aceasta face ca, în zile cu o luminozitate bună, să se poată distinge foarte bine, (le la intrarea estică, cele patru mari divinităţi aşezate în faţa peretelui din fund al edificiului, la apus. Or, de două ori pe an, soarele răsare chiar în axa templului (la 20 martie, în ziua echinocţiului de primăvară şi la 23 septembrie, în ziua echinocţiului de toamnă) şi luminează din plin siluetele zeilor.

Uneori acest templu (şi alte câteva) este considerat drept un monument funerar, din cauza prezenţei regelui. Dar Ramses nu este şi el un zeu, iar acest mare speos de la Abu Simbel nu constituie oare dovada suplimentară, monumentală, a zeificării suveranului, căruia îi era închinat un cult divin, la fel ca celorlalţi trei mari zei ai Egiptului?

La mică distanţă, la nord de marele templu, se află

micul speos consacrat lui Hathor şi Nefertari. Acesta se află într-o strânsă legătură cu cel precedent. Uniunea dintre Ramses şi Nefertari este astfel divinizată, devenind eternă, după modelul aceleia a lui Amon-Re şi Ilator, zeiţa cerului, soţie şi totodată mamă a astrului. Există un schimb constant de gândire între cele două monumente, o corespondenţă intimă între universul divin şi universul regal, care se confundă. Acest mic speos nu este prin urmare numai un „omagiu” adus frumoasei Nefertari, aşa cum s-a afirmat uneori; el e destinat, prin magia formelor şi a similitudinilor, să asigure asimilarea reginei preaiubite cu zeiţa Hathor, iar astfel căsătoria ei cu zeul Ramses să capete un caracter etern.

Dedicaţia mai spune:

„El şi-a înălţat monumentul pentru marea soţie regală Neiertari-cea-iubită-de-Mut, un templu săpat în muntele neprihănit al Nubiei, în gresia cea albă şi frumoasă, o lucrare durată pentru veşnicie – cel-iubit de Amon” 16.

Totul dezvăluie corespondenţe şi relaţii profunde.

Orientată şi ea spre est, faţada templului este formată din şapte contraforţi taluzaţi, având în partea superioară o friză. Contrafortul central, cel mai masiv, este străpuns de o uşă care serveşte drept intrare în templu. Spaţiile dintre contraforţi erau folosite ca nişe pentru şase statui colosale (măsurând fiecare 10 metri înălţime), sculptate în altoreliei, direct în stâncă; patru dintre ele (cele care mărginesc poarta şi cele situate la extremităţi) îl reprezintă pe rege în picioare, având pe cap coroane felurite; cele două imagini colosale intermediare, încadrate prin urmare de cele precedente, o reprezintă pe Nefertari cu atributele lui Hathor. În preajma statuilor suveranului sunt înfăţişaţi prinţii regali, în timp ce prinţesele stau în jurul reginei.

Tavanul primei săli e susţinut de stâlpi hatorici, înalţi de 3, 17 m, câte trei de fiecare parte a axei centrale. Pereţii de nord şi de sud sunt decoraţi cu câte patru mari

scene de ofrande, dintre care trei sunt aduse de rege şi una de regină. Peretele vestic este străpuns de trei uşi, care permit accesul într-un vestibul spaţios, puţin adânc, ce precede sanctuarul. Pe peretele din fund al acestuia este reprezentată vaca Hathor, între doi stâlpi hatorici; ea pare să iasă din stâncă, ocrotind cu botul ei puternic o statuetă a regelui.

Este vorba de două sanctuare grandioase, incomparabile, ce trebuiau salvate de la inundaţie.

Atât de uriaş era renumele acestor temple din sud încât UNESCO şi-a bazat în 1960 campania de ocrotire a templelor nubiene pe salvarea indispensabilă a celor de la Abu Simhel. Opinia publică din întreaga lume, alertată, s-a neliniştit la gândul că această operă unică va fi distrusă şi, pentru întâia dată, mai multe ţări s-au pus de acord să întreprindă lucrări de o anvergură uriaşă, în vederea conservării acestor monumente gigantice ridicate de Ramses al II-lea. Hotărârea finală la care s-a ajuns (alte proiecte, mai costisitoare, fiind abandonate pe parcurs) a fost transportarea monumentului pe platoul stâncos situat deasupra templului. Aceasta a necesitat nu numai investirea unor mijloace financiare foarte importante (36 miliarde dolari), dar şi a unui echipament tehnic considerabil. De la sfârşitul anului 1963 şi până în 1968 operaţia a fost efectuată în şase faze 17:

„1. Degajarea templelor, prin nivelarea colinelor aflate deasupra lor (30 m în cazul marelui templu şi 40 m pentru cel de al doilea) şi excavarea acestor coline până la o distanţă de 80 cm faţă de tavanul templelor, ceea ce înseamnă deplasarea a 300.000 tone de stâncă, toate acestea fără a utiliza explozibile, care ar fi riscat să distrugă templele.

2. Construirea, în acelaşi timp, a unui batardou de 360 m lungime şi 25 m înălţime, destinat să stăvilească creşterea apelor în timpul decupării şi mutării templelor.

3. Decuparea celor două temple în 1035 blocuri, având o greutate până la 30 tone. Aceasta a fost faza cea

mai delicată, gresia de la Abu Simbel fiind atât de friabilă încât a trebuit întărită prin injectarea de răşini sintetice, prin tratarea suprafeţelor în locurile unde trebuia efectuat decupajul, pentru a evita sfărâmarea pietrei atacate cu fierăstrăul, şi, în sfârşit, tăierea manuală cu fierăstrăul în cazul anumitor părţi deosebit de fragile.

4. Numerotarea şi mutarea blocurilor (11.500 tone la marele templu, 3.500 la templul cel mic), care au fost apoi depuse spre păstrare până la sfârşitul operaţiunilor de decupare.

5. Montarea templelor prin fixarea blocurilor pe o suprastructură de beton, respectând orientarea şi poziţiile acestora.

6. Reconstituirea, cât mai fidel posibil, a cadrului iniţial, prin înălţarea unor bolţi de beton destinate să susţină o îmbrăcăminte stâncoasă asemănătoare aceleia care înconjura templele.

Lucrările de finisare (colmatarea urmelor de fierăstrău etc.) vor dura până în 1972", dar la 22 septembrie 1968 a avut loc inaugurarea solemnă, în mijlocul entuziasmului şi satisfacţiei generale manifestate de un public numeros, a noilor temple de la Abu Simbel.

Aproape 900 persoane, dintre care aproximativ cincizeci de tehnicieni şi ingineri străini şi patruzeci de ingineri egipteni, au lucrat timp de şase ani la salvarea acestei opere unice.

Niciun rege, din întreaga istorie a omenirii nu a avut destinul postum al lui Ramses al II-lea cel Mare. La trei milenii şi jumătate după moarte, chipul său colosal (cel de la Abu Simbel) a ilustrat timbrele emise în onoarea lui de către majoritatea ţărilor de pe glob. Rămăşiţele sale pământeşti, transportate cu avionul la Paris pentru îngrijiri medicale, au fost întâmpinate, la înapoierea pe aeroportul Almaza-Heliopolis de înalte personalităţi egiptene. Prestigiul său dăinuie neclintit încă de la Kadeş, dar mai cu seamă uriaşa sa operă de constructor, care îi materializează măreţia, i-a prelungit până în zilele noastre

această faimă fără egal.

A fost, desigur, un mare suveran, pentru ca, unite într-un efort comun, Egiptul şi ţările Europei şi Americii să hotărască salvarea caselorzeilor ridicate de Ramses. Dar Ramses nu a fost oare el însuşi tot un zeu?

Acum, la poalele falezei de la Abu-Simbel, muntele, scobit şi gol, e parcă orb. Niciodată nu vom mai revedea uluitoarea frumuseţe a acestui loc, nici neasemuita armonie care se statornicise între monumentul regal şi natură, dar divinităţile vor continua să fie ocrotite în alt sălaş.

Aşa cum spunea dedicaţia, templul „aparţine veşniciei”.

Coborând fluviul, la nord de Abu-Simbel, se mai întâlnesc temple ridicate de „lumina regilor”. Ele se adună, mai numeroase, vast „acoperământ” divin al Egiptului, aflat acum aproape.

La Derr, tot Ramses al II-lea a construit un speos. Consacrat lui Amon-Re, el a fost în întregime săpat în munte, la 33 m adâncime. Era alcătuit dintr-o sală hipostilă, cu 22 stâlpi pătraţi dispuşi pe trei rânduri şi pereţii împodobiţi cu scene militare şi o sală mai mică, având şase stâlpi şi pereţii sculptaţi cu scene de ofrande; aceasta din urmă preceda sanctuarul. Copţii au transformat acest speos în biserică.

Templul a fost mutat înainte de 1964 şi reconstruit prin grija Serviciului de antichităţi al Egiptului.

Puţin mai la nord se află Amada. Aici, un templu construit în întregime din gresie fusese ridicat de Tutmosis al III-lea şi Amenofis al II-lea, pe de o parte, şi Tutmosis al IV-lea, pe de altă parte, şi consacrat lui Re-Horakhty şi Amon-Re. Sub Amenofis al IV-lea, toate reprezentările, numele şi epitetele lui Amon fuseseră distruse. Prima operă de restaurare a fost întreprinsă de Seti I şi continuată de Ramses al II-lea. Merenptah a înălţat o stelă, datată din anul 4 al domniei, care menţiona o expediţie în Nubia. Înscrise în acest templu de la Amada se mai află şi

numele reginei Tausert şi al cancelarului Bay. Copţii l-au transformat în biserică.

„Transferul templului de la Amada constituie o performanţă tehnică; el a fost deplasat în bloc, pe o distanţă de 2 600 m şi o denivelare de 65 m. Fragilitatea picturilor şi sculpturilor care îl decorează, rămase intacte după treizeci de veacuri, interzicea demontarea acestuia. Templul a fost prin urmare literalmente «împachetat» şi încins cu oţel şi beton ca să-şi păstreze rigiditatea; a fost deplasat pe o cale ferată triplă construită în acest scop. Asistenţa tehnică şi fondurile necesare au fost de provenienţă franceză. Micul pronaos a fost demontat şi deplasat de către Serviciul de antichităţi" 18.

În aval, hemispeos-ul de la Wadi es Sebua prezintă o parte importantă situată în exteriorul falezei. În faţa pilonului de la intrare se întindeau două curţi, înconjurate de o incintă din cărămidă, având aleea axială mărginită de sfincşi: cei din prima curte erau cu cap de om (după tradiţia veche), iar cei din curtea a doua cu cap de şoim (un tip nou şi original). Trupurile de leu ale statuilor au dat numele locului, sebua însemnând „leii". Templul fusese consacrat de Ramses al II-lea lui Amon-Re şi Re-IIorakhty.

Înaintea faţadei pilonului se ridicau şase statui colosale ale lui Ramses al II-lea, dintre care două mai sunt încă în picioare, sfărâmăturile celorlalte patru fiind împrăştiate în jur. Pe aripi pot fi văzute încă, deşi foarte şterse, basoreliefuri care reprezintă pe Ramses consacrindu-i prizonierii lui Amon. Curtea pătrată care urmează (aceasta măsoară 20 m pe fiecare latură) e mărginită de porticuri pe cele două părţi laterale; de stâlpi erau adosaţi coloşi osiriaci ai regelui. Pe soclul zidurilor porticurilor este reprezentată o procesiune a fiilor suveranului: trei prinţi purtând evantaiul (flabellum) şi cincizeci de fiice scuturându-şi sistrele (aceeaşi temă se regăseşte la Rameseum).

Încăperile săpate în faleză, care preced sanctuarul, sunt decorate cu scene de ofrande. O nişă, scobită în peretele din fund al sanctuarului, ocroteşte cele trei

divinităţi ale templului: Amon, Ramses al II-lea, Re-IIorakhty, reprezentaţi în basorelief.

Mutarea templului, finanţată de Statele Unite, a fost efectuată de Serviciul de antichităţi.

Urmând cursul fluviului, se arăta în curând hemispeos-ul de la Gerf-IIussein, săpat în munte sub supravegherea viceregelui ţărilor din sud, Setau, la porunca lui Ramses a II-lea, în anul 45 al domniei acestuia. El îi era dedicat lui Ptali, Ramses al II-lea, Ptah Ta-tenen şi Hathor; cei patru zei sunt reprezentaţi în partea clin fund a sanctuarului.

Planul templului este asemănător celui precedent.

În sfârşit, şi mai la nord, speos-ul de la Bet el Wali, construit şi el tot de Ramses al II-lea, a fost deplasat recent de către Serviciul de antichităţi, graţie unor subvenţii americane. Interiorul acestui speos (trei încăperi şi sanctuarul) a fost din nefericire „readaptat" în epoca creştină. Dar, pe zidurile curţii exterioare se mai pot vedea încă scene militare referitoare la campaniile lui Ramses al II-lea.

Părăsind Nilul şi pătrunzând în deşertul Arabiei, la aproximativ 100 km sud de pista care duce la Wadi Hammamat, se întâlnesc ruinele construcţiilor amenajate de Seti în jurul minelor de aur, mai ales cele aparţinând unui mic templu, pe jumătate săpat în faleza arabică, în mijlocul lui Wadi Miah, aproape de satul actual Redisiyeh, descoperit de călătorul Cailliaud în 1816. Acest hemispeos îi este dedicat lui Amon. El este precedat cu simplitate de un portic, constituit din coloane papiriforme cu capiteluri închise. Două încăperi, în interiorul falezei, preced intrarea în sanctuar; pe pereţii celei dintâi sunt sculptate trei inscripţii, datorate lui Seti I, care relatează istoricul proiectelor sale 19.

Niciun alt rege nu a ridicat atâtea monumente divine ca Ramses al II-lea. Acest fapt dovedeşte prosperitatea unei ţări care putea întreprinde lucrări de construcţie atât de vaste, înşiruite din inima Sudanului până la Mediterana.

După Ramses al II-lea, constructorii regali vor fi mai puţin activi.

În templele clin sud, Ramses al II-lea apare neîndoielnic drept un zeu; el e reprezentat, în majoritatea sanctuarelor, în tovărăşia divinităţilor

Egiptului (îndeosebi cele ale trinităţii sacre pe care au voit-o ramesizii), fiind partenerul acestora întru apărarea „ţării mult-iubite". Faptul apare cu insistenţă în templele din Sudan şi Nubia; se insistă oare astfel asupra inviolabilităţii persoanei regale pe lângă aceste populaţii înclinate spre revoltă?

B. „PALATELE DE MILIOANE DE ANI".

În „palatele de milioane de ani" – pe care le vom numi temple funerare – cultul este adus regelui defunct şi zeilor în acelaşi timp. Acest lucru se întâmplă începând cu dinastia a XVIII-a; până atunci cultul funerar regal era distinct faţă de celelalte. Pe de altă parte templul divin şi templul funerar nu se pot confunda, în ciuda similitudinilor evidente, care privesc forma însăşi a edificiului – planul său – şi calitatea „personalităţilor" care sunt slujite aici. Pe de o parte, templele funerare sunt situate în general nu departe de mormântul de care le leagă natura lor, prin urmare pe malul stâng teban. Pe de altă parte, egiptenii fac chiar ei distincţia între „casele zeilor" şi „palatele de milioane de ani". E suficient să ne referim la texte.

Cel mai original:

templul-cenotai al lui Seti I de la Ăbydos

Templul funerar efectiv al lui Seti I (cu plan clasic), se găseşte la Sheikh abd el Qurnah, pe malul stâng al Nilului, la Teba, nu departe de mormântul său săpat în Valea Regilor.

El a construit însă la Abydos, locul sacru al lui Osiris, un templu funerar flancat de un cenotaf – fapt unic, este vorba, de fapt, de un monumental ex-voto dedicat lui Osiris, zeul învierii.

Primul vssiibul H

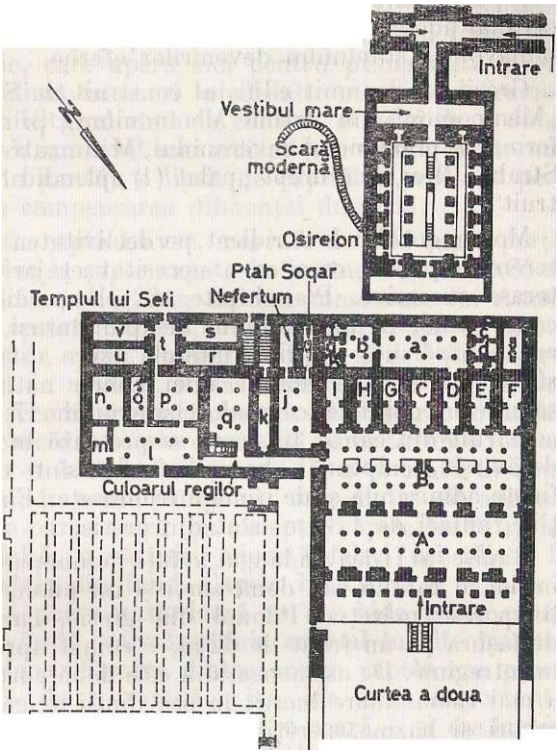

Depozite i’ J

— PALATJL.
nnrinr-ir-it-o r –, „1 h i 11 i
I
I i şi ¡i îi i i I ÎI I L J
II
I r
LjL
„Tí i
…I ILJ I 1 I
I I I Mil în i 1
I I I ÎI M ÎI I I i I LJ LJLJLJLJU I 1 L
40 m
— N – rwrvţi [Lrun – nijJ a.

Prima curte

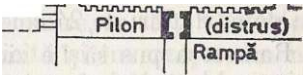

Planul templului-cenotaf al lui Seti I de la Abydos (după B. Abdel Meguid)

Începând cu dinastia a XII-a, pelerinajele la Abydos au devenit un fapt obişnuit, iar persoanele particulare depuneau adeseori aici ex-voto-uri, cel mai adeseori o stelă, spre a atrage asupra lor bunăvoinţa Stăpânului devenirilor eterne.

Grecii au denumit edificiul construit de Seti 1 „Memnonion” (în latină Memnonium), prin deformarea prenumelui suveranului, Merimaatre, iar Strabon îl califică drept „palat (!) splendid construit”.

Monumentul a fost ridicat pe declivitatea unui teren în pantă, ceea ce a necesitat etajarea în terase succesive. Planul este în echer, edificiul comportând, în plus faţă de templul însuşi, orientat nord-sud, o aripă laterală (spre est); în sfârşit, templul e adosat unei coline naturale, săpată în chip de cenotaf, Osireion-ul. El este construit din calcar fin, care se pretează în chip desăvârşit sculpturii; basoreliefurile sunt de o fineţe admirabilă şi de o mare frumuseţe. Fundaţiile, adânci de 1, 30 m, sunt din gresie.

Ramses al II-lea a adăugat în faţa monumentului iniţial al tatălui său două curţi şi un pilon, care îi sporesc măreţia. Pilonul din gresie, care se desfăşura pe tiu front de 02 m, e ruinat aproape în întregime. De asemenea, din cele două curţi nu a mai rămas mare lucru; în cea dintâi se găseau arbori şi bazine, pereţii ei interiori aveau nişe, care adăposteau probabil statui osiriace ale regelui. Fiecare curte se termina printr-un portic cu doisprezece stâlpi dreptunghiulari, dispuşi în terasă.

În spatele celui de al doilea portic, un număr de şapte uşi îngăduiau accesul la prima sală hipostilă (care măsura 62 m pe 21 m adâncime), cu două rânduri de 24 coloane grupate pe perechi.

Ramses a pus să fie zidite patru dintre aceste uşi cu

blocuri de gresie şi pe peretele obţinut astfel au fost sculptate în basorelief scene legate de cultul lui Seti I. O inscripţie de 95 rânduri celebrează pietatea filială a lui Ramses, care măreşte şi restaurează monumentul tatălui său.

Alte şapte uşi, situate în axa celor precedente, duc spre o a doua sală hipostilă, care cuprinde trei rânduri de 36 coloane, grupate la rândul lor pe perechi. Aceste coloane, ca şi precedentele, sunt de tip papiriform, cu capitelul în formă de boboc, care apare aici pentru prima dată şi va fi utilizat adeseori la celelalte monumente rameside. Ultimul rând de coloane al celei de a doua săli, la un nivel mai ridicat (am văzut că terenul era în pantă), e lipsit de capiteluri, ceea ce permite compensarea diferenţei de nivel.

Cele şapte travee, marcate de cele şapte porţi, conduc la şapte capete (măsurând fiecare 10, 85 m adâncime şi 5, 20 m lăţime: consacrate lui Amon (în centru), Osiris, Isis şi Horus (în dreapta, adică la apus), Horakhty, Ptah şi Seti (în stânga, adică la răsărit). Această împărţire în şapte travee şi compartimentarea capelelor e practic unică. Fiecare din aceste capele, al căror tavan e format dintr-o falsă boltă în consolă, e divizată în două părţi, în sensul lungimii; una dintre ele adăposteşte barca sacră (cu excepţia capelei lui Seti), iar cealaltă, o statuie, adosată falsei uşi tăiate în peretele din fund. Capela lui Osiris e singura a cărei parte posterioară se deschide printr-o uşă adevărată, care îngăduie accesul în alte încăperi osiriene. Fiecare dintre aceste capele era precedată de o rampă – iar cea mai importantă, aparţinând lui Amon, de o scară – şi era închisă printr-o uşă cu doi batanţi. Pe partea interioară a acestor uşi sunt sculptate, printre altele, discursurile de recunoştinţă ale zeilor adresate suveranului:

— Cuvinte rostite de Osiris, cel dintâi dintre apuseni, care sălăşluieşte în templul lui Menmaatre: „Am venit la templul tău, cu inima plină de iubire, ca să-ţi văd chipul; inima mea e fericită şi înverzeşte din nou, mulţumită

faptelor tale, de fiu ce îşi slăveşte părintele" 20.

— Cuvintele rostite de Isis, maica divină care sălăşluieşte în templul lui Menmaatre:

„Cât de neasemuit e monumentul ce l-ai înălţat pentru mine, căci l-ai clădit cu o inimă iubitoare. Astfel, aşa cum vezi, îţi stau alături şi îţi ocrotesc făptura, precum Re, pentru Vecie" 21.

— Cuvinte rostite ele Horus, fiul lui Unennefer22, care sălăşluieşte în templul lui Menmaatre: „Îţi sunt părinte şi te-am aşezat în inima mea de când erai un prunc de ţâţă; domnia ţi-a fost vestită de pe când te aflai în pântecul maicii tale, tu, moştenitor al «Ocrotitorului-părintelui-său»" 23.

În felul acesta Seti I se declară urmaş al lui Osiris, dar se asimilează totodată şi soarelui.

Pe tavanul capelei lui Seti I se poate citi:

„Atâta timp cât va dăinui cerul, va dăinui şi monumentul său, căci în el Maiestatea Sa este asemenea discului solar, pentru un timp nesfârşit, nesfârşit" 2 i. Pe tavanul capelei lui Osiris, regele e numit: „Horus… cel cu zilele nenumărate şi ceasurile fără de sfârşit, cel care trăieşte cât va dăinui Discul, cel al Marelui Drum, asemenea lui Khepri când se iveşte în zori; timpul veşnic îi şade dinainte în templul său" 2S.

Eternitatea regală e astfel garantată de două ori. În cazul unui templu funerar, acesta e scopul spre care se tinde în chip firesc.

Aripa orientală a monumentului, situată perpendicular faţă de axă, este legată de acesta printr-un coridor lung de 25 m, pe care îl denumim „Coridorul regilor". Tavanul lui e presărat cu stele galbene (arama fiind materialul din care sunt făcute stelele), ce alternează cu cartuşele lui Seti I. Pe pereţi sunt sculptate 76 cartuşe aparţinând suveranilor care au domnit de la Narmer până la Seti I. Seti şi fiul său Ramses ard tămâie pentru numele strămoşilor lor, recitind formule rituale.

Astfel este întărită, în forme durabile de piatră,

perenitatea monarhiei egiptene, a cărei ultimă verigă era Ramses al II-lea, în vremea aceea prinţ moştenitor. Dacă istoricul modern este pe deplin satisfăcut de această listă, acelaşi lucru e valabil şi pentru mentalitatea egipteană, fidelă succesiunii din tată în fiu şi continuităţii dinastice, fapt ilustrat perfect de legenda lui Osiris, patronul sacru al templului.

Coridorul comunică, pe toată lungimea, cu un ansamblu de încăperi.

Editiciul cel mai important al acestui ansamblu, oricum original, este cenotaful lui Seti I, aşa-numitul Osireion (de fapt, la degajarea monumentului, cu şaizeci de ani în urmă, s-a crezut că este vorba de mormântul lui Osiris). Acesta este construit în axa templului, pereţii din fund ai celor două monumente fiind despărţiţi printr-un spaţiu de 3, 50 m.

Colina stâncoasă în inima căreia este construit templul a fost probabil plantată cu arbori (simbolul renaşterii vegetale şi învierii osiriene), fapt atestat de gropile săpate în nisip şi mărginite cu plăci de calcar, care au fost umplute cu pământ vegetal.

Intrarea e situată la apus. Un coridor lung, uşor în pantă, boltit la început, se cufundă în pământ, pe o lungime de aproximativ 100 metri, până la nivelul construcţiei subterane, săpată în stâncă; pereţii acestui coridor, căptuşiţi cu cărămizi, sunt împodobiţi cu picturi şi texte funerare. Se traversează apoi două încăperi de mici dimensiuni, după care se trece în cel de al doilea coridor, situat în unghi drept faţă de primul şi care, orientat spre est, conduce la o sală transversală spaţioasă, de 20 m X 6 m, cu un tavan înclinat în două ape; pereţii acesteia sunt decoraţi cu scene şi texte extrase din Cartea Morţilor. Se ajunge apoi chiar la cenotat, o sală vastă măsurând 30, 50 m X 20 m, înconjurată de 17 nişe, săpate în stâncă. E posibil ca acestea să fi fost destinate unor statui ale lui Osiris. Câte un rând de cinci uriaşi stâlpi monoliţi, din granit roz, sprijineau, de fiecare parte, tavanul încăperii. În centrul acesteia se afla o mică ridicătură înconjurată de

un şanţ plin cu apă. Două şiruri de trepte, aşezate la fiecare extremitate a sălii, pe axa sa longitudinală, coborau spre apă. La mare adâncime, sub axa templului lui Seti I, a fost descoperită o canalizare subterană, destinată foarte probabil aducerii apei din Nil.

Monumentul se termina printr-o spaţioasă încăpere transversală (măsurând, ca şi cea precedentă, aproximativ 20 m X 6 m), denumită de specialişti „camera sarcofagelor". Într-adevăr, două cavităţi, plasate în centrul ei par să reprezinte simulacrul locului sarcofagului şi sipetului cu canope. Tavanul acestei încăperi, înclinat în două ape, este decorat cu foarte frumoase reprezentări, executate uşor în relief. Înspre apus, o imagine colosală a lui Nut (zeiţa cerului, întinsă deasupra pământului), sprijinită de zeul Şu, ocupă partea nordică a tavanului; pe spatele zeiţei-cer sunt înscrise numele decanilor. Pe pântec, pe braţe şi picioare sunt sculptate zilele şi lunile

— Sau „vase canopice", vasele în care vechii egipteni păstrau viscerele morţilor. Acest obicei datează de la începuturile mumificării. Ganopele şi-au făcut apariţia în vremea Imperiului Vechi. Îmbălsămătorii, considerând că viscerele (ficatul, rinichii şi intestinele) erau cele care intrau primele în putrefacţie, le scoteau din trupul morţilor, practicând o incizie în partea stângă a abdomenului. Ei le tratau apoi cu substanţe care opreau procesul de putrefacţie, le înveleau în fâşii de in şi le depuneau într-un vas. Acesta era aşezat la rândul lui într-un fel de sipet, pe care era înscris numele mortului, împreună cu o formulă magică. La sfârşitul Imperiului Nou canopele au început să fie decorate, iar capacul sipetului să fie împodobit cu efigia celor patru fii ai lui Horus, fiecare dintre ei având îndatorirea de a ocroti câte un organ mumificat, cei patru zei ocrotiţi la rândul lor de patru zeiţe: Isis, Neith, Neftis şi Selket. Cel mai frumos exemplar de vas canopic a fost găsit în monumentul lui Tutankamon. La începutul dinastiei a XXI-a, înregistrându-se progrese în procedeele de conservare a organelor morţilor, acestea erau mumificate şi depuse la loc în

abdomenul lor.

Prin urmare, arta canopelor, a dispărut. Denumirea a fost dată ulterior de europeni, după Canope, călăuza lui Menelaos, prin care elenii desemnau portul Abuker, unde au fost găsite, provenind din epoca târzie, simulacre de canope încununate cu capul zeului Osiris (n.tr.).

** Sector al bolţii cereşti care face parte dintr-nul din semnele zodiacului, utilizat în astronomie şi astrologie ca punct de reper. (n.tr.).

În cursul cărora s-a produs răsăritul, zenitul sau apusul acestor constelaţii. Partea imediat următoare a tavanului se intitulează „Cunoaşterea ceasurilor zilei şi nopţii”.

Imagini asemănătoare ale decanilor se întâlnesc deja în sarcofagele datinii din dinastia a XII-a. Cunoaşterea ceasurilor nopţii este importantă pentru defunct, care poate astfel să urmărească parcursul nocturn al soarelui şi, pe plan magic, să-l însoţească. Potrivit inscripţiei, un număr de douăsprezece locuri desemnate pe trupul lui Nut (în gura căreia soarele dispare seara şi reapare dimineaţa, născându-se), servesc drept borne, sau limite, celor douăsprezece ore ale nopţii: acestea sunt mâna, buza, dintele, gâtul, pieptul: „intestinul? celelalte viscere din cavitatea abdominală, vulva? coapsa 23 – într-o lungă gestaţie petrecută în interiorul trupului divin. Seti 1, întins fictiv în sarcofag, putea să urmărească această gestaţie şi să renască, pe vecie, în chip magic odată cu soarele, în zori. Ne aflăm într-o lume de simulacre, unde formele, chiar fictive, se pot însufleţi.

Ce înseamnă o ari movila centrală şi şanţul plin cu apă? Această imagine poate fi apropiată, cu temei, de cea a insulei dintâi, abia ieşită din oceanul primordial, pe care îşi va începe lucrarea zeul creator, ¡11 prima zi a genezei. Concepţia este comună în teologiile egiptene. S-ar putea ca Seti I s-a fi fost inclus astfel în această operă de făurire a universului şi, deja asociat cu zeul de la Abydos, al învierii şi ciclului solar, să fie legat astfel şi de demiurgul

începuturilor. Participind în acest fel la toate formele divine de naştere sau de renaştere, el şi-ar asigura astfel prin diverse procedee, deci în chip infailibil, eternitatea actelor sale vitale.

Dacă alte cenotafuri regale (col al lui Sesostris al III-lea sau Ahmosis) au mai existat la Abydos, col al lui Seti I este unic prin măreţie şi profunzimea spiritului religios care l-a inspirat.

Cel mai maiestuos dintre „palate”: Rameseum-ul

Ramses al II-lea construise şi el la Abydos, în apropiere de templul tatălui său – din afecţiune filială şi desigur pentru a-şi petrece împreună veşnicia – un templu dedicat propriului său ka, mai mic decât cel precedent şi care s-a păstrat mai puţin bine. Construită într-o ordonanţă clasică şi situată după două săli hipostile, capela conţinea un grup statuar din granit cenuşiu, cu cinci personaje, „anume Amon în centru, Seti I şi Ramses al II-lea la cele două extremităţi, iar între ele celelalte două figuri, de regine sau zeiţe, care sunt foarte mutilate.

În una din încăperile sanctuarului a fost descoperită de către Banks, în 1818, Lista de la Abydos, cuprinzând şi ea numele faraonilor care au domnit. Seti şi Ramses doreau ca strămoşii lor regali să participe la cultul lor funerar; cum aceştia erau deja în număr destul de mare, asigurau continuitatea monarhiei în viitor.

Remarcabilă în acest templu este diversitatea materialelor utilizate şi, am putea adăuga, admirabila armonie a culorilor. Un sanctuar osirian, din alabastru de un alb imaculat, e înălţat pe un soclu de cuarţit galben; tavanul este din granit roz, iar de o parte şi de alta mai sunt încă două sanctuare din calcar alb pentru Isis şi Horus. Acestea conţineau statui din granit negru. Pilonul e construit din calcar, având montanţii uşilor din granit roz.

Acest monument nu constituie însă adevăratul templu funerar al lui Ramses al II-lea.

„Palatul-de-milioane-de-ani” al învingătorului de la Kadeş se află (ca şi cel al lui Seti I) pe malul stâng teban,

la aproape 500 m sud-est de colina Sheikh Abd el Gurnah, deci destul de aproape de „palatul” tatălui său.

Acesta este Rameseum-ul, pe care grecii l-au denumit „mormântul (!) lui Osymandias” (deformare a prenumelui regal Usermaatre). Orientat est-vest şi având o parte mai lungă decât cealaltă, el este un monument foarte vast, înconjurat de o incintă din cărămizi, care măsoară în lungime 300 m şi în lăţime 177 m.

Doi piloni (a căror lăţime atingea probabil 70 m, dar acum sunt aproape în întregime distruşi), două curţi peristile (cu stâlpi osiriaci ai suveranului), o vastă sală hipostilă (măsurând 41 m lăţime pe 31 m adâncime, în care se intră prin trei uşi de granit negru), apoi alte trei încăperi hipostile mai mici se succedau până la sanctuar, al cărui tavan era susţinut de patru coloane. Marea sală hipostilă, cu planul bazilical, avea 48 coloane: nava centrală era formată din două rânduri a câte şase coloane cu capiteluri campaniforme, iar navele colaterale, la nord şi sud, aveau câte trei rânduri de şase coloane cu capiteluri papiriforme, mai scunde şi cu diametrul mai mic. Erau reprezentate scene de ofrande şi scene militare.

Rameseum-ul avea şi dependinţe foarte vaste şi boltite, construite din cărămidă. Cărămizile, sau cel puţin o parte din ele, poartă cartuşul lui Ramses al II-lea. Aceste dependinţe, foarte importante, închideau templul pe trei laturi, la nord, vest şi sud. Ele serveau drept cămări, magazii, locuinţe pentru preoţi; tot aici mai era şi o şcoală de scribi.

La sud, aproape de intrare, un vast palat regal era lipit de edificiul templului.

La nord, un mic templu, atribuit până de curând lui Seti I, fusese probabil dedicat reginei Tui, mama regelui.

Având un aspect romantic din pricina ruinelor, palatul de milioane de ani al lui Ramses al II-lea dezvăluie încă măreţia celui care l-a construit. Deşi prăbuşiţi, coloşii ce străjuiseră curţile sunt încă impunători; cel denumit „Ramses-lumina-regilor” fusese cioplit într-un singur bloc

uriaş de granit roz şi măsura 17, 50 m înălţime. Eleganţa coloanelor sălii hipostile, fineţea şi frumuseţea basoreliefurilor sculptate în granit sau calcar transmit peste milenii prestigiul unui mare suveran.

Cel mai mare dintre „palate". Medinet Haini

Ramses al III-lea a construit cel mai mare dintre toate templele funerare la Medinet Habu, în 1 sudul necropolei tebane şi la aproximativ 1.500 m sud-vest de Rameseum.

El este înconjurat de un mare zid din cărămizi, gros de 6 m şi înalt de 12. Orientarea sa este nord-suci. Planul este acelaşi ca al templului lui Ramses al II-lea. Şi în acest domeniu Ramses al III-lea a ţinut, neîndoielnic, să-şi imite marele predecesor. În spatele unui pilon impunător, lat de 68 m şi înalt de 22 m, se întind, pe 150 m, două curţi cu porticuri (având stâlpi osiriaci ai regelui) şi trei săli hipostile care duc la sanctuar.

În apropierea intrării templului, de-a lungul primei curţi, la vest, se găseşte un palat regal (şi monumentul înălţat de Ramses al II-lea avea un palat asemănător, dar de dimensiuni mai mici). Ansamblul, construit din cărămidă, conţine un harem, băi, săli de festivităţi cu o estradă pentru tron; pereţii sunt decoraţi cu plăci de faianţă. O „fereastră a apariţiilor" îi îngăduia regelui să privească procesiunile şi să asiste la serbările ce se desfăşurau în prima curte a templului. Ea putea fi utilizată în timpul şi după viaţa petrecută pe pământ.

Către sfârşitul domniei, Ramses al III-lea a poruncit construirea unei noi incinte de cărămidă, groasă de 10, 50 m şi înaltă de 18 m, prevăzută cu creneluri în partea superioară şi cu turnuleţe din loc în loc, la fel ca fortăreţele. Această incintă a fost la rândul ei dublată de alt zid din cărămidă, mai scund şi parţial placat cu piatră. Intrarea era construită dintr-un enorm donjon de tip sirian, denumit migdol. Astfel, „palatul de milioane de ani" al lui Ramses al III-lea era, până la urmă, apărat, ca o construcţie ridicată în scopuri militare, arhitectura lui fiind

puternic influenţată de campaniile purtate de suveran împotriva Po

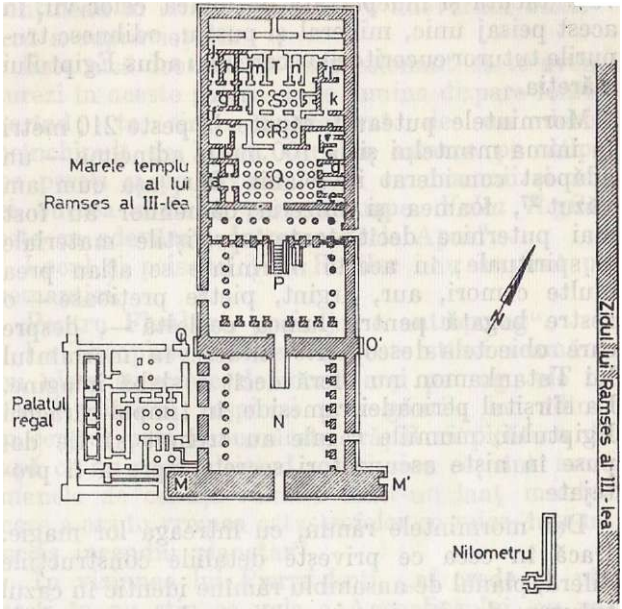

Planul templului funerar al lui Ramses al III-lea de la Medinet Habu

poarelor mării, îndeosebi în Siria, în timp ce scenele sculptate pe zidurile exterioare imortalizau victoriile ultimului mare ramesid.

C. VALEA REGILOR

Întreţinerea vieţii regelui defunct fiind astfel asigurată prin cultul funerar, mumia trebuia să fie ocrotită şi ea la rândul ei în sarcofag.

Încă din timpul lui Tutmosis I, mormintele regale sunt săpate în faleza care domină Teba la vest – faleză sfârtecată de o întreagă reţea de văi povârnite şi pustii. Cea mai celebră dintre acestea, Valea Regilor, situată la est, adăpostea trupurile mumificate ale unui număr de cincizeci şi opt de suverani. Ea mai este denumită şi Biban el Moluk, „poarta regilor”. Aici, în această vale tăcută şi îndepărtată de lumea celor vii, în acest peisaj unic, mineral şi pustiu, odihnesc trupurile tuturor cuceritorilor care i-au adus Egiptului măreţia.

Mormintele puteau fi săpate la peste 210 metri în

inima muntelui şi la 100 metri adâncime – un adăpost considerat inviolabil. Dar, aşa cum am văzut27, foamea şi mizeria oamenilor au fost mai puternice decât toate opreliştile materiale şi spirituale; în aceste morminte se aflau prea multe comori, aur, argint, pietre preţioase – o zestre bogată pentru lumea cealaltă –, despre care obiectele descoperite intacte în mormântul lui Tutankamon nu oferă decât o slabă imagine. La sfârşitul perioadei rameside, în timpul sărăcirii Egiptului, mumiile regale au trebuit să fie depuse în nişte ascunzători secrete, spre a fi protejate.

Dar mormintele rămân, cu întreaga lor magie. Dacă în ceea ce priveşte detaliile construcţiile diferă, planul de ansamblu rămâne identic în cazul tuturor: de obicei trei coridoare, legate unul de altul, pornesc în pantă uşoară de la intrare până la cavou. Uneori, în câteva încăperi secundare de dimensiuni reduse sau nişe, situate în lungul coridorului, era păstrat materialul funerar. Alteori, pe parcursul coridorului apărea brusc un puţ adânc, săpat cu un scop dublu: împiedicarea eventualilor jefuitori să pătrundă mai departe (!) şi colectarea apei care s-ar fi putut eventual infiltra. În cazul cel mai simplu, o anticameră conducea apoi la încăperea principală a mormântului, căreia îi erau uneori anexate încăperi se cundare; plafonul cavoului era în general susţinut de piloni, iar sarcofagul era depus într-o uşoară cavitate săpată în sol.

Coridoarele şi sălile erau acoperite cu basoreliefuri pictate şi cu inscripţii, măreţ cadru, multicolor şi magic, al învierii. Cărţile funerare regale îi procurau suveranului formulele a căror cunoaştere era indispensabilă ducerii la bun sfârşit a călătoriei pe celălalt tărâm. Aceste morminte conţineau în imagini şi texte o adevărată bibliotecă a supravieţuirii.

Este încă deosebit de impresionant să te aventurezi în aceste galerii unde lumina dispare foarte curând; te simţi împresurat de un decor neînchipuit de bogat, care se aşterne pe stâlpi, pe pereţi şi pe tavane. Deja cu demonii şi

zeii ei, lumea cealaltă pare aproape. Valea Regilor este cu adevărat „Intrarea de la Apus”.

Locul şi peisajul Văii Regilor i-au inspirat pe romantici.

Pentru Flaubert, „peisajul e antropofag”.

La Théophile Gautier: „Aceste stânci seamănă cu nişte oseminte de morţi arşi pe rug; ele îşi cască plictisul veşniciei prin găurile lor adânci şi cerşesc prin nenumărate crăpături picătura de apă ce nu cade nicicând… Ai zice că sunt mormanele de cenuşă rămase dintr-un lanţ muntos care a ars în vremea catastrofelor cosmice, într-un uriaş incendiu planetar”.

În viziunea lui Pierre Loti, „ai crede că păşeşti în nu ştiu ce vale a Apocalipsului, cu pereţii încinşi. Tăcere şi moarte, fără prea multă limpezime, în lucirea neîntreruptă a unui soi de posacă apoteoză” 28. Frumoase efecte stilistice, desigur, dar cât de îndepărtate de spiritul egiptean, care nu se gândea la moarte, ci la viaţă.

În acest loc grandios, neobişnuit pentru oameni, poartă a Apusului, muntele adăpostea speranţele mereu reînnoite într-o viaţă veşnică, chezăşuită de magia formelor, a culorilor şi a cuvintelor.

Regele-erou a fost şi un mare rege constructor. După ramesizi ia sfârşit era marilor construcţii 29.

Capitolul III

ÎN UMBRA REGELUI. LITERATURA ŞI ARTA.

A. LITERATURA

Literatura egipteană este o întreagă lume de texte diverse, sculptate, desenate şi pictate pe suporturi de tot felul: de la granitul aspru la umilele cioburi de ceramică, papirus, fâşii de in piele, orice material capabil să fixeze „cuvintele divine”; aceasta deoarece este o emanaţie a zeilor, element redutabil sau benefic al universului, căci formele cuvintelor se pot însufleţi, iar rostirea lor cheamă realitatea a ceea ce exprimă. Suporturile – la început era doar piatra – se diversifică odată cu trecerea timpului; literatura egipteană a cunoscut o înflorire importantă din

momentul în care, la sfârşitul dinastiei a V-a a început să fie utilizat papirusul.

Textele sunt scrise într-o limbă care, prin însăşi forma semnelor utilizate pentru consemnarea ei (adică elementele umane, animale, vegetale, minerale ale universului egiptean, preluate ca fonograme sau ideograme) stârnesc atenţia şi interesul, alcătuind o adevărată poezie grafică. Este o limbă care îndrăgeşte imaginile concrete, săracă în ceea ce priveşte vocabularul filosofic, dar bogat înzestrată cu toate imaginile vieţii.

În Egipt, literatura este de asemenea o artă; ea solicită, adeseori, munca sculptorului şi a pictorului. Pe de altă parte, ea este un desen, iar basorelieful şi pictura au şi ele la origine desenul (executat cel dintâi pe peretele care urmează să fie decorat). Prin urmare, în Egipt nu există o distincţie absolută, intransigentă, între literatură şi artă.

Nu este cazul aici să înfăţişăm un tablou exhaustiv al literaturii din epoca ramesidă – ea ar putea furniza material suficient pentru o altă lucrare, sau chiar mai multe –, ci vom prezenta principalele sale aspecte şi câteva texte fundamentale din această parte importantă a vastului domeniu literar egiptean.

Am examinat deja, în contextul lor, marile inscripţii istorice şi câteva texte funerare. În acest capitol ne vom îndrepta atenţia asupra imnurilor – cele dedicate zeilor, suveranilor sau oraşelor –, asupra legendelor divine – basmele şi romanele epocii – şi vom analiza înflorirea extraordinară pe care a cunoscut-o poezia, îndeosebi poezia de dragoste.

Imnurile

Imnuri dedicate zeilor în vremea ramesizilor au fost compuse imnuri foarte numeroase; le vom cita pe cele devenite clasice, precum şi câteva texte noi.

Unul dintre cele dintâi, dedicat Nilului (Hapi) a fost recopiat succesiv de Seti I, Ramses al II-lea, Merenptah, Ramses al III-lea, din aceeaşi dorinţă de a aduce un

omagiu zeului fertilităţii şi fecundităţii. Inscripţiile lui Ramses al II-lea şi Merenptah sunt incluse în două capele învecinate, la jebel Silsileh 1; cele ale lui Seti I şi Ramses al III-lea sunt sculptate pe stele independente.

„Trăiască zeul desăvârşit, cel iubit de Nun, Hapi, părintele zeilor şi al Eneadei, cea din undă2, hrană, bucate şi merinde pentru Egipt, cel care îngăduie tuturor să trăiască mulţumită /ca-ului său; în calea lui domneşte belşugul, bucatele îi curg printre degete şi toţi oamenii se veselesc atunci când se întoarce.

Tu eşti cel Unic, cel care s-a creat pe sine; nimeni nu ştie [tot] ce închizi în tine; în ziua când ţâşneşti din peştera ta toţi sunt cuprinşi de bucurie.

Tu eşti stăpânul peştilor, bogat şi în grâne, cel care dăruieşte Egiptului vieţuitoarele apelor. Nici zeii Eneadei nu ştiu [tot] ce sălăşluieşte în tine, însă tu eşti şi viaţa lor, căci atunci când te întorci, ofrandele lor sporesc, iar altarele le sunt încărcate cu mâncăruri; inima lor se bucură când te iveşti, căci tu îi faci să renască neîncetat.

Tu chibzuieşti cum să-i ajuţi pe oameni să trăiască, asemeni lui Re pe vremea când domnea în ţară. Tu îl mulţumeşti pe Nuu şi îl aduci, domolit. Soborul zeilor din miazăzi e plin de veselie, de când a voit ca Hapi, tatăl, să aducă binefaceri în Ţara mult-iubită, aceasta din străfundul inimii. El e viteaz şi ager, căutând hrana celor vii, înmulţind boabele precum nisipul, în timp ce grânarele sunt vârfuite.

[La rândul său], Maiestatea Sa se străduieşte să împlinească lucruri plăcute şi folositoare pentru părintele tuturor zeilor şi pentru soborul divinităţilor din miazăzi, care stăpânesc unda [revărsărilor]; inima sa, înţeleaptă aidoma inimii lui Thot, chibzuia la bunurile care i-ar mulţumi. Nu mai fusese niciun rege în astă ţară care să fi făptuit precum Maria Sa, din timpul lui Re1

Atunci Maiestatea Sa rosti: «Hapi aduce viaţa în Ţara Dublă; hrana şi bucatele se ivesc după ce [unda lui] a crescut şi toţi oamenii sunt sub ascultarea lui; ei se

îmbogăţesc dacă porunca lui e astfel. Ştiu cele ce se află în Sala Scrierilor [arhivele] şi ce stă scris în Casa Cărţilor; Hapi ţâşneşte din două peşteri, spre a hrăni pâinile zeilor, iar când apa cea neprihănită e în Silsileh –

locul său siânt, desigur – prinosul menit i se îndoieştee”3. [Urmează lista ofrandelor care trebuie aduse].

Marile imnuri înălţate lui Amon de către Ramses al II-lea, păstrate pe un papirus aflat în prezent la Muzeul din Leyda (Pap. I, 350), conţin expresii şi mai pline de măreţie şi frumuseţe. Este vorba de un text de mari proporţii, din care am tradus deja o serie de pasaje 4, iar acum urmează alte câteva capitole; el exprimă în imagini luminoase şi umane credinţa profundă faţă de marele zeu.

— O aurora a lui Amon:

„Eneada divină, ieşită din Nuu, se adună la vederea ta, [tu, zeul] cel măreţ, întâiul între domni, cel care s-a creat pe sine, stăpânul tuturor vieţuitoarelor. Pentru cei ce şedeau în beznă [noaptea], el dintr-odată străluceşte, luminându-le chipurile cu o nouă soartă. Ochii îi scânteiază, urechile îi sunt deschise, iar toate trupurile se poleiesc [cu aur] când vine lumina lui. Cerul e de aur, Nuu de lapislazuli şi pământul e ca străpuns cu săgeţi de peruzele atunci când răsare străbătându-le.

Zeii văd iarăşi, templele lor se deschid. Oamenii pot şi ei să vadă şi să privească, prin mila lui. Copacii freamătă zărindu-l, ei se întorc către cel Unic, iar frunzele li se desfăşoară; peştii săgetează prin apă, saltă în aer, în iazurile lor, de dragul lui. Când se iveşte, vieţuitoarele ţopăie, păsările fâlfâie din aripi, căci ele îl ştiu în clipa-i fericită şi trăiesc, văzându-l, toată ziua. [Cu toţii] sunt în mâna lui, însemnaţi cu pecetea lui; niciun alt zeu nu îi poate trezi, ci numai Maiestatea Sa [Amon], căci nimic nu se făptuieşte fără voia sa, zeul cel mare, viaţa Eneadei” 5.

Drumul urmat de soare:

„O, Horakhty, tu îţi urmezi calea, împlinind iarăşi ce-ai făptuit şi ieri, în timpul [fiecărei] zile. Tu creezi anii şi

legi lunile – zilele şi nopţile şi ceasurile se fac după mersul tău. Tu te reînnoieşti o zi după alta; pătrunzând în noapte, tu te iveşti deja în faţa zilei, o, veghetorule unic, ce urăşti somnul. Oamenii stau lungiţi şi dorm, dar ochii tăi sunt deschişi, tu care trezeşti milioane de făpturi cu chipul tău frumos. Nicio cale nu este fără tine. Tu eşti steaua cu suişul iute printre constelaţii; tu străbaţi pământul într-o clipă, fără piedici, tu pluteşti prin cer şi treci în lumea cea de dincolo. Pe toate drumurile e lumină, mângâind chipurile, căci toţi oamenii se întorc spre el. Oameni şi zei rostesc deopotrivă: «Fii binevenit 1 Fii binevenit 1»” 6.

Providenţa lui Amon:

„Alinând suferinţele, izgonind chinurile, vraci care redă fără leacuri vederea ochilor, el deschide ochii şi îndepărtează bolile… El ajută pe cine voieşte, până pe celălalt tărâm, şi scapă [pe oricine] de soartă, după cum îi e pofta. El are ochi şi urechi, precum şi chip, pe fiecare dintre drumurile sale, pentru cei care îl iubesc; el aude ruga celui care îl cheamă şi vine de departe, într-o clipă, spre cine i se jeluieşte. Ei poate lungi viaţa sau să o scurteze. El dăruieşte celui care îl adoră mai mult decât i-a fost hărăzit. Numele său, pe creasta valului, e ca o vrajă: furtunile [năprasnice] sunt izgonite, vântul cel rău e întors… El e o dulce adiere pentru cine îl cheamă, vine în ajutorul celui sleit de puteri, zeu milostiv, cu sfaturi aducătoare de bine. El aparţine celui care i se pleacă dinainte în clipa [de restrişte]. Aceluia ce şi-l aşază în inimă îi e mai de folos decât milioanele; mulţumită numelui său, un singur om e mai puternic ca sutele de mii. Cu adevărat, el e ocrotitorul cel desăvârşit” 7.

Într-un alt imn dedicat lui Amon, care datează din vremea lui Ramses al III-lea, regăsim inspiraţia vastă şi frumuseţea imaginilor ce caracterizează literatura acestei perioade frământate.

„Ascuns era numele tău… şi neştiută alcătuirea ta până când te-ai ivit radios pentru întâia oară din Nuu; razele tale străluceau şi atunci ai luminat tot ceea ce făuriseşi şi stătuse în întuneric; pielea ta era lumină,

căldura ta era dătătoare de viaţă şi felurite nestemate sacre erau topite în trupul tău; mădularele tale erau suflarea vieţii pentru toate nările; mulţumită ţie răsuflau şi trăiau oamenii; aveai gustul Nilului şi erai uns cu lumina cea dulce" 8.

Mai puţin inspirate poate, dar la fel de mişcătoare, sunt imnurile închinate zeilor provenind de la simple persoane particulare. Astfel este ruga lui Didia, şeful desenatorilor lui Amon, care îi urmase tatălui său în această funcţie sub Seti I. O stelă, aflată în prezent la British Museum, a păstrat acest text:

„O, Amon, cel mai mare dintre domni, zeu primordial care s-a alcătuit singur, stăpân peste tronurile Dublei Ţări, regele zeilor, heliopolitanul, stăpânul Karnak-ului.

Îngăduie ca ofranda mea să stea dinamtea ifa-ului tău.

O, Re, tu care i-ai plăsmuit pe oameni, părintele şi maica tuturor a, tu care străluceşti pentru ei.

Îngăduie să fii contemplat în timpul veşniciei, în fiece zi, fără încetare.

O, Atunci, strămoşul Heliopolis-ului, stăpânul sorţii oriunde pofteşti a fi, zeul cel mare, cel dintâi, zeu primordial şi îndepărtat, căruia nimeni nu-i cunoaşte fapta, îngăduie să ne ad-ăpăm din prospeţimea ta.

O, Şu, cel care Sălăşluieşti în Teba, Ilonsu-Nelerhotep, cel slăvit şi primul care s-a întrupat în existenţă, cel mare, stăpân peste Palatul fenixului (?).

Îngăduie-mi hrana atâta timp cât mi-e şederea pe pământ.

O, Tefnut, adusă pe lume de Re, maică sacră a Dublei Ţări, ascunsă şi tainică, de nimeni ştiută, tu care eşti în fruntea tuturor zeilor.

Îngăduie-mi viaţă, belşug, sănătate şi o bătrâneţe plină de cinstire, urmându-mi stăpânul.

O, Geb, părintele zeilor, tu care ai alcătuit tot ce există, făptură divină, care se ascunde şi îşi aşază fiii în fruntea tuturor celor ce le-a creat.

Îngăduie să mă unesc cu acest pământ şi să odihnească lângă mine.

O, Nut...9” [Sfârşitul textului a fost din păcate distrus].

Didia aduce un omagiu zeilor Eneadei heliopolitane, prezidată aici de Amon, şi îi imploră, pentru a dobândi o viaţă îndestulată şi o odihnă divină în lumea de apoi.

Un gen care, deşi nu apare atunci, cel puţin se dezvoltă considerabil, este litania, în cursul căreia numele divinităţilor (nume secrete, deoarece cunoaşterea lor acordă puteri asupra acestora) sunt recitate în lungi înşiruiri.

Textul cel mai celebru este Litania lui Re. Acest text, precedat de reprezentarea discului solar care dispare în lumea subterană de dincolo, este întâlnit pentru prima oară în mormântul lui Seti. Imaginea şi textul vor fi regăsite în mormintele lui Ramses al II-lea, Merenptah, Amenmes, Seti, al II-lea, Ramses-Siptah, Ramses al III-lea Ramses al IV-lea; o versiune prescurtată va fi descoperită şi în mormântul lui Ramses al IX-lea. Tot acest text clasic ramesid va fi regăsit şi pe sarcofage din perioade ulterioare.

Re este desemnat prin şaizeci şi cinci de nume; cunoaşterea lor va îngădui suveranului defunct să străbată fără oprelişti, în tovărăşia zeului, tărâmurile de dincolo, nocturne şi subpământene.

Textul, foarte lung, începe în felul următor:

„Începutul cărţii de adorare a lui Re în Apus şi de adorare a celui care e unit cu el [suveranul] în apus. Gând cartea aici de faţă va fi recitată, aceasta se va face în culori... pe jos, în puterea nopţii [formule recitate de către preoţii funerari pe figuri desenate?]. Prin ea se dobândeşte izbânda lui Re asupra vrăjmaşilor de la apus. Ea e de folos oamenilor pe pământ şi mai e de folos după înmormântare.

Slavă ţie, Re, cel neasemuit de puternic, stăpânul peşterilor [numeroase în lumea subterană], cel cu formele ascunse, care să culcă în taină atunci când se preschimbă

în Deba…

Slavă ţie, Re, cel neasemuit de puternic, care îşi strânge aripile când merge să se culce pe tărâmul celălalt, împlinindu-şi prefacerea în cel ce va renaşte din mădularele sale" 10… etc.

Sub Ramses al II-lea au mai fost sculptate şi alte litanii pe pereţii templelor.

În a doua curte a Rameseum-ului, Ramses e reprezentat făcând o libaţiune şi arzând tămâie pentru Re-Horakhty. Gestul e deâinit astfel:

„Ofrandă adusă lui Re-Horakhty, discului său, trupului său, Eneadei sale, drumului său, de către regele Usermaatre-Setepeare, fiul lui Re, Ramses-cel-iubit-de-Amon, spre a-şi pleca privirile asupra adoraţiei ce i o nutreşte regele în «palatul» său sacru din Teba" u. [Urmează o listă de treizeci şi opt de nume aparţinând lui Re-Horakhty].

În aceeaşi curte este reprezentată o scenă analoagă: în cinstea lui Ptah şi Sekhmet, fiind dezvăluite patruzeci şi două de nume ale acestora.

În prima curte a templului din Luxor, o litanie dedicată lui Min-Amon îi acordă o sută douăzeci şi patru de nume.

Genul este foarte înfloritor, într-o perioadă când e nevoie de ajutorul eficace al tuturor divinităţilor Egiptului pentru a salva imperiul sau a-i asigura prosperitatea.

Dacă simpla cunoaştere a numelor divine investea cu putere pe cel care le cunoştea, sculptarea lor în piatră le asigura totodată perenitatea.

Imnuri dedicate regilor

Cele mai măreţe imnuri de slavă aduse suveranilor sunt rostite de zei.

Imnurile imperiale 12 se numără printre cele mai frumoase, îndeosebi cele de la Medinet Habu. Ele sunt omagii aduse regelui în timpul vieţii, ca să-i asigure stăpânirea imperiului.

După moarte, zeii se agită în jurul suveranului,

pregătindu-i viaţa veşnică. Imnul zeiţei Neith a-dresat lui Merenptah, sculptat pe capacul exterior al sarcofagului regelui, descrie momentul mitic al renaşterii, într-un imn de omagiu adus faraonului. Suveranului îi sunt atribuite toate renaşterile: Neith poate fi asimilată vacii cereşti, iar regele – fiul ei, prunc pe care îl alăptează, pregătit pentru o nouă viaţă – se confundă cu soarele; ea mai poate, cu o eficienţă magică deplină, să reia gesturile lui Isis, soţie credincioasă şi înţeleaptă; ea mai poate fi şi soţia lui Ilnum (cum va deveni mai târziu la Esna), zeul care modelează trupurile pe o roată de olar.

„Eu sunt maica ta, care ţi-a alăptat desăvârşirea. În zori de zi sunt grea cu tine şi, asemeni lui Re, te aduc pe lume seara". [Este vorba de viaţa de pe celălalt tărâm, unde soarele se naşte seara, când dispare pentru ochii muritorilor; naşterea nocturnă are loc potrivit unui ciclu invers în raport cu naşterea diurnă. Dar regele, care posedă deplină libertate de mişcări, va putea apare şi ca astrul zilei; magia eficace nu ascultă de raţiune]. „Te-am purtat astfel ca să-mi stai pe spinare; ţi-am ridicat mumia, mi-am încărcat braţele cu tine, mă împreun cu frumuseţea ta din clipă în clipă. Tu pătrunzi în mine, pe când eu îţi cuprind făptura; sunt sarcofagul tău, ce îţi ascunde trupul. Inima mea e cu tine, în stăpânirea ta, ea îţi vorbeşte deasupra «sipetului lui Nut» [sarcofagul]. Gura mea se pricepe să-i dea /ca-ului tău strălucire, în timp ce farmecele mele magice îţi ocrotesc trupul.

Îţi întind mâna, ca tu să poţi sui până la cer, după ce te-ai ivit, luminos, dintre coapsele mele [naştere diurnă], iar acum îţi cauţi locul între coarnele mele. Tu te hrăneşti cu mine, pe când eu îţi ling trupul şi te purific cu sudoarea mădularelor mele. Dacă te lungeşti pe patul ce ţi l-am aşternut din trupul meu, îţi plăsmuiesc cerul cu coapsele mele. Dacă te ridic în spinare, atunci trupul meu va fi pentru tine pământul. Pentru tine îmi scot adierile din nări şi suflu vântul de miazănoapte ce-mi iese din gâtlej. Meskhenet şi Renenet13 te însoţesc, în timp ce Ilnum al meu îţi izvodeşte trupul spre a-ţi reînnoi naşterea precum

cea a unui măreţ boboc de lotus… îţi deschid drumurile şi aduc la locul lui vântul de apus. Pentru tine călăuzesc discul soarelui spre pielea mea, iar forma lui îţi străbate în zbor pieptul.

Îţi purific mădularele, îţi opresc scurgerea umorilor, îţi învelesc carnea şi izgonesc putreziciunea care te mânca, o, Osiris rege, Baenre-cel-iubit-de-Amon, fiul lui Re, Merenptah-cel-ce-se-mulţumeşte-cu-Adevărulşi-Dreptatea. Îţi curăţ sudoarea şi îţi şterg, lacrimile, îţi vindec mădularele, fiecare fiind pe viitor legat de un altul. Te înfăşor cu lucrurile lui Tayt", te desăvârşesc şi te închei, clădindu-te precum Re.

Te ridic pe braţele mele şi strălucesc, radioasă, pe creştetul tău; pentru tine îmi reînnoiesc forma de uraeus şi îţi împlinesc prefacerea după chipul stăpânului razelor.

Pentru tine îi aduc pe zei, plecaţi, slăvindu-te. Re se îndreaptă spre tine, te îmbrăţişează, se aşază pe forma ta sacră; asupra ta, atunci, îşi revarsă lumina, îţi dăruieşte strălucirea lui, scânteierea lui, în timp ce face să sclipească cele două peşteri, trimiţându-şi blând razele.

Eu fac astfel ca pentru tine să ardă cele patru figuri sacre, văpăile lor fiind pe toate drumurile tale; ele îţi vor izgoni vrăjmaşii, în fiece zi, prinzându-i pe răzvrătiţi şi pe mişei, iar eu te aşez în spinarea lor, aşa ca să nu aibă scăpare…"15.

În felul acesta, regele rămâne atotputernic dincolo de mormânt, susceptibil să capete înfăţişările marilor zei ai învierii.

Oamenii îşi aduc astfel omagiul regelui protector. Emoţionantă este şi recunoştinţa arătată, mai ales în imnul dedicat lui Merenptah 16, sau în acela compusân cinstea lui Ramses al IV-lea 17.

Imnuri adresate oraşelor

Oraşele constituie entităţi divine, cărora li se aduc de asemeni omagii. Este vorba, bineînţeles, de Teba, dar şi de altele, ca de pildă Abydos.

Recent a fost publicată o stelă, în cintrul căreia

dedicantul, Horemuia, tatăl divin al zeului Horus, împreună cu familia sa, aduc o ofrandă lui Osiris, la rândul său însoţit de Horus, Isis şi Neftis. Pe alte monumente ale unor persoane particulare există texte paralele cu cel înscris pe această stelă. Versiunea completă este următoarea:

„Lauda cetăţii Abydos, cu bucuria simţită de Isis când pruncul ei a fost adus pe lume la Chemmis.

Laudă cetăţii Abydos, cu bucuria simţită de Isis când fiul ei a ieşit învingător, după ce l-a doborât pe ucigaşul, pe mişelul şarpe Nik, din pricina părintelui său Osiris.

Laudă cetăţii Abydos, cu bucuria simţită de Isis, atunci când Thot a întocmit pentru el [Horus] hrisovul ce-l făcea stăpân [îi asigura succesiunea tatălui său] în Sala cea Mare a lui Geb, de faţă fiind Stăpânul Unic.

Laudă cetăţii Abydos, cu bucuria simţită de Isis în ziua în care Horus s-a suit strălucitor pe tron, după ce a primit pşentul, plin de viaţă şi putere.

Laudă cetăţii Abydos, cu prilejul Ieşirii celei Mari [procesiune de sărbătoare], când toţi pământenii se veselesc şi adoratorii se desfată, bucurându-se de frumuseţea lui Osiris, dragostea ce-o trezeşte sălăşluind în inimile tuturor.

Laudă cetăţii Abydos, în ţinutul Peker, după ce dreptate i s-a făcut lui Osiris, inima lui tresaltă de bucurie, soţii lui dănţuiesc, inimile lor se veselesc văzând izbânda celui Mare.

Laudă cetăţii Abydos, în timp ce pluteşte Barca sacră, iar stăpânul cetăţii se odihneşte în palatul lui, după ce a primit stăpânirea moşiei sale pentru veşnicie. Zeii sunt mulţumiţi de ofrandele ce le-au fost aduse.

Laudă cetăţii Abydos, pământul Adevărului, insula drepţilor fără de minciună. Priviţi cum «înverzeşte» cel cu inima neprihănită, ce sălăşluieşte aici! El ajunge, biruitor, în Apus” ls.

Primele patru versete fac aluzie la principalele episoade ale existenţei, mai întâi învăluită în taină, urmată

de lupta şi triumful lui Horus care îi succede lui Osiris pe tronul pământesc. Celelalte trei verse Le descriu secvenţele mai importante ale sărbătorii zeului, în timpul căreia statuia lui era transportată în barcă până la Peker (unde era presupus a se afla mormântul lui), fiind apoi adusă la templu. Ultimul verset le înfăţişează oamenilor drepţi posibilităţile oferite de învierea lui Osiris.

În aceste texte, oraşul face corp comun cu divinitatea căreia i se închina.

Legendele divine

Re şi Isis

Au existat legende care aveau drept temă cunoaşterea numelor zeilor. Aceea a lui Re şi Isis ne-a parvenit graţie a doua papirusuri datând din vremea dinastiei a XIX-lea.

Ne aflăm în vremea când Re şi celelalte divinităţi trăiau încă pe pământ. Deja femeile (fie ele şi zeiţe) foloseau vicleşuguri ca să-şi atingă ţelul. Isis, marea magiciană, a vrut într-o zi să deţină o oarecare putere asupra lui Re şi, prin urmare, să-i cunoască numele:

„Isis era o muiere ascuţită la minte, inima ei era mai ageră decât cea a unui milion de bărbaţi şi era mai vicleană ca un milion de zei. Nimic nu-i era neştiut din cele câte se petreceau în cer şi pe pământ. Ea pofti atunci, în inima ei, să cunoască numele zeului august. Dar Re arenea în fiece zi, în fruntea alaiului său, să se aşeze pe tronul celor Două Orizonturi. Fiind el acum un moşneag, zeului i se fleşcăise gura şi astfel scuipatul i se scurgea pe pământ”.

Atunci, Isis luă puţin pământ şi îl plămădi cu saliva scursă din gura zeului, până ce obţinu forma unui şarpe care, în mina ei, stătea inofensiv. Ea se aşează la răscrucea drumurilor pe care se plimbare în fiecare zi şi ascunse şarpele într-un tufiş.

„Când zeul ieşi din palat, însoţit de alte divinităţi, şarpele îl muşcă. Zeul ţipă de se auzi până în ceruri, căci buzele îi tremurau, mădularele îi zvâcneau, otrava punând

stăpânire pe trupul lui asemenea Nilului cel mare, care târăşte după el felurite lucruri. Re îşi adună zeii care îi însoţeau: «Ceva m-a muşcat, ce inima mea nu ştie, căci nu e izvodit de mâna mea; nu este dintre ceea ce făcut-am eu şi nicicând n-am cunoscut asemenea durere, nimic pe lume nu e aşa chinuitor... Nu e foc şi nu-i nici apă, dar inima-mi arde, mădularele îmi tremură şi tot trupul mi-e îngheţat»".

Zeul îşi cheamă fiii divini. Atunci Isis, prefăcându-se nevinovată, îşi oferă serviciile. Re: „Sunt mai îngheţat ca apa şi mai fierbinte decât focul, mădularele îmi asudă şi tremur tot. Ochii mi s-au împăienjenit şi nu mai văd". Isis: „Spune-mi numele tău, divinul meu părinte, căci cei cărora li se rosteşte numele trăiesc". Zeul înşiruie atunci mai multe epitete, dar numele lui nu se găseşte printre ele. Până la urmă cedează şi îi spune lui Isis: „Apropie-ţi urechea de mine fiica mea Isis, pentru ca numele meu să treacă din trupul meu într-al tău..." şi astfel zeul îşi va divulga numele lui Isis, marea magiciană, care, tot răul provenind de la ea, îl va vindeca. Pe viitor, ea va fi „Isis cea Mare, care îl ştie pe Re după nume".

Iată o legendă care pune admirabil în valoare două idei egiptene (cea a importanţei numelui şi cea a vicleniei femeilor), împodobite cu veşmânt mitic.

Nimicircu oamenilor

Şi această legendă se întâlneşte în mai multe morminte regale; deja sculptată, parţial, în mormântul lui Tutankamon, ea e regăsită în mormintele lui Seti, Ramses al II-lea şi Ramses al III-lea.

Prin urmare, zeii trăiau încă pe pământ.

„Oamenii şi zeii alcătuiau un «lucru» unic. Dar oamenii începură să unelteasc㠎mpotriva lui Re. Or, Maiestatea Sa [Re] îmbătrânea; oasele lui erau de argint, mădularele de aur, părul de lapuslazuli. El află cele ce se urzeau împotrivă-i de către oameni şi le spuse curtenilor săi: «Să vină la mine ochiul meu, Şu, Tefnut, Geb şi Nut 19, precum şi taţii şi mamele ce se aflau dimpreună cu mine în Nuu, odată cu zeul meu Nuu şi acesta să-şi aducă alaiul cu

sine»”.

Zeii convocaţi sosesc în taină şi se prosternează dinaintea Marelui Strămoş.

„Re îi zice lui Nuu:

«O, zeu al timpului dintâi, în care m-am întrupat, o, voi zei primordiali, iată că oamenii, ieşiţi din ochiul meu 2°, uneltesc împotrivă-mi; împărtăşiţi-mi ce aţi făptui voi într-o asemenea împrejurare; vedeţi, eu chibzuiesc şi nu voiesc a-i ucide până nu voi asculta sfatul vostru» – Maiestatea Sa Nuu spuse atunci: «O, fiul meu Re, mai mare decât cel care l-a zămislit, decât cei care l-au alcătuit, statornic e tronul tău şi înfricoşată e spaima ce o sădeşti în inimi; prin urmare, fie ca ochiul tău21 să fie trimis spre a-i pedepsi pe cei care urzesc fărădelegi împotrivă-ţi»”.

Luând forma lui Ilator, ochiul se va duce, potrivit sfatului zeilor, să-i urmărească pe oamenii care fugiseră în deşert (loc ostil, unde se refugiază de obicei răzvrătiţii). Hathor ucide un mare număr dintre ei. Întor. cându-se la Re, ca să-i dea socoteală de masacrul săvârşit, ea spune:

„Aşa precum tu trăieşti pentru mine, am avut eu putere asupra oamenilor, ceea ce a fost plăcut inimii mele”.

Re se temu atunci – şi aceasta e poate o lecţie la adresa celor care s-ar lăsa antrenaţi de beţia luptei – ca Ilator să nu-i distrugă pe oameni în întregime; zeul rămăsese legat de cei pe care îi crease. Atunci foloseşte un subterfugiu:

„«Să vină la mine soli iuţi şi plini de grăbire şi aceştia să gonească precum umbra trupului…» Aceştia fură aduşi de îndată şi Maiestatea Sa crăiască spuse: «Să alerge până la Elefantina şi să aducă mari cantităţi de didi»” 22.

După înapoierea solilor, slujitoarele pregătesc bere din orz, macină didi şi îl amestecă împreună cu bătură, care apare atunci ca „sângele oamenilor”; sâtă umplute şapte mii de urcioare cu această băutură roşie şi vârtoasă. Ea e vărsată pe jos, până când tot câmpul e inundat cu un

strat gros ele trei palme:

„Maiestatea Sa regele Egiptului de Sus şi de Jos, Re, se trezi în toiul nopţii, îngrijindu-se ca licoarea aducătoare de somn să fie răspândită. În zori, când sosi zeiţa, ea găsi totul inundat; îşi oglindi mai întâi chipul, apoi bău şi i se păru bună la gust; atunci se duse, beată, fără a-i mai recunoaşte pe oameni”.

Astfel a salvat Re o parte din aceste creaturi ingrate.

Legenda nimicirii oamenilor nu e caracteristică numai Egiptului. Ea constituie o veche temă orientală, ce poate fi găsită, printre altele, şi în epopeea lui Ghilgameş sau în Vechiul Testament. Şi El, marele zeu ai Sumerului şi Babilonului, îşi ucisese creaturile prin mijlocirea apei răspânilite pe pământ, păstrând doar o pereche, refugiată pe o insulă ocrotită; aici, înţeleptul Upanafistim avea iarba vieţii, pe care Ghilgameş nu a fost apoi în stare s-o păstreze. Yahve, dumnezeul evreilor şi-a înecat la rândul său creaturile într-un uriaş potop, ale cărui secvenţe sunt perfect analoage cu vechea legendă sumeriană: cele şapte zile, zborul corbului etc. Şi în acest caz, o singură pereche, Noe şi femeia lui, precum şi „eşantioane” de animale, au scăpat de apa distrugătoare, coborând clin arcă şi suindu-se pe o colină. E poate o manieră de a-i obliga pe oameni să cugete şi să-şi amintească de respectul datorat zeilor.

Legenda egipteană e mai umană: ea salvează o bună parte a creaţiei şi înfăţişează un mare zeu aproape înduioşat, cuprins de dorinţa de a evita o distrugere completă. În acest caz, potopul devine un mijloc de ocrotire şi nu de moarte.

Legenda continuă şi ia sfârşit oferind o viziune nouă, mai cuprinzătoare, asupra lumii.

Vaca cerească şi noul univers

Textul este continuarea celui precedent.

„Maiestatea Sa Re spuse atunci: «Adevăr zic vouă, pe viaţa mea, inima mi-a ostenit cumplit ca să mai sălăşluiesc printre oameni; voit-am a-i ucide, dar n-am făcut lucrul acesta». Zeii care îl întovărăşeau i-au zis: «Să nu fii ostenit

defel, căci ai puterea de a făptui tot ceea ce pofteşti»”.

Dar tristeţea şi oboseala zeului primordial vor transforma lumea. Re se va îndepărta de oameni, dar nu îi va ucide. Respectul pentru viaţa oamenilor constituie una dintre caracteristicile profunde ale conştiinţei egiptene.

La sfatul lui Nuu, Strămoşul, zeiţa Nut, care se prefăcuse în vacă, îl ia pe Re în spinare, căci „mădularele i s-au slăbănogit şi nu mai e în stare a merge”. Atunci, într-un mare elan cosmic, ea îl înalţă în ceruri, unde va străluci pe viitor soarele. Însă pe Nut, încă neobişnuită cu asemenea înălţimi, o cuprinde ameţeala:

„Ea începu să tremure foarte, din pricina înălţimii. Re îi veni în ajutor: «Şu, fiul meu, aşază-te sub fiica mea Nut, sui-o pe creştetul tău, înalţ-o»”.

Iar pe viitor Şu – văzduhul şi lumina – va sprijini cerul, la fel ca Atlas. Perechi de genii vor susţine la rândul lor cele patru copite ale lui Nut. Re va rămâne în spinarea vacii cereşti în timpul zilei sau va naviga în barca sa, pe Nilul ce curge pe sub coapsele animalului sacru; în timpul nopţii, el va străbate în continuare, în barca sa, spaţiile tărâmurilor subpământene.

Continuă organizarea universului, a noului univers în care zeii s-au depărtat de oamenii nerecunoscători. Re îl cheamă la el pe zeul Thot şi îi spune:

„Iată, m-am înălţat acum sus în ceruri… Când voi izgoni întunericul şi voi aduce lumina în lumea de dincolo… atunci tu vei fi aici, ţinându-mi locul”; şi astfel, luna îşi va răspândi lumina în lumea celor vii, în timp ce Re străluceşte pentru morţi.

La cererea lui Nut, stelele, care fuseseră şi ele create, îi vor scânteia pe pântec.

În felul acesta a fost instalată cea de a doua formă a universului în vremuri foarte vechi, o legendă pe care au îndrăgit-o suveranii ramesizi.

Aceste legende divine sunt alcătuite din imagini populare şi elemente care aparţin celei mai îndepărtate conştiinţe religioase, ce pot fi regăsite în lumea sumeriană,

babiloniană, semită sau africană; unele vor trece în mitologiile clasice, Egiptul, răspântră lumii antice, fiind cu adevărat un mare creuzet spiritual. Fiecare ţară, pornind du la aceste mentalităţi comune, îşi va făuri propriile sale legende, care îi dezvăluie spiritul său cel mai profund: umanitatea constituie poate spiritul Egiptului.

Basmele şi romanele

Basmele şi romanele fixează, îndeosebi pe suluri de papirus, o veche tradiţie orală. Marinarii şi neguţătorii, cutreierând o ţară după alta, din Iran până la Marea Roşie, din Anatolia în inima Sudanului, au răspândit felurite povestiri, preluate şi completate după maniera locului. Marile invazii europene (care au venit poate tocmai din Caucaz) au adus şi ele bagajul lor de basme, în acele timpuri, a asculta un povestitor cu har însemna o mare distracţie; orientalii şi mai ales egiptenii, au fost dintotdeauna mari iubitori de poveşti frumoase şi de aventuri cu întâmplări neprevăzute.

Această tradiţie orală, ale cărei urme sunt întâlnite când şi când, s-a împletit cu marile mituri ale gândirii antice, datorită conştiinţei religioase.

Basmul egiptean e povestirea unei aventuri, clar el comportă adeseori şi o semnificaţie profundă.

Un basm miraculos23

Cele trei ursite ale prijiţului

Tema acestui basm se regăseşte şi în alte povestiri antice sau moderne. Papirusul Harris 500 (aflat în prezent la British Museum, sub nr. 10060), care este singurul ce a păstrat textul, datează de la sfârşitul domniei lui Seti I s-au începutul domniei lui Ramses al II-lea.

Un rege al Egiptului, al cărui nume nu e precizat, era trist că nu avea urmaşi; zeii s-au lăsat înduplecaţi de rugile lui şi „iată că i se născu un fiu”. Atunci, zeiţele Ilator (cele şapte zeiţe Hathor care hotărăsc destinul noilor născuţi, ca zânele din basmele noastre), s-au arătat spre a-i hărăzi o soartă. Ele rostiră: „Va pieri din pricina unui crocodil, a unui şarpe sau a unui câine”. Micul prinţ fu atunci

îndepărtat de lume şi i se ridică o casă de piatră, în inima pustiei; zărind însă acesta într-o zi un om ce-şi plimba câinele, dori să-l aibă şi, spre a-i potoli tristeţea inimii, părintele său i-l dărui. Sătul de singurătate, el îi spuse regelui: „Iată, mă supun sorţii ce mi-a fost hărăzită; îngăduie prin urmare să fac tot ce poftesc, până când zeul va împlini cu mine voia sa”. Atunci, se duse slobod, întovărăşit de câine şi ajunse în ţara Naharina. Regele ţării avea o fată, făgăduită aceluia în stare a sării până la fereastra ei, aflată la 70 coţi deasupra pământului (aproximativ 36 m); tânărul prinţ, folosind vrăji anume, reuşi. Pe viitor, soaţa lui va veghea asupră-i, aşa cum Isis l-a păzit pe Osiris, sau la fel ca zâna cea bună din basmele noastre; printre altele, ea ucise şarpele printr-un vicleşug. Într-o zi însă, pe când prinţul se plimba întovărăşit de câine, acesta îi spuse: „Eu îţi sunt ursita”; tânărul, luând-o la fugă, căzu într-o apă, un crocodil îl înhaţă... şi îi propuse să cadă la învoială. Aici se opreşte manuscrisul. Poate descoperirea unei alte copii a textului ne va îngădui să aflăm dacă prinţul a putut să scape ursitelor ce îi fuseseră menite.

Lăsând la o parte tema, banală, a destinului determinat la naştere, pe care agerimea şi magia par să îngăduie a-l evita (aşa cum Frumoasa din Pădurea adormită scapă de soarta ce i-a fost fixată la început), un fapt a reţinut atenţia specialiştilor în istoria folclorului: săritura nupţială, care se întâlneşte în basmele ruseşti, poloneze şi indiene.

Elementele acestei povestiri aparţin bagajului legendelor miraculoase din toate ţările şi toate timpurile.

Un basm moral Adevărul şi Minciuna

Textul acestui basm, care datează din vremea dinastiei a XIX-a, a fost conservat graţie papirusului Chester Beattyli (British Museum, nr. 10682). El este de un simbolism simplu.

Adevăr şi Minciună sunt doi fraţi: această substituire a alegoriei cu fiinţe reale este foarte rară în literatura

egipteană. Minciună îl acuză pe Adevăr de a fi rătăcit un cuţit pe care i-l împrumutase; el îşi aduce fratele dinaintea Eneadei, ce îl condamnă pe Adevăr să i se scoată, ochii şi să slujească pe viitor ca portar. Minciună îl trimite apoi în pustie, spre a fi sfâşiat de lei. Dar o femeie îl salvează, îl îndrăgeşte şi îl părăseşte aproape imediat, dar, la timpul cuvenit, naşte un fiu. Acesta, crescând „va fi aidoma unui tânăr zeu”. El află cine îi este tatăl; atunci, se duce să-l caute pe orb, îl aduce, „îl aşază într-un jilţ, îi potriveşte un scăunel la picioare, îi pune pâine dinainte şi îi dă să se ospăteze şi să bea”.

Tatăl său îi povesteşte cele întâmplate. Tânărul hotărăşte să-l răzbune, prin viclenie. El declară tribunalului că Minciună i-a furat un bou uriaş. „Un asemenea bou nu poate să existe”, i se răspunde la tribunal. „Fie, spuse tânărul, dar dacă boul meu nu există, tot astfel nici cuţitul nu s-a putut afla vreodată”. Atunci Minciună e pedepsit, iar Adevăr învinge.

Aici sunt preamărite două virtuţi esenţiale pentru egipteni: devotamentul filial şi dragostea de adevăr.

Basmul apare îndeosebi ca un avatar, la dimensiuni omeneşti, al mitului osirian. El prezintă şi o povestire moralizatoare, o fabulă ce poate ilustra maxima semitică „ochi pentru ochi, dinte pentru dinte”. El mai lasă să transpară şi faptul că adevărul şi minciuna sunt uneori apropiate unul de celălalt şi astfel greu de deosebit uneori, însă dreptatea câştigă până la urmă.

Un bdsm mitic întâmplările celor doi fraţi Anup şi Bată

Textul e consemnat în papirusul Orbiney (British Museum, nr. 10183). El se datorează scribului Ennena, care l-a scris sub domnia lui Ramses-Siptah.

Basmul e compus de fapt din două povestiri.

Doi fraţi trăiau în pace, îndeletnicindu-se împreună cu muncile câmpului. Dar iată că într-o zi nenorocirea îi lovi, când femeia lui Anup se îndrăgosti de cumnatul ei Bată. Cum acesta se împotrivea ademenelilor ei, femeia,

jignită şi dornică de răzbunare, îl părăşte soţului ei, spunându-i acestuia că a încercat s-o siluiască. Bată reuşeşte să se facă ascultat de fratele său, dar se hotărăşte să plece cât mai departe; îi dă de ştire lui Anup că se va duce în Valea Pinului-Umbrelă, din Liban. Odată ajuns acolo, îşi va smulge inima, o va aşeza „în vârful florii pinului" şi va trăi astfel în tihnă. Însă el îşi previne fratele:

„De va fi tăiat pinul şi inima îmi va cădea pe jos, să vii şi s-o cauţi; chiar dacă pentru asta îţi vor trebui şapte ani, tu să nu-ţi pierzi nădejdea. Când o vei găsi, aşaz-o într-un vas cu apă proaspătă; atunci voi învia şi mă voi răzbuna pe cine m-a vătămat. Vei afla că mi s-a întâmplat ceva când berea din urciorul ce îl vei ţine în mână va da pe dinafară. Atunci ai grijă şi vino fără a zăbovi".

Foarte mâhnit de cele întâmplate, căci de fratele lui îl lega o mare afecţiune, Anup îşi ucide soţia şi o azvârle la câini.

În mare, este legenda clasică a lui Iosif şi a femeii lui Putifar, a Fedrei şi a lui Ilipolit.

A doua parte a basmului e total diferită. Bată, stabilit în Valea Pinului-Umbrelă, şi-a clădit un palat. Într-o zi, el o întâlneşte pe Eneada pe drum; zeii Eneadei se întristează când văd cât e de sinnăr şi R.e-Horakhty îi spune lui Hnum: „Fă-i o soaţă lui Bată ca să nu mai stea singur", poruncă pe care Hnum, zeul-olar, o îndeplineşte cu uşurinţă. Femeia, creatură a zeilor, e nespus de frumoasă şi Bată o îndrăgeşte atât de tare încât îi mărturiseşte taina lui.

Într-o zi, când aceasta ieşise la plimbare, în ciuda rugăminţilor lui Bată, un zeu al mării i-a smuls o şuviţă din păr şi a dus-o în Egipt. Faraonul, vrăjit, a poruncit să fie căutată femeia căreia îi aparţine şuviţa; o ceată de oşteni, trimisă în Valea Pinului, o răpeşte pe tânăra soţie a lui Bată, care devine mare favorită la curtea faraonului. Atunci, aceasta cere să fie doborât pinul în vârful căruia odihnea inima lui Bată; odată lucrul acesta înfăptuit, Bată moare. Deodată, Anup, care bea liniştit la el acasă, vede

cum berea i se revarsă din urcior; el pleacă într-un suflet, găseşte inima şi îşi readuce fratele la viaţă.

Sfârşitul basmului relatează prefacerile lui Bată; se ştie în ce măsură libertatea magică de a trece de la o formă la alta le era dragă egiptenilor. Iar diferitele forme luate de Bată nu sunt nicidecum întâmplătoare.

Mai întâi el se preface într-un „taur, cu multe culori nemaivăzute pe dânsul, dar de un soi necunoscut". Apoi se duce la curtea faraonului, unde femeia lui îl recunoaşte… şi pune să fie înjunghiat. Bată învie iarăşi şi se preface în copac; femeia pune un pădurar să-l taie, dar o aşchie îi sare în gură şi ea zămisleşte un fiu, care nu va fi altul decât însuşi Bată. Crescut la palat, el îi va urma la tron faraonului, iar Anup va fi făcut prinţ moştenitor.

Avem de a face cu un basm (desigur popular la origine), ale cărui întâmplări sunt legate de miturile egiptene ale vieţii şi învierii.

Taurul şi arborele sunt formele luate de cei doi mari zei ai mitologiei egiptene, modele, atât unul, cât şi celălalt, ale unei vieţi a cărei perenitate este asigurată: Re şi Osiris.

Inima lui Bată poate supravieţui dacă e aşezată în corola unei flori, precum pruncul-soare cuibărit într-un lotus înainte de a se naşte, asigurând legătura şi cu forţele mereu vii ale vegetaţiei. Dacă sunt despărţite, numai apa, element (osirian) al rodirii universului, îi poate reda viaţa, în acest moment trebuie să intervină Anup (forma egipteană a numelui grec Anubis, atribuit zeului), care va şti, la fel ca omonimul lui divin, să readucă la viaţă trupul fratelui său. La sfârşit, Bată va renaşte din el însuşi, sau din propria sa sămânţă, aşa cum soarele dimineţii a fost zămislit de soarele zilei precedente. Viaţa eternă e o succesiune de forme care se înlănţuie.

La o analiză mai aprofundată, se dezvăluie şi alte aspecte mitice mai profunde. Preafrumoasa femeie, fiică a zeilor, care dezlănţuie răul, ne face să ne gândim la mitul Pandorei. Viaţa divină, eternă, simbolizată de inimă, poate fi disociată de viaţa cotidiană a trupului şi independentă de

aceasta, ceea ce ne trimite la anumite idei pitagoreice.

Aceste basme şi povestiri bogate în întâmplări ne dezvăluie prin urmare o imensă bogăţie, atât în conţinut, cât şi în modalităţile de exprimare sau în mesajul spiritual pe care îl conţin.

Poezia de dragoste

Poezia este omniprezentă în textele egiptene. Ea e vizuală, auditivă, viscerală; e armonie a semnelor, sonoritate a cuvintelor (pe care o traducere nu o poate transpune decât foarte imperfect); ea se mai află şi în frumuseţea imaginilor, lăsându-ne copleşiţi de o intensă emoţie. Ea e lirică sau duioasă, senzuală sau mitică. Ea este poezia însăşi.

A existat oare o poezie, în sensul clasic al termenului, adică un stil poetic opus prozei?

E anevoios de stabilit cu precizie ce însemna acest stil. Ca orice poezie semitică, poezia egipteană – repetăm, în sensul clasic al termenuluise baza pe un joc de aliteraţii şi asonanţe. Ea e îndeosebi o poezie ritmată. Structurile precise ne scapă; cum limba egipteană scrisă nu nota vocalele, nu cunoaştem pronunţarea exactă a cuvintelor, dar ştim, prin intermediul prozodiei copte, descendentă directă a celei egiptene, că aceasta nu prezenta fără îndoială o repartiţie riguroasă a cantităţilor, ci se baza pe revenirea accentelor ritmice.

În timpul dinastiei a XVIII-a apare o nouă formă de poezie: poezia de dragoste, care se dezvoltă considerabil sub ramesizi. Imperiul e bogat, ţara e prosperă, moravurile sunt mai libere, luxul pătrunde în vestimentaţie, manierele devin preţioase şi sentimentele căutate. Oamenii se pot lăsa în voia jocurilor dragostei şi ale poeziei.

Ne-au parvenit numeroase poeme, scrise pe papirusuri sau pe ostraca. Unul dintre ele, destul de lung, a fost poate compus pentru distracţia suveranului (desigur Ramses al II-lea); e I conţinea şapte stanţe, cântece dialogate între cei doi îndrăgostiţi („frăţiorul” şi „surioara în egipteană); începutul fiecărui vers e pe e edat de un

punct roşu, care subliniază forma politică a scrieri; acelaşi sistem apare şi în alte texte, Aceste versuri erau neîndoielnic recitate la ospeţe cu acompaniament muzical de flaut şi harfă.

Multe dintre aceste texte vor influenţa direct cânturile lui Solomon din Cântarea Cântărilor.

Dragostea şi natura

Dragostea este creaţie divină, ca şi lumea. Îndrăgostiţii îşi trăiesc fericirea în mijlocul frumuseţilor grădinilor şi fluviului.

Întâlnire pe mal

„Surioara mă aşteaptă pe ţărmul celălalt, Un cot de fluviu ne desparte. Dar crocodilul se aţine pe-o limbă de nisip.

— Păşesc în apa, ma azvârî în val. Inima mea îmblânzeşte unda, şi apa, sub tălpi, e vârtoasă ca glia. Iubirea ei mi-a dăruit tărie, ia să înfrunt stihia fluviului” 24.

Plimbare prin grădină

„Eu ţi-s prietena dinţii.
Iată, sunt o grădină smălţuită cu flori
Şi ierburi pline de miresme îmbătătoare.
Cât de frumos e locul pe unde mă preumblu.
Când îmi ţii mina într-a ta.
Trupul mi se mlădie.
Inima îmi tresaltă când păşim alături.
Ce vrajă îmbătătoare-i glasul tău.
Simt viaţa clocotind când îl ascult.
De mă priveşti, mi-e de ajuns.
Nici apă de izvor şi nici bucate
Nu-mi mai fac trebuinţă”.

Pentru îndrăgostit, tânăra iubită se confunde cu natura şi plăcerile ei, şi ea îi întinde un laţ bărbatului cucerit, ca şi cum ar prinde o pasăre:

„Gura surioarei mele e un boboc de lotus şi pârguite rodii îi sunt sânii, Iar fruntea ei – o colivie împletită. Eu nu-

s decât o pasăre neîmblânzită, Privirile îmi suie spre mândrele-i cosiţe, Către momeală şi iată-mă, sunt prins”.

Desfătările inimii înfiriparea iubirii

„Iubita mea, cea unică şi neasemuită, Cea mai frumoasă între femei. Priviţi-o, e luceafărul ce suie Vestind un an îmbelşugat de roade. Ce dulce îi e chipul, cu pielea de lumină şi ochii, cu privirea chemătoare.

O dulce vrajă îmbătătoare îi e şoapta. Ea are gâb prelung şi sânul alb ca luna Cosiţele din peruzeaua cea mai pură. Pus lângă braţul ei şi aurul se stinge, Iar fiecare deget e un boboc de lotus. Coapsele îi întrec desăvârşirea şi vezi cum îşi mlădie subţirele mijloc Pe când păşeşte falnic, cu mers ca de regină”.

Iubita, asimilată lui Sothis-Orion, steaua Anului Nou, îi vesteşte bărbatului îndrăgostit o viaţă nouă. Ne gândim la Solomon care va lăuda mai târziu, în termeni asemănători, farmecele Sulamitei.

Fierb în t i i nehip u în i

„Iubitul ciută:

Ah! De aş fi sluga ei cea neagră urmărind-o pas cu pas, l-aş vedea întreaga taină. Ah! De-aş fi spălătoreasă fie şi măcar o lună, Să-i spăl vălul înmiresmat. Ah! De i-aş fi inel în deget cu pecetea ei anume, Viaţa ei ar fi şi-a mea”.

Chinul iubirii

„Ma voi duce în casa iubitei mele să tânjesc acolo, pe nedrept pedepsit. Vecinii intra-vor să mă vadă şi dimpreună cu ei frumoasa mea. Ea va şti că vracii au greşit, Căci îmi cunoaşte chinul”.

CinU cul dinaintea, uşii zăvorâte

„Tu treci pe dinaintea casei ei, în miez de noapte.

— Bat, dar uşa nu mi se deschide… Jertfiţi un juncan pentru zăvor.

O gazelă pentru prag.

O gâscă pentru canaturi…

Dar juncanul cel mai falnic

Să fie pentru calfele tâmplărilor.

Ca ei să împletească zăvor de răchită şi uşă de trestie. Aşa, la tot ceasul Iubitul va descuia casa frumoasei, Găsind patul gătit cu în subţire şi pe iubită-n aşternut”.

Sărutul

„(and se apropie surioara de mine, inima-mi tresaltă…

De-i dau o sărutare şi o cuprind cu braţul.

Atunci mă cred în ţara Punct.

Uns cu tot mirul Arabiei.

De-i dau o sărutare şi gura-i o primeşte.

Atunci sunt beat, fără să sorb un strop”.

Prefacerea lumii

„Plutesc pe fluviu în jos, dus de vâslaşi, Cu snopul de trestii pe umăr, Mă duc la Memfis, «Viaţa Dublei Ţări». Acolo îi voi spune lui Ptah, stăpânul adevărului şi ai dreptăţii: «Dăruieşte-mi frumoasa diseară». Fluviul curge ca şuvoiul de vin, Ptah e desişul lui de trestie, Sekhmet – tufa cea înflorită, Earit – bobocul său de lotus, Iar Nefertum – un lotus împlinit. Cât se va veseli iubita mea! Zorii se nasc prin chipul ei neprihănit. Memfis e o tipsie cu rodii pârguite, Adusă zeului frumos la înfăţişare”.

În zori, natura prinde viaţă, îmbujorată ca vinul sau rodia de razele soarelui; zeii sunt în mijlocul ei şi o transfigurează. Pentru îndrăgostit, aurora străluceşte prin frumuseţea celei pe care o iubeşte.

Jocurile sfielii şi ale dorinţei

Poemele devin mai înflăcărate, mai lipsite de pudoare, mai lirice, imaginile mai precise, mai fervente.

Tulburarea dorinţei

„Tu vrei să pleci, zicând c-ai flămânzit? Eşti oare robul pântecelui tău? Ţi-e frig, de-aceea vrei să pleci? Patul mi-e aşternut cu în subţire. Eşti însetat, de aceea vrei să pleci? Ia sânul meu să te adăpi, E plin şi se revarsă pentru tine. Iubirea ce ţi-o port îmi copleşeşte trupul Aşa cum vinul se amestecă în apă”.

Graba iubitului

„Hai! Vino iute la surioara ta.
Ca vestitorul grăbit să-i ducă regelui solia.
Hai! Vino iute la surioara ta.
Ca bidiviul regelui cel înfocat…
Hai! Vino iute la surioara ta.
Ca gazela ce sare în pustie.
Picioarele îi aleargă, mădularele i-au ostenit.
Mânată e de spaimă.
Vânătorul e pe urmele ei.
Cu haita lui de câini.
Dar urma i-au pierdut-o!
Gazela zăreşte un adăpost…
Tu intri în casa surioarei
Şi mâna i-o săruţi de patru ori.
Acum tu arzi să-i dobândeşti iubirea
Ursită de Hathor, zeiţa cea de aur”.

Dorinţa iubitei

„Cu jar de foc mi-ai încins inima şi orice-mi porunceşti aş face când mă dezmierzi la pieptul tău. Dorinţa de iubirea ta mi-e fard de ochi şi, iată.
Ei strălucesc ca două stele când te văd.
Mă strâng lângă tine când îmi arăţi iubirea.
O, stăpâne al inimii mele.
Frumoasă e clipa aceasta fără seamăn!
Fie să dăinuie cât veşnicia…”
„Inima mea se îndeamnă cu a ta
Şi frumuseţea ta mă ţine prinsă”.
Şi această foarte frumoasă imagine senzuală:
„Iubirea ta o simt în trup.
Ca trestia ce unduieşte în voia adierii”.

Începând cu marele lirism al textelor de la Medinet Ilabu şi până la poemele de dragoste, Egiptul a cunoscut toate formele de poezie.

B. ARTA

Am vorbit deja, mai ales în legătură cu

regeleconstructor, despre realizările artelor plastice şi grafice. Le vom analiza aici doar evoluţia şi vom aminti operele esenţiale.

Artele plastice în Egipt, o statuie nu este numai un trup din piatră; ea posedă o căldură magică, pe care formulele o pot însufleţi, redând viaţa personajului reprezentat.

Încă de la origine, sculptura este integrată unui monument (templu sau palat); coloşii regali aşezaţi în faţa templelor, statuile osiriace din curţi sau săli hipostile dovedesc din plin acest lucru. Arta statuară este o artă care necesită mijloace tehnice – şi ale sensibilităţii – diferite de cele folosite de către arhitectură.

Dacă luăm în considerare dimensiunile colosale ale statuilor în raport cu mijloacele de care dispuneau sculptorii, suntem cuprinşi de uimire. Cum era sculptată o statuie? Pe un bloc monolit se desenau cu roşu contururile generale, iar apoi, cu ajutorul unei pietre mai dure, se stabilea, prin percuţie, o primă eboşă. Se cioplea îndelung, cu multă grijă şi răbdare, până când silueta desenată se degaja treptat. Atunci se efectua o primă polisare cu o piatră mare şi o pastă abrazivă (pe bază de praf de cuarţ). După aceasta, decupând piatra cu un fierăstrău (o lamă de cupru dantelată ataşată la un mâner de lemn), se înlătura partea din blocul de piatră care depăşea silueta cu linii roşii, ce era în felul acesta izolată; apoi, porţiunea decupată era polisată din nou. În sfârşit, erau fixate detaliile: se degajau picioarele cu ajutorul unui tub din aramă ce se răsucea cu mâna, după care apăreau urechile, ochii, nările, lucrate cu un sfredel din silex. O ultimă polisare, cea inspirată de sensibilitatea artistului, îi conferea operei caracterul său, fixând trăsăturile feţei şi corpului. Statuia astfel finisată era predată scribilor, care desenau, eventual, inscripţiile, sculptorilor care le gravau, pictorilor care redau trupului înviat culorile proaspete ale vieţii.

În veacul nostru tehnic ne putem cu greu închipui asemenea abordări încete, răbdătoare şi judicioase ale

materiei – metode astăzi depăşite – care au dat aceste statui colosale şi aceste chipuri admirabile.

Egiptenii au fost maeştri ai pietrei, poeţi şi magicieni ai formelor; ei sunt cei care au iniţiat în tainele sculpturii popoarele din Orientul Apropiat şi Grecia.

În timpul epocii rameside, artele plastice prezintă două stiluri.

Reprezentarea suveranilor la dimensiuni aproape colosale, perfecţiunea şi rafinamentul sculpturii, bogăţia materialelor caracterizau primul dintre aceste stiluri, care va dura până la sfârşitul domniei lui Ramses al II-lea.

Este vremea în care regii şi zeii, mai uniţi ca niciodată, primesc acelaşi cult. Arta statuară îi reprezintă adeseori asociaţi, uneori în diade: Ramses al II-lea şi Ptah, Ramses al II-lea şi Sekhmet. Acelaşi suveran e reprezentat şi însoţit de Sobek şi Astarte etc. Uneori în triade, două divinităţi stau în stânga şi în dreapta lui Ramses al II-lea: Re-Horakhty şi Ptah, Ptah şi Sekhmet Amon şi Mut. În sfârşit, chiar în sanctuarele templelor statuia regală poate îi înconjurată de trei sau patru divinităţi, aşa cum am văzut, de pildă, la Abu-Simbel.

Regii aduc omagiu divinităţilor. Două atitudini sunt frecvente:

Suveranul poate deveni cavalerul zeului şi atunci poartă, stând în picioare într-o atitudine plină de demnitate, o lance în vârful căreia se află un cap divin: acesta este oarecum stindardul zeului. Ramesizii au îndrăgit această atitudine. De o îrumoasă îactură este statuia lui Ramses al II-lea, care ţine de-a lungul trupului un asemenea stindard, terminat printr-un cap de berbec divin (alabastru, 0, 76 m, Cairo).

Alteori, faraonul poate oferi divinităţii un altar, un naos. Este deosebit de suplă şi de armonioasă statueta care îl reprezintă pe Ramses al II-lea prezentând baza unui naos (partea superioară este mutilată); (şist, 0, 27 m, Cairo). Trupul este tânăr, chipul cu detalii rafinate e frumos, iar mişcarea trupului alungit, sprijinit pe

genunchi, e de o nesâârşită graţie. Sculptorii egipteni ai epocii nu excelau numai în reprezentări de dimensiuni colosale; arta lor, completă, demonstra o mare fineţe şi un echilibru armonios în căutarea proporţiilor celor mai adecvate.

Încă o temă mai era frecventă la vremea aceea: regele învingător călcând în picioare cele Nouă Arce. Reprezentat în mers sau aşezat pe tron, Ramses al II-lea îşi consemnează astfel victoriile (mare statuie din granit, 1, 94, Muzeul din Torino).

Chipurile sunt admirabile portrete: netede, uşor surâzătoare, arogante. Nobleţea lor e subliniată de nasul mare, acvilin, dominator.

Dacă statuile lui Seti I sunt relativ puţin numeroase, numărul statuilor lui Ramses al

II-lea e considerabil. Sunt timpurile când mâna de lucru abundă, ţara o bogată, iar carierele sunt exploatate din plin!

Începând cu domnia lui Merenptah şi mai ales sub Seti al II-lea şi Ramses al I I Mea, mijloacele puse la dispoziţia sculptorilor sunt mult mai reduse. Preocupările de natură externă sunt grave. Arta statuară devine convenţională; dovadă sunt statuia lui Seti al II-lea şezând, prezentând pe genunchi un altar ce are deasupra capul berbecului lui Amon (cuarţit, 1, 64 m, British Museum), sau grupul alcătuit din Ramses al III-lea, avându-i de o parte şi de alta pe Horus şi Seth, care îi potrivesc pe creştet coroana albă (granit, 1, 69 m, Cairo). Câteva statui ies din acest cadru monoton sau greoi, ca, de pildă, statuia lui Ramses al VI-lea (granit, 0, 74 m, Cairo), care înaintează victorios, purtând pe umărul drept securea de război şi ţinând cu mâna stângă, de păr, un prizonier libian, trofeu viu, al cărui chip reflectă intens durerea înfrângerii.

Elanul imprimat de Ramses al II-lea artelor plastice şi inspiraţia care îi călăuzea pe artişti dispăruseră. Şi în acest domeniu Ramses al II-lea şi-a meritat pe deplin titlul,

acordat în epoca modernă, de cel Mare.

Artele grafice

Basorelieful şi pictura, pentru care, în Egipt, se execută un desen prealabil, trasat pe peretele ce urma să fie decorat, aparţin artelor grafice.

Două monumente, datând de la începutul epocii rameside, atestă pe de o parte perfecţiunea atinsă de basorelief (templul din Abydos şi mormântul lui Seti I), iar pe de alta, eleganţa şi fineţea picturii (mormântul lui Nefertari).

Nicio descriere nu ar putea reda cu fidelitate graţia figurilor şi a gesturilor, fineţea cizelurilor care împodobesc pereţii casei eterne a lui Seti I, şi nici frumuseţea şi eleganţa siluetelor, sau scânteierea culorilor, ce ne incintă când pătrundem în monumentul lui Nefertari.

Ele trebuie văzute în cadrul lor din Valea Regilor şi Valea Reginelor; nicăieri altundeva nu mai există această opoziţie între peisajul natural, pustiu şi ars, evocând ideea morţii, şi imaginile sculptate şi pictate, frumoase, colorate, vii, a căror prezenţă însăşi este chezăşia eternităţii vieţii.

Nicăieri ca în Egipt artele nu au mai fost astfel angajate într-o operă vie, o devenire magică. Totodată, ele constituie o mare feerie a formelor.

CONCLUZIE

Astfel au trăit regii ramesizi. În vremea celor mai puternici dintre ei – Seti I, Ramses al II-lea, Ramses al III-lea – ţara, fericită, a trăit din bogăţia şi prosperitatea ei, izgonindu-şi duşmanii primejdioşi; ultimii ramesizi, suverani slabi, au făcut să decadă marele imperiu al strămoşilor lor, într-atât era de hotărâtor, în acele timpuri îndepărtate, rolul regelui în conducerea şi viaţa ţării.

Faptul că istoria pe care o relatăm este uneori fragmentară şi comportă unele lacune poate stârni mirare: acest fapt provine din hazardul săpăturilor şi al descoperirilor. Am constatat, în multe rânduri, că arheologia este adeseori o aventură, fericită sau nefericită. Munca egiptologului e foarte deosebită; îndată ce au fost

descoperite diverse monumente şi documente, egiptologia se naşte din munca, esenţială, a filologului şi a istoricului: datele sunt cântărite, comparate, ajustate. Aceasta necesită o răbdare fără margini şi o pasiune neclintită. Dar cât e de înălţător să readuci la viaţă, puţin câte puţin, printr-o strădanie neîntreruptă a inimii şi spiritului, lumile dispărute şi să le recreezi întrucâtva. Istoricul şi filologul deopotrivă sfârşesc prin a se contopi pe plan spiritual cu străvechiul univers în care gândul lor trăieşte zilnic şi aceasta îi ajută să surprindă realităţile de altă dată –

aceste realităţi în care se învecinează raţiunea politică şi magia religioasă, în care se împletesc povestirea faptelor şi transpunerea lor poetică şi mitică, într-un univers dens, stufos, uneori scânteind de imagini, foarte diferit de al nostru.

Treptat, alte monumente ivite din nisipuri şi alte documente regăsite, ne vor ajuta poate să umplem „golurile”.

Egiptologia e o ştiinţă tânără şi plină de făgăduieli.

NOTE

CAPITOLUL IV

1. A se vedea vol. I, p. 183 – 184.

2. Statul, în textele egiptene, este comparat adeseori cu o corabie.

3. Per-Ramses, pe care Merenptah nu l-a construit, desigur, dar unde şi-a stabilit reşedinţa, este definit aici foarte clar drept capitala imperiului, la hotarul dintre Egipt şi ţinuturile asiatice.

4. Pap. Anastasi III, 7, 2 – 7, 10 = Gardiner, Late Egyptian Miscellanies, p. 28 – 29.

5. Wainwright, în J.E.A., 1960, vol. 46, p. 24 – 28.

6. Popor din Sudan.

7. KRI IV, 1 (-1.10 – 16) – 2 (1.1 – 7).

8. Numele indicate între paranteze drepte sunt cele de popoare din Grecia şi Asia Mică, transcrise după fonetica egipteană.

9. KRI IV, 3 (1.15 – 16) – 4 (1.1 – 4).
10. Bakry, în Aegyptus, 1973, Anno LIII, p. 11.
11. KRI IV, 4 (cu începere de la rândul 4) – 5.
12. KRI IV, 5 (1.8 – 9).
13. KRI IV, 5 (1.10 – 13).
14. KRI IV, 6 (1.1 – 15) – 7.
15. KRI IV, 7 (cu începere de la rândul 10) – 8.
16. În legătură cu acest popor, a se vedea vol. I, p. 95.
17. KRI IV, 8 – 9.
18. KRI IV, 9 (cu începere de la rândul 12) – 11 (1 – 12).
19. Cuvânt cananeean exprimând un salut; aici, cerând pace.
20. C.L., Textes, p. 123 – 124.
21. KRI IV, 24 (1.5 – 6).
22. KRI IV, 82 (1.8).
23. KRI IV, 26 (1.4 – 5).
24. KRI IV, 26 (1.13 – 14).
25. După Lefebvre, Grands Prêtres, p. 149 – 150.
26. KRI IV, 133 (1.3).
27. KRI IV, 288 (1.10) – 289 (1.2) – Lefebvre, Grands Prêtres, p. 151 – 152.
28. Intrarea necropolei memfite, unde Osiris avea un loc de cult, aflat în legătură cu Ptah şi Sokaris.
29. KRI IV, 60 (1.5 – 7).
30. A.H. Zayed, în R.E., vol. 16, p. 204 – 207.
31. H. Kees, în Z.A.S., 1937, vol. 73, p. 77 – 90.
32. L. Habachi, în M.D.A.I.K., 1956, vol. 14, p. 53 – 67.
33. KRI IV, 92 (1.7 – 9).
34. L. Habachi, în M.D.A.I.K., 1978, vol. 34, p. 57 – 67.
35. K.A. Kitchen, Pharaoh triumphant, p. 216.
36. KRI IV, 270 (1.7 – 10).

37. Adică: să asigure cu fermitate perenitatea.

38. Zeiţa recoltelor şi a ogoarelor rodnice.

39. KRI IV, 265 (1.2 – 7).

40. Horus, fiul lui Isis şi al lui Osiris, crescut de mama lui în taină, în mlaştinile Deltei, ca să-l scape de răzbunarea unchiului său Seth.

41. KRI IV, 297 (1.6 – 7).

42. Gardiner, în J.E.A., 1958, vol. 44, p. 12 – 22; J. Von Beckerath, în J.E.A., 1962, vol. 48, p. 70 – 74; C. Alfred, în J.E.A., 1963, vol. 49, p. 41 – 48.

43. Nelson, Medinet Habu, t. IV, pl. 203 – 209.

44. A se vedea mai jos, p. 107 – 108

45. Maspero, Tomb of Siptah, London, 1908, p. XXXXII; (KRI IV, 362 (1.8 – 10).

46. Maspero, ibid.

47. Maspero, op. cit., p. XXII-XXIV.

48. Numele muntelui de la apus.

49. KRI IV, 378 (1.8 – 9).

50. KRI IV, 381 (1.10).

51. Sau: „cel care s-a făcut singur (rege), un sirian”. Ar putea fi o desemnare a cancelarului Bay.

52. Forma soarelui în zori.

53. Pap. Harris I, 75, 1 – 10 şi 76, 1 = Erichsen, Pap. Harris, p. 91 şi 92 (până la r. 5).

54. Joc de imagini, în care se confundă imaginea şoimului, pasăre de pradă, care urmăreşte păsărelele, cu cea a regelui – Horus, ce îşi alungă duşmanii.

55. Bay şi prietenii săi „cumpăraseră” poate adeziunea unui număr de egipteni, eventual chiar o parte din armată (?).

56. S-ar putea crede că a avut loc o invazie străină.

57. KRI IV, 671 – 672; Bidoli, în M.D.A.I.K., 1972, vol. 28, p. 193 – 200; R. Drenkham, Die Clephantine-Stele, Wiesbaden, Harrassowitz, 1980; X – f 85 p.

58. Pap. Harris I, 76, 1 – 2 = Erichsen, op. cit., p. 92 (1.5 – 7).

59. Pap. Harris I, 76, 2 – 4 = ibid., p. 92 (1.8 – 13).

60. Aluzie la cancelarul Bay?

61. Cei „doi Stăpâni” sunt Horus şi Seth, încarnaţi de faraon. Despre cele „două Stăpâne”, a se vedea mai sus, p. 42.

62. KRI V, 76 (1.3 – 8).

63. KRI V, 217 (1.10 – 12).

64. KRI V, 9 (1.7 – 8).

65. KRI V, 11 (1.2 – 5).

66. KRI V, 12 (1.2 – 8).

67. KRI V, 14 (1.2 – 6).

68. KRI V, 23 (1.6 – 11).

69. KRI Y, 22 (1.14 – 16).

70. KRI V, 15 (1.12 – 13).

71. Imaginea este cea a fiarelor, cărora li se zdrobesc vertebrele spre a le împiedica să mai facă rău.

72. KRI V, 23 (1.12 – 13) – 24 (1.2 şi 6 – 7).

73. KRI V, 14 (1.15 – 16) – 15 (1.1 – 4).

74. Denumire tradiţională, începând cu dinastia a XVI II-a, desemnând ţinuturile din sud (Nubia şi Sudanul), considerate a fi prelungirea firească a Egiptului, şi ţinuturile asiatice.

75. KRI V, 15 (1.6 – 11).

76. KRI V, 23 (1.1 – 3).

77. KRI V, 22 (1.2 – 4).

78. KRI V, 21 (1.13 – 15) – 22 (1.1).

79. KRI V, 25 (1.4 – 11).

80. A se vedea p. 46 şi 54.

81. KRI V, 26 (1.1 – 7).

82. N.K. Sanders, Sea peoples, p. 161.

83. KRI V, 39 (1.15 – 16) – 40 (1, 1 – 6).

84. KRI V, 40 (1.6 – 14).

85. KRI V, 28 (1.9 – 11).

86. KRI V, 29 (1.3 – 5).

87. KRI V, 29 (1.7 – 8).

88. KRI V, 29 (1.6 – 13).
89. KRI V, 33 (1.3 – 9).
90. KRI V, 34 – 35.
91. KRI V, 40 (1.15 – 16) – 41 (1.1 – 6).
92. KRI V, 41 (1.8 – 15) – 42 (1.4 – 12).
93. KRI V, 60 (1.9 – 11).
94. KRI V, 43 (1.9 – 10).
95. KRI V, 65 (1.3 – 5).
96. KRI V, 61 (1.11 – 15); 62 (1.1 – 2 şi 14 – 15); 63 (1.1 – 3).
97. KRI V, 70 (1.4 – 11).
98. KRI V, 47 (1.12 – 15).
99. A se vedea mai sus, p. 54.
100. KRI V, 85 (1.9 – 10).
101. KRI V, 81 (1.3 – 5).
102. KRI V, 80 (1.6 – 8).
103. KRI V, 73 (1.3 – 12).
104. A se vedea vol. 1, p. 53, şi p. 59.
105. KRI V, 92 (1.16); 93 (1.1 – 5).
106. Denumirea Oceanului primordial.
107. KRI V, 97 (1.2 – 16) – 98 (1.1 – 2).
108. KRI V, 106 (1.7 – 8).
109. KRI V, 108 (1.16) – 109 (1.1 – 4).
110. Pap. Harris, 7G, 7 – 9 = Eriehsen, op. cit., p. 93 (1.1 – 5).
111. A se vedea vol. 1, p. 244.
112. Pap. Harris, 78, 8 – 9 şi 79, 1 – 3 = Eric Ksen, p. 95 (1.16 – 18) şi p. 96 (1.1 – 14).
113. Pap. Harris, 77, 8 şi 78, 1 = Eriehsen, p. 94 (1.9 – 18) şi 95 (1.1 – 6).
114. Gardiner, în Z.A.S., 1911, t. 48, p. 47 – 51.
115. Christophe, în A.S.A.E., 1958, vol. 55, p. 11.
116. Barguet, în B.I.F.A.O., 1952, vol. 51, p. 99 – 100.
117. Pap. Harris, 57, 7 – 8 = Eriehsen, p. 66 (1.3 – 5).
118. Christophe, op. cit., p. 9 (KRI V, 340).

119. KRI V, 331 – 335. A se vedea Nims, în J.N.E.S., 1950, vol. 9, p. 256 – 258.

120. Edwards, în J.N.E.S., 1955, vol. 14, p. 49 – 51. Stelă aflată acum în colecţia Colegiului Winchester. Inscripţie scurtă, în KRI V, 668 (1.16).

121. KRI V, 227 (1.7 – 9). A se vedea Kitchen, în B.I.F.A.O., 1973, vol. 73, p. 193 – 200.

122. Schulman, în J.N.E.S., 1963, vol. 22, p. 177 – 184. Textul inscripţiei: KRI V, 249.

123. Nelson, în J.A.O.S., 1936, vol. 56, p. 232 – 241. Texte: KRI V, 234 – 237.

124. Debenul are o greutate de 90 g.

125. G. Lefebvre, Grands Prêtres, p. 167 – 169.

126. KRI V, 117 (1.9 – 16) – 118 (1.1 – 2).

127. KRI V, 119 – 184.

128. KRI V, 308 (1.2 – 7).

129. A se vedea mai jos, p. 108.

130. În legătură cu mormântul lui Tianefer şi textele citate, a se vedea K.C. Steele, The tomb of Tianefer at Thebes, Chicago, 1959.

131. KRI V, 425 (1.5 – 10).

132. A se vedea mai jos, p. 90.

133. A se vedea în special Cerny, în J.E.A., 1958, vol. 44, p. 31 – 37; J. Monnet, în B.I.F.A.O., 1965, vol. 63, p. 209 – 236.

134. Mormântul prinţului Ramses a fost identificat recent de J. Yoyotte (a se vedea J.E.A., 1958, vol. 44, p. 26 – 30) cu prilejul săpăturilor efectuate în mormintele prinţilor de către Centrul de studii şi documentări despre vechiul Egipt (Cairo).

135. Wente, în J.N.E.S., 1961, vol. 20, p. 252 – 257 şi pl.

136. Schott, Wall scenes from the mortuary cliapel of the mayor Paser at Mcdinet Habu, Chicago, The University of Chicago Press, 1957, XII + 22 p., fig.

137. KRI V, 385 (1.16); 386 (1.1 – 3).

138. KRI V, 416 (1.6 – 8). Ase vedea Ilamada, în A.S.A.E., 1947, vol. 47, p. 15 – 21; Gardiner, în J.E.A., 1948, vol. 34, p. 19 – 22.

139. Aluzie la opera creatoare a lui Ptah, patronul meşteşugarilor.

140. KRI V, 419 (1.16J-420 (1.1 – 5).

141. Pap. Harris, 59, 11 – 60, 1 = Erichsen, p. 69 (1.1418).

142. Rifaud a clasat acest document în rândul inscripţiilor din Nubia; transcrierea textului a fost publicată în lucrarea sa Voyages en Égypte, Nubie et lieux circonvoisins, depuis 1805 jusqu en 1927, pl. 28. Un studiu recent i-a fost consacrat de către S. Sauneron şi J. Yoyotte, în B.I.F.A.O., 1952, vol. 50, p. 107117.

143. A se vedea mai sus, p. 82.

144. Cf. G. Posener, în R.E., 1946, vol. 5, p. 53.

145. Pap. Harris, 56 b, 1 – 10 = Erichsen, op. cit., p. 64 (1.1 – 13).

146. Pap. Harris, 42, 1 – 10 = Erichsen, ibid., p. 47 (1.1 – 17).

147. Ibid., 66 b, 1 – 10 = Erichsen, ibid., p. 79 (1.1 – 15).

148. Ibid., 79, 4 – 12 = Erichsen, ibid., p. 96 (1.16 – 18) şi p. 97 (1.1 – 13).

149. A se vedea Cerny, în J.E.A., 1948, vol. 44, p. 31 – 37.

150. A se vedea mai sus, p. 83.

151. KRI IV, 53 (1.15 – 16) – 54 (1.1 – 6).

152. KRI VI, 54 (1.13 – 15).

153. KRI VI, 18 (1.1 – 2) şi 19 (1.2 – 15).

154. Helck, în C.E., 1963, vol. 38, p. 39.

155. C.L., Textes, p. 80.

156. A se vedea vol. 1, p. 154.

157. KRI VI, 1 (1.9 – 11) = Goyon, Nouvelles inscriptions, p. 104.

158. KRI VI, 86 (1.1 – 3).

159. KRI VI, 27 (1.14 – 15).

160. KRI VI, 278 (1.9 şi 11 – 12).

161. KRI VI, 45 (1.11 – 16) – 46 (1.1 – 2).

162. Nims, în J.E.A., 1952, vol. 38, p. 34 – 35.

163. G. Lefebvre, Grands Prêtres, p. 187; S. Sauneron, în B.I.F.A.O., 1966, vol. 64, p. 11 – 17.

164. KRI VI, 455 (1.10 – 12).

165. KRI VI, 455 (1.14 – 16) – 456 (1.1 – 13).

166. G. Lefebvre, Grands Prêtres, p. 195.

167. G. Lefebvre, ibid., p. 198 – 199.

168. S. Sauneron, în R.E., 1950, vol. 7, p. 61 – 62.

169. În legătură cu diferitele surse care se ocupă de aceste probleme, va putea fi consultat T.E., Peet, The Great tomb-robberies of the XXih Egyptian dynasty, Oxford, 1930, XII + 188 p.

170. S. Sauneron şi J. Yoyotte, în R.E., 1950, vol. 7, p. 67 – 70.

PARTEA A DOUA

CAPITOLUL I

1. KRI V, 78 (1.16) – 79 (1.1 – 7).

Sunt date referinţele precise ale textelor care au mai multe rânduri, nu însă şi ale acelora raportate la citate scurte, căci acest fapt ar fi îngreunat excesiv prezentarea notelor. Ţinem aceste referinţe la dispoziţia celor care ar dori să le cunoască.

2. Urk* IV, 1541.

3. KRI V, 49 (1.2 – 3).

4. KRI V, 38 (1.14 – 15) – 39 (1.1).

5. Urk, IV, 160 (1.5 – 8).

6. Urk. IV, 2 116 (1.7 – 8).

7. KRI II, 515 (1.5 – 6).

8. KRI II, 307 (1.9 şi 11).

9. KRI II, 235 (1.9 – 11).

10. KRI V, 42 (1.6 – 7).

11. KRI I, 40 (1.14 – 15).

12. KRI I, 151 (1.6 – 7).
13. KRI IV, 4 (1.5 – 7).
14. C. Lalouette, în B.I.F.A.O., 1979, vol. 79, p. 333 – 353.
15. KRI II, 528 (1.1 – 3).
16. KRI V, 26 (l. lO) – II).
17. KRI V, 29 (1.15 – 16).
18. KRI V, 39 (1.12 – 14).
19. KRI II, 238 (1.14) – 239 (1.1).
20. KRI II, 320 (1.12 – 14).
21. KRI II, 354 (1.4 – 5).
22. Urk. IV, 2 113 (1.13 – 15).
23. E. Drioton, în A.S.A.E., 1939, vol. 39, p. 57 – 89.
24. Recent, G. Goyon a descoperit, pe un papirus aflat la Muzeul din Brooklyn, formule analoage acelora sculptate pe statuia noastră. A se vedea J.E.A., 1971, vol. 57, p. 154 – 157.
25. KRI II, 354 (1.8 – 9).
26. KRI V, 25 (1.13).
27. KRI IV, 36 (1.9 şi 13).
28. P. Grimal, în Diclionnairc de la mylhologic, p. 169.
29. KRI V, 24 (1.11 – 12).
30. KRI, 17 (1.15 – 16) – 18 (1.1).
31. KRI ÎI 318 (1.13 şi 15) – 319 (1.1, 3 şi 5).
32. KRI V, 26, (1.2 – 4).
33. KRI V, 23 (1.4 – 5).
34. KRI V, 22 (1.6 – 11).
35. KRI IV, 13 (1.10 – 12) 14 (1.1 3).
36. KRI II, 236 (1.1 – 2).
37. KRI II, 237 (1.11 şi 14).
38. KRI II, 715 (1.14).
39. KRI V, 47 (1.2 – 4).
40. KR I II, 234 (1.13 şi 15). Afirmaţia mai apare încă o dată pe aceeaşi Stelă a căsătoriei; ibid., 245 (1.4 şi 7).
41. KRI IV, 69 (1.4 – 8).

42. KRI V, 38 (1.10 – 13).
43. KRI V, 112 (1.9 – 10).
44. KRI II, 354 (1.6 şi 8).
45. KRI I, 22 (1.4 – 6).
46. KRI V, 240 (1.12 – 13).
47. KRI I, 23 (1.9 – 10).
48. KRI II, 86 (1.8) până la 87 (1.3).
49. KRI II, 319 (1.14 şi 16) – 320 (1.2 şi 4).
50. KRI II, 173 (1.13 – 14).
51. KRI II, 151 (1.11).
52. KRI V, 17 (1.7 – 10).
53. KRI V, 26 (1.4 – 8).
54. KRI V, 60 (1.3 – 5).
55. KRI V, 13 (1.2 – 4).
56. KRI V, 59 (1.14) – 60 (1.1).
57. KRI V, 42 (1.13 – 14).
58. KRI IV, 6 (1.1 – 2).
59. KRI IV, 16 (1.1 – 2).
60. KRI I, 9 (1.4 – 6).
61. KRI I, 88 (1.9 şi 16) – 89 (1.4 şi 6).
62. KRI V, 63 (1.6 – 10).
63. KRI V, 70 (1.7 – 8).
64. KRI V, 69 (1.6).
65. KRI IV, 36 (1.1).
66. KRI V, 57 (1.13 – 14).
67. KRI V, 64 (1.11 – 14).
68. KRI V, 69 (1.12 – 13).
69. KRI V, 23 (1.6 – 8).
70. KRI V, 302 (1.12 – 13).
71. KRI V, 63 (1.14 – 151 – 64 (1.1).
72. KRI IV, 37 (1.5 şi 8).
73. KRI V, 13 (1.8).
74. KRI II, 344 (1.15) – 345 (1.1 – 6).
75. KRI V, 27 (1.6 – 7).

76. KRI V, 25 (1.3 – 4).
77. KRI V, 21 (1.14 – 15) – 22 (1.1).
78. KRI V, 34 (1.12 – 14) – 36 (1.14 – 15).
79. KRI II, 186 (1.8 – 9).
80. KRI V, 89 (1.10).
81. KRI I, 99 (1.2 – 4).
82. KRI V, 27 (1.4).
83. KRI V, 291 (1.10 – 14).
84. KRI V, 83 (1.15) – 84 (1.1).
85. KRI V, 41 (1.11 – 12).

CAPITOLUL II

1. A se vedea vol. 1, p. 217 şi urm.
2. KR I I, 60 (1.8 – 14) – 61 (1.1 – 2).
3. KRI I, 201 (1.14 – 15).
4. Chevrier-Drioton, Le temple-reposoir de Sethi II à Karnak, Le Caire, 1940.
5. Chevrier, Le temple-reposoir de Ramses III à Karnak, Le Caire, 1933.
6. A se vedea vol. 1, p. 117 şi urm.
7. Smith, Harnesses II, p. 27.
8. P. Barguet, L'empire des conquérants, p. 34.
9. M. Abdulla EI Sayed, A new temple for Hathor at Memphis, Warminster, 1978, 21 p., XIX pl.
10. Bakry, în Aegyptus, 1973, vol. 53, p. 3 – 21.
11. A se vedea mai jos, p. 191 şi urm.
12. Macadam, Temple of Kawa, London, Oxford University Press, 1949 – 1955, vol. II, p. 33, fig. 6 şi 7.
13. Cf. Fairman, în J.E.A., 1939, vol. 25, p. 139 şi urm.
14. J. Vercoutter, în Kush, 1963, vol. 11, p. 131 şi urm.; Rosenwasser ibid., 1964, vol. 12, p. 96 şi urm.
15. L.A. Christophe, Abou-Simbel et l'épopée de să découverte, Bruxelles, 1965, 270 p. Din această lucrare provin citatele date aici.
16. KRI II, 769 (1.3 – 4).
17. După D. Meeks, în Guide Bleu, p. 705.

18. Ibid., p. 703.
19. A se vedea vol. 1, p. 163.
20. KRI I, 167 (1.12 – 13).
21. KRI I, 168 (1.8).
22. „Fiinţa desăvârşită”, numele lui Osiris.
23. Numele lui Horas – KRI I, 167 (1.1 – 2).
24. KRI I, 149 (1.6).
25. KRI I, 156 (1.3 – 5).
26. H. Frankfort, Cenotaph of Sethi I, p. 72 şi urm.
27. A se vedea mai sus, p. 108.
28. Citaţi de S. Sauneron, Égypte, p. 109.
29. Referitor la construcţiile ramesizilor, pot fi consultaţi cu folos P. Barguet, în L'Empire des conquérants, p. 9 – 65; D. Meeks, Guide bleu, Paris, Hachette, 1971. În legătură cu studierea ansamblurilor şi monumentelor, a se vedea Lexikon der Ägyptologie şi publicaţiile Centrului de documentare şi studii despre Egiptul Antic, din Cairo (în special: Amada, Gerf Hussein).

CAPITOLUL III

1. A se vedea mai sus, p. 161.
2. Talazul primordial – sau revărsările anuale.
3. KRI 1, 85 (începând cu rândul 6) – 89 (până la rândul 9).

A se vedea P. Barguet, în B.I.F.A.O., 1952, vol. 51. p. 50 – 57).

4. A se vedea vol. 1, p. 146, 107.
5. Zandee, De liymnen, pl. II (1.1 – 10).
6. Ibid., pl. II (1.15 – 20).
7. Ibid. pl. III (1.14 – 22).
8. KRI V, 222 (1.1 – 5) – Inscripţio de la Karnak.
9. KRI I, 330 (1.9 – 16).
10. A. Piankoii, Litany, p. 22 şi urm. şi pl. 3.
11. KRI II, 657 (1.4 – 5).
12. A se vedea mai sus, p... 64 şi urm.
13. Zeiţe care participă la naştere, sau la înviere.

14. Fâşiile de in

15. KRI IV, 68 – 69. Ase vedea J. Assmann, mM.D.A.I.K. – 1972, vol. 28, p. 47 – 73.

16. A se vedea mai sus, p. 19.

17. A se vedea mai sus, p. 95.

18. KRI I, 357359. A se vedea J.J. Glere, în Z.A.S., 1959, vol. 84.

19. Întâiinăscuţi ai lui Re în Eneada heliopolitană.

20. Nu este vorba de evocarea unui procedeu de creaţie, ci un joc de asonanţe între cuvântul remet (oamenij şi remyt (lacrimi).

21. Ochiul lui Re, element important al personalităţii divine, poate lua forma unor divinităţi diverse: Hathor sau Tefnut.

22. Foarte probabil o substanţă care colorează în roşu.

23. În studiul dedicat poveştilor şi poeziei, câteva pasaje au fost preluate din C. Lalouette, Littérature égyptienne, Paris, P.U.F., 1981 (Col. „Que sais-je?”).

24. Referitor la originea acestor texte, a se vedea P. Gilbert, La poésie égyptienne, Bruxelles, 1943.

BIBLIOGRAFIE

Listele bibliografice care urmează nu au pretenţia de a fi exhaustive.

Prima listă se referă la lucrările citate abreviat în note, adică, în majoritatea cazurilor, la lucrările citate de mai multe ori. Referinţele asupra publicaţiilor citate o singură dată apar în general chiar în interiorul notelor.

Urmează o listă a principalelor reviste utilizate şi o listă a lucrărilor de interes general, a căror consultare se poate dovedi foarte utilă.

A. LUCRĂRI CITATE ABREVIAT

BARGUET: L’Empire des conquérants.

Le monde egyplien. Les Pharaons. Vol. II. L’Empire des conquérants, Paris, Gallimard, 1979. (TJarchitecture de Paul Barguet, p. 9 – 65).

— BOESER: Beschreibung Leiden.

Beschreibung der aegyptischen Sammlung des niederländischen Reichsmuseum der Altertümer în Leiden, Haag, Nijhoff, 1905 – 1920, 11 vol. BRUYÈRE: Rapport de fouilles.

BRUYÈRE, Bernard: Rapport sur les fouilles de Beir et Medineh, Le Caire, Institut français d'archéologie orientale, 1926 – 1953. C.L., Textes.

LALOUETTE, Claire: Textes sacrés et textes profanes de l'ancienne Égypte, Paris, Gallimard, 1984, 345 p. (Collection UNESCO d œuvres représentatives) 1. DERCHAIN: EI Kab.

DERCHAIN, Philippe: EI Kab. Les monuments religieux à Ventrée de l'Ouady Helall, Bruxelles, 1971.

1 Câteva extrase din această lucrare au fost reproduse cu permisiunea UNESCO.

X + 91 + 25 p., 33 pl., 3 plâns (Publications du Comité de fouilles belges en Égypte). ERICHSEN: Pap. Harris.

ERICHSEN, W.: Papyrus Harris I. Hieroglyphische Transkription, Bruxelles, Fondation égyptologique Reine Elizabeth, 1933; 100 p. (Coll. Bibliotheca Aegyptiaca, vol. V). FRANKFORT: Cenotaph of Seti I.

FRANKFORT, Henry: The Cenotaph of Seti I at Abydos, London, 1933, 2 vol. (vol. I: 96 p.; vol. îi 93 p.) (Memoir of the egrpt Exploration Society, nr. 39).

GARDINER: Late Egyptian Miscellanies.

GARDINER, Alan H, Late Egyptian Micellanies, Bruxelles, Fondation égyptologique Reine Elizabeth, 1937, 142 p. (Coll. Bibliotheca Aegyptiaca, vol. VII). GAUTHIER: Fêtes du dieu Min.

GAUTHIER, Henri: Les fêtes du dieu Min. Le Caire, Institut français d'archéologie orientale, 1931, 315 p., XIV pl. GOEDICKE: Nofretari.

GOEDICKE, Hans: Nofretari. A documentation of her Tomb and its decoration. Graz (Austria), Akademische Druck u. Verlagsanstalt, 1970, 56 + VIII p., 67 pl. GOMAA:

Chaemwese.

GOMAA, Farouk, Chaemwese Sohn Ramses II und Hoher Priester von Memphis, Wiesbaden, Harrassowitz, 1973; XII + 137 p. GOYON: Nouvelles inscriptions.

GOYON, Georges: Nouvelles inscriptions rupestres du Wadi Hammamat, Paris, Maisonneuve, 1957, XII + 191 p. 52 pl. GRIMAL: Dictionnaire de la mythologie.

GRIMAL, Pierre: Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine, Paris, Presses Universitaires de France, se éd., 1976, 575 p. HABACHI: Sixteen Studies.

HABACHI, Labib: Sixteen Studies on Lower Nubia. Le Caire, Institut français d'archéologie orientale, 1981; 282 p., 5 pl. (Supplément aux Annales du Service des Antiquités de l'Égypte, Cahier nr. 23). KITCHEN: Pharaoh triumphant.

KITCHEN, Kenneth A.: Pharaoh triumphant. The life and times of Ramses II. Warminster, Aris and Phillips, 1982, 272 p., fig. ICR I

KITCHEN, Kenneth A.: Ramesside inscription, Oxford, Blackwell.

Publicaţie de mari proporţii a tuturor textelor rameside, în caractere hieroglifice. Începută în 1969, ea continuă încă. Până în prezent au apărut 6 volume:

— Vol. I: Textele lui Ramses I. Seti I şi contemporanii lor – 8 fascicule, 416 p.

— Vol. II Ramses al II-lea, inscripţii regale – 24 fascicule, 928 + XXXII p.

— Vol. III: Ramses al II-lea, contemporanii săi – 28 fascicule, 848 + XXXII p.

— Vol. IV: Merenptah şi sfârşitul dinastiei a XIX-a – 15 fascicule, 448 + XXXII p.

— Vol. V: Sethnakht, Ramses al III-lea şi contemporanii săi – 19 fascicule, 672 + XXXII p.

— Vol. VI: De la Ramses al IV-lea la Ramses al XI-lea şi contemporanii săi – 28 fascicule sunt publicate până în prezent (880 p.). Lucrarea continuă.

LE FEB VRE: Grands prêtres.

LEFEBVRE, Gustave: Histoire des grands prêtres d'Amon de Karnah jusqu'à la XXIE dynastie, Paris, Geuthner, 1929, 303 p., 5 pl. LEXIKON

Lexikon der Ägyptologie, Wiesbaden, Harrassowitz. Publicaţie începută în 1975.4 volume au apărut deja precum şi câteva fascicule din volumul 5. MĂLININE-VERCOUTTER: Catalogue.

MĂLININE, Michel, POSENER, Georges, VERCOUTTER, Jean: Catalogue des stèles du Sêrapeum de Memphis, Paris, Imprimerie naţionale, 1968. MARIETTE: Sêrapeum.

MARIETTE, Auguste: Le Sêrapeum de Memphis, Paris, Gide, 1857; 30 p., 36 pl. MEEKS: Guide bleu.

MEEKS, Dimitri et FAUVEL, Jean-Jacques: Égypte. Le Nil égyptien et soudanais du Delta à Khartoum, Paris, Hachette, 1971, 787 p. hărţi şi planuri. (Coll. «Les guides bleus»). MORET: Rituel.

MORET, Alexandre: Le rituel du culte divin journalier en Égypte, Paris, Leroux, 1902; 288 p. MOURSI: Hohrenpriester des Sonnengottes.

MOURSI, Mohamed I: Die Hohenpriester des Sonnengottes von der Frühzeit Ägyptens bis zum Ende des Neuen Reiches, München-Berlin, Deutscher Kunstverlag, 1972, 186 p. XVI pl. (Münchner Ägyptologische Studien, Heft 26). NELSON: Medinet-Habu.

NELSON, Harold H. şi colab.: Medinet-Habu, Chicago, The University of Chicago Press, 1930 – 1970, 8 vol. (The University of Chicago. Oriental Institute Publications). PIANKOFF: Litany.

PIANKOFF, Alexandre: The Litany of Re. Texts translated with commentary, New York, Bollingen

Foundation, 1964, 182 pages, pl. (Bollingen Series, XL, 4). PORTER-MOSS.

PORTER, Bertha and MOSS, Rosalind. Topographical Bibliography of anci. cu Egyptian texts, reliefs and paintings, Oxford, The Clarendon Press, 1934, 1974, 8 vol.

RAD.

GARDINER, Alan II. Ramesside administrative documents, Oxford, Oxford University Press, 1948; XXV + 102 p., fig. SANDARS: Sea Peoples…

SANDARS, N. K.: The Sea Peoples-Warriors of the ancient Mediterranean, London, Thames and Hudson, 1978, 224 p, pl. SAUNERON: Égypte.

SAUNERON, Serge: Nous parlous pour VEgypte, Paris, Presses Universitaires de France, 1980; 239 p. Şi il.

SMITH: Ramesses II.

SMITH, John, D.: Ramesses II. A chronological structure for his reign, Baltimore and London, The John Hopkins University Press, 1973; VIII + 216 p. (The John Hopkins Ne-ar Eastern Studies). URIC.

Urkunden des aegyptischen Alterlunis, Leipzig, J.C. Hinrichssche Buchhandlung, 1932 – 1961, VIII vol. ZANDEE: De liymnen.

ZANDEE, J.: De hymnen aan Amon van Papyrus Leiden I 350, Leiden, Rijksmuseum van Oudheden, 1947, 158 p., XXXI pl.

B. REVISTE CITA TE ABREVIAT AEGYPTUS

Aegyptus. Rivisla italiana di egitlologia e di papirologia, Milano, Universilà Cattolica. ASAE

Annales du Service des antiquités de l'Êgypte. Le Caire, Imprimerie de l'Institut français d'archéologie orientale. BIFAO

Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale du Caire, Le Caire. BSFE

Bulletin de la Société française d'égyptologie, Paris.

CE

Chronique d'Égypte, Bruxelles, Musées royaux d'arl et d'histoire. JAOS

Tournai of the American Oriental Society, Newhaven (Connecl. ¡eul), Yale Universily Press.

JCS

Journal of Cuneiform Studies, Cambridge

(Massachusetts), American School of Oriental Research. JEA

Journal of Egyptian Archaeology, London, Egypt Exploration Fund. JKF

Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung, Ankara. JNES

Journal of Ne-ar Eastern Studies, Chicago, University of Chicago Press. KEMI

Kêmi. Revue de philologie et d'archéologie égyptiennes et coptes, Paris, Geuthner. KUSH

Kush. Journal of the Sudan Antiquities Service, Kharr toum, Sudan Antiquities Service. MDAIK

Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Abteilung Kairo, Wiesbaden, Harrassowitz. RË

Revue d'égyptologie, Paris et Louvain. SYRIA

Syria. Revue d'art oriental et d'archéologie, Paris, Geuthner.

ZA

Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie, Berlin-New York, Walter de Gruyter. ZÄS

Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumshunde, Leipzig, Hinrichs. ZDMG

Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Wiesbaden, Frank Steiner Verlag.

C. PUBLICAŢII DE INTERES GENERAL

BAR GUET, Paul: Le temple d'Amon-Rê à Karnak. Essai d'exégèse. Le Caire, Institut français d'archéo logie orientale, 1962, 368 p., XLII pl. (Recherche d'archéologie, de philologie et d'histoire, tome XXI)

The Cambridge Ancient History. 3rd. edition. Vol. II Part 2: History of the Middle East and the Aegean region c. 1380 – 1.000. B.C., Cambridge, University Press, 1975, XXIII + 1 128 p.

DAUMAS, François: La civilisation de l'Égypte pharaonique, Paris, Arthaud, 1965, 686 p., il.

GARELLI, Paul: Le Proche-Orient asiatique. Des

origines aux invasions des Peuples de la mer, Paris, Presses Universitaires de France, 1969, 377 p. (Coll. Nouvelle Clio, vol. 2).

IIELCK, Wolfgang: Die Beziehungen Ägyptens zu Vorderasien im, a unei 2. Jahrlausend v. Chr., Wiesbaden, Harrassowitz, 2 e éd., 1971, IX 4611 p.

LALOUETTE, Claire: La littérature égyptienne, Paris, Presses Universitaires de France, 1981; 128 p. (Coll. «Que sais-je»? nr. 1909).

LEFEBVRE, Gustave: Romans et contes égyptiens de l'époque pharaonique, Paris, Maisonneuve, 1949, XXVII + 233 p.

MORET, Alexandre: Le Nil et la civilisation égyptienne, Paris, Renaissance du livre, 1926, XVII + 573 p., XXIV pl.

POSENER, Georges, SAUNERON, Serge, YOYOTTE, Jean: Dictionnaire de la civilisation égyptienne, Paris, Hazan, 2 e éd. 1970, 324 p.

SAUNERON, Serge: Les prêtres de l'ancienne Êgypte, Paris, Éd. du Seuil, 1967; 192 p.

SCHARFF, Alexander, MOORTGAT, Anton: Ägypten und Vorderasien im Altertum, München, Verlag F. Bruckmann, 1950, 535 p.

STEINDORFF, Georg, SEELE, Keith C.: When Egypt ruled the east, Chicago, University of Chicago Press, 2 e éd. 1957, XVIII + 289 p. il.

VANDIER, Jacques: Manuel d'archéologie égyptienne.

Paris, Librairie Picard, 1952 – 1978, 6 vol.

INDICE

A. ZËII

Adonis: I, 15.

Amon: I, 42, 49, 59, 60, 77, 82, 89, 90, 91, 92, 94, 95 103, 110, 113, 119, 120, 121, 122, 125, 130, 146, 147 150, 151, 155, 156, 160, 163, 166, 167, 171, 172, 178 185, 196,

204, 205, 207, 211, 216, 217, 218, 228, 235 236, 237, 233, 240, 241, 244, 247, 248, 249, 250, 252, 253 257, 258, 259, 267; II, 15.19, 22, 23, 24, 31, 32, 35, 37 39, 44, 46, 47, 50, 55, 61, 63, 68, 75, 77, 78, 80, 81, 85 86, 92, 93, 104, 105, 106, 110, 117, 118, 132, 133, 134, 135, 140, 147, 151.154, 155.156, 162, 163, 169, 175, 179, 184, 193 – 196, 221, 22.

Amon-Re: I, 43, 46, 47, 49, 57, 97, 101, 104, 107, 125.129, 145, 152, 189, 191, 207, 208, 217, 221, 231, 232, 233, 236, 238, 252, 253; II, 15, 20, 27, 29, 40, 43, 44 49, 51, 52, 56, 57, 58, 64, 74, 75, 78, 79, 92, 94, 96.97 101, 103, 104, 105.133.134, 140, 151, 152, 153, 164 167, 173, 174.

Anat: I, 149, 150, 175; II, 22, 75, 140.

Anubis: I, 16, 17.80, 173; II, 26, 28.

Anukis: I, 100, 199; II, 132, 168.

Apis: I, 180, 181, 183.

Astarte: I, 113, 133, 149, 219; II, 19, 35, 75, 140, 220

Atunci: I, 105, 110, 113, 117, 144, 156, 167, 191, 1 93 211, 222, 246, 252; II, 39, 40.44, 58, 64, 85, 94, 100 116, 132, 164, 195.

Baal: I, 15, 17, 32, 45, 120, 123, 149; II, 131, 133, 140, 144.

Baalat: I, 32.

Bastet: I, 222; II, 82, 102.

Dedun: I, 30, 153; II, 131.

Eneada: I, 155, 158, 163, 173, 185, 196, 216, 222.236

237, 252; II, 40, 72, 91, 92, 101, 134, 153, 191, 193 196, 197, 211.

Geb: I, 102, 157, 179, 184, 189, 195, 211, 246, 252; II, 18, 39, 101, 196, 201, 204.

Hapi (Nilul sacralizat): I, 7, 157, 158, 165; II, 85, 161.

191, 192, Harmakhis: I, 151.

Hathor: I, 15, 31, 32, 104, 114, 148, 151, 155, 172, 181, 230, 236, 239; II, 27, 75, 161, 164, 166, 168, 170, 175, 204, 205.

— Cele şapte zeiţ, e Hathor: II, 208 – 209. Hmim: I, 16, 26, 100, 148, 157, 194, 225; II, 131, 198, 199, 212.

Honsu: I, 94, 95, 107, 125, 236, 241, 249, 252, 258; II.

27, 46, 101, 111, 154.156, 157, 196. Horakhty: A se vedea Re-Horakhty. Horus: I, 275, nota 4. Horus solar: I, 16 – 17, 23, 144, 148, 211, 246; II, 97, 118.

A se vedea şi: Harmakhis, Horus din Behedet, Re-Horakhty.

Horus regal; Horus, fiul lui Osiris şi Isis: I, 18, 24, 79, 80, 89, 150.151.163, 190, 192, 197, 206, 211, 227, 231.

238, 256, 261; II. 17, 25, 33, 36, 43, 65, 92, 94, 95, 100, 101, 116, 124, 133, 179, 184, 200, 222.

Cei patru fii ai lui Horus: I, 212, 256. Horus din Behedet: II, 67, 74. Horus din Nubia: Cei trei Horus din Nubia: I, 153, 165. Horus din Bak: I, 153. Horus din Buhen: I, 153, 204; II, 2, 36, 163. Horus din Mi-am: I, 153, 204. Hurun: I, 151, 152.

Isis: I, 19, 26, 32, 110, 150, 163, 174, 211, 212, 252, 261; II, 25, 33, 91, 132, 163, 179, 184, 200, 201, 202, 203.

Kadeş: II, 75.

Khepri: I, 175, 211, 246; II, 39, 180.

Maat: I, 28, 109, 184, 189, 193, 216, 224, 233; II, 27.

92, 100, 134. Meskhenet: I, 26; II, 199. Min: I, 148, 212, 223; II, 131, 163.450.

Sărbătoarea lui Min: I, 248, 253 – 257. Montu: I, 51, 94, 105, 113, 117, 120, 122, 123, 144, 148, 154; II, 19, 27, 47, 54.60, 81, 98, 104, 116, 124, 130, 131, 132, 133, 139.140, 150. Mut: I, 59, 95.107, 125, 137, 150, 172, 173, 174, 236, 241, 249, 252, 258; II, 31, 35, 46, 50, 61, 75, 81, 150, 154, 155, 157, 168, 221.

Nefertum: I, 178, 215; II, 217.

Neftis: I, 16, 174, 211, 253.

Neith: I, 191, 192; II, 132, 198.

Nekhbet: I, 23; II, 72, 133.

Nil: A se vedea Hapi.

Nun, Nuu: II, 29, 67, 133, 191, 192, 193, 195, 204, 206.

Nut: I, 15, 16, 174, 175, 181, 195, 246, 252; II, 94, 133, 182, 204, 206, 207.

Onuris: I, 236, 242; II, 26, 27, 76.

Osiris: I, 15, 17, 43, 112, 149, 150, 163, 173, 174, 191, 195, 196, 199, 212.213, 224, 225, 227, 234, 245, 246, 252; II, 25, 33, 43, 76, 86, 95, 179, 212.

Pakhet: I 221 224.

Ptah: I, 25, 82, 92, 115, 119, 142, 146, 147, 148, 150, 152.157, 163, 166, 178, 180, 188, 193, 196, 201, 202, 204.212, 215, 217, 219, 227, 245; II, 15, 21, 25, 43, 75, 83, 87, 91, 94.100, 118, 131, 160, 164, 169, 175, 179, 197, 217, 220.

Ptah-cel-se-află-la-sud-de-zidul-său: I, 77, 191, 193; II, 104.

Ptah-ta-tenen; Tatenen: I, 109, 110, 139, 142, 211, 215, 245; II, 44, 92, 95, 119, 133, 175.

Re: I, 14, 17, 24, 28, 34, 42, 79, 82, 90, 91, 95, 102, 104, 110, 112, 114, 118, 119, 120, 123, 124, 130, 132, 137, 146, 150, 155, 157, 162, 163, 165, 167, 173, 174, 189, 192, 193.195, 196, 222, 224, 225, 227, 237, 246; II, 9, 17, 20, 21, 26, 35, 39.40, 43, 50, 51, 58, 63, 67, 75, 92, 93, 95, 116, 118, 119, 123, 124, 129, 131, 132, 133, 137, 141, 145, 146.168, 192.195, 196, 197, 198, 199, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 212. Ochiul lui Re: II, 40, 204.

Re Horakhty, Horakhty: I, 14, 42, 43, 125, 144, 156, 174, 190, 191, 204, 218; II, 6, 19, 29, 44, 58, 64, 104, 132, 169, 173, 174, 179, 194, 197, 212, 221.

Renenutet: II, 32, 85, 199.

Reşef: I, 94, 152, 153; II, 130.

Satis: I, 100, 199; II, 132, 168.

Sekhmet: I, 40, 102, 123, 129, 222; II, 19, 89, 133, 197, 217, 220.

Seşat: I, 104; II, 94, 122.

Seth: I, 16, 17, 45, 51, 75, 76, 82, 90, 97, 99, 116,

149, 152, 153, 158, 211, 232, 253, 258; II, 15, 19.35, 39, 47, 65, 66.77, 94, 101, 116, 124, 128, 131, 133.139, 140, 145, 222.

Sobek: II, 191, 213, 246; II, 87.

Sotis (Sirius): I, 174, 188; II, 216. Perioada sotiacă: I, 88.

Sutekh: I, 113, 116, 117, 123, 131, 132, 133, 138; ÎI 17, 41.

Şamaş: I, 17.

Şu: I, 105, 212, 252; II, 26, 27, 119, 182, 196, 204, 207.

Tefnut: I, 252; II, 26, 196, 204. Thot: I, 28.95, 104, 146, 157, 158, 183, 191, 212, 221, 222, 223, 227, 231, 245; II, 50, 76, 94, 102, 104, 119, 164, 192, 207.

Uadjit: I, 23, 113, 222; II, 133. Up-Uaut: I, 213; II, 46, 47, 77.

B. KEGI ŞI REGINE ALE EGIPTULUI

Ahmosis: I, 45, 51, 254, 266; II, 183. Ai: I, 63, 65.

Amenemhat I: I, 39, 40, 42, 91, 105, 149. Amenemhat al III-lea: I, 153. Amenemhat al IV-lea: I, 44, 153. Amenmes: II, 29, 30, 34, 35. Amenofis I; 1, 47, 51, 167, 244, 254, 259, 261, 262. Amenofis al II-lea: I, 56, 60, 61, 149, 151, 254; II, 5, 117, 163, 173.

Amenofis al III-lea: I, 57, 58, 59, 61, 62, 64, 69, 101, 111, 151, 154.167, 172, 208, 244, 254, 260, 269; II, 31, 64 151, 158, 159, 160, 162.

Amenofis al IV-lea (Akhenaton): I, 61, 62, 63, 64, 65.

130, 145, 255, 260; II, 162, 173. Antef: I, 37.42, 43.

Bent-Anat (fiica şi soţia lui Ramses al II-lea): I, 171, 175, 178, 215.

Bent-Anat (Sofia lui Merenptah): II, 21.

Dedefre: I, 25. Didumes al II-lea: I, 44. Djer: I, 22.

Dioser: I, 22, 29, 31, 34, 182.

Hatşepsut: I, 49, 57, 61, 255; II, 151, 162, 163.

Hentmire (sora şi soţia lui Ramses al II-lea): I, 103, 171, 175.

Heti al III-lea: I, 38; II, 135.
Horembeb: I, 63, 74, 76, 77, 82, 115, 166, 215, 216, 241, 254, 264, 270; II, 21, 43, 118, 119, 124, 151.
Isis (soţia lui Ramses al III-lea): II, 82, 91, 93, 108.
Isis-Nefret (soţia lui Ramses al II-lea): I, 109, 171, 175.
176, 178, 179, 182, 183, 184, 215. Isis-Nefret (soţia lui Merenptah): II, 21.
Kefren: I, 23.24, 25, 151. Keops: I, 12, 24, 25, 31, 34, 182.
Maathorneferure (prinţesă hitită, soţia lui Ramses a II-lea): I, 136, 139, 171. Merenptah: I. 127, 147, 150, 215 şi passim. Mereare: I, 31. Merikare: I, 39.
Merit-Amon (fiica şi soţia lui Ramses al II-lea): I, 175. 176; II, 158. Montuhotep: I, 43, 254.
Narmer: I, 9, 21, 23, 166, 254; II, 180. Neferirkare: I, 25.
Nefertari (soţia lui Ramses al II-lea): I, 109, 171 – 175, 177, 179, 184, 203, 215, 218, 235, 243, 257; II, 158, 166, 167, 169, 170, 222, 223. Niusere: I, 35, 182.
Pepi I: I, 30.
Pepi al II-lea: I, 29, 30, 36.
Ramses I – IX: passim. Ramses-Siptah: II, 34, 35, 36, 38.
Sahure: I, 25, 30, 32, 182; II, 117. Salitis: I, 45.
Şatre (soţia lui Ramses I): I, 171.
Sesostris I: I, 39, 41, 42; II, 151, 163.
Sesostris al III-lea: I, 38, 39, 42, 153; II, 122, 135, 136.
Seti I: passim.
Seti al II-lea (prinţul Seti-Merenptah): II, 21, 28, 30 şi passim. Setnakht: II, 39, 40, 41, 42, 83. Snefru: I, 25, 27, 31, 32.
Şepseskaf: I, 182. Şepseskare: I, 25.
Tausert: II, 34, 35, 38, 173.

Tutmosis I: I, 47, 57, 245, 254, 260; II, 120, 128, 137, 151.

Tutmosis al II-lea: I, 49.254; II, 50, 163. Tutmosis al III-lea: I, 49, 50, 51, 52, 61, 81, 85, 90, 98» 101, 103, 112.117, 129, 151, 160, 165, 186, 187, 254, 261; II, 43, 64, 68, 73, 122, 151, 152, 162, 163, 173Tutmosis al IV-lea: I, 57, 254, 267; II, 116, 173. Ti (soţia lui Ramses al III-lea): II, 89, 90, 93. Ţi-Meriaset (soţia lui Setnakht): II, 42. Tui (soţia lui Seti I): I, 103, 104, 111, 170, 246; 11, 185. Tutankamon: I, 63, 76, 255; II, 162, 164, 188, 204.

Udimu: I, 22. Unas: II, 32, 182. Userkaf: I, 25, 182.

C. PRINŢI DE SÂNGE REGAL ŞI DEMNITARI EGIPTENI

Amenemhat (scrib al şantierelor navale din Memfis): I, 201.

Amenemheb (căpetenie sub Tutmosis al III-lea): I, 50. Ameneminet (prieten al lui Ramses al II-lea): I, 202.

204, 239, 243. Amenemopet (mare preot al lui Re): I, 243. Amenemopet (viceregе, fiul vizirului Paser): I, 98, 202. Amenherkhepeşef (fiul lui Ramses al II-lea): I, 177.183, 184.

Amenherkhepeşef (fiul lui Ramses al III-lea): II, 83, 84.

Amenherunemef (fiul lui Ramses al II-lea): I, 109. Amenhotep (mare preot al lui Amon): II, 102 – 106. Amenkhau (şeful constructorilor de la Medinet Habu): II, 87.

Amenmose (arhitect): II, 86.

Amenuahsu (mare preot al lui Sobek, Anubis şi Ilonsu): II, 27, 28.

Bak (mare preot al lui Re): I, 243. Bakenhonsu I (mare preot al lui Amon): I, 239 – 242, 267.

Bakenhonsu (al doilea slujitor al lui Amon): I, 267. Bakenhonsu al III-lea (mare preot al lui Amon): II, 8 0. Bakenhonsu (mare preot al lui Hathor): I, 242. Bakenhonsu (mare preot al lui Hnum): II, 106. Bay (cancelarul reginei

Tausert): II, 34, 38, 39, 40, 41, 173.

Bin-em-Waset (căpetenie de arcaşi; răzvrătit): II, 90.

Didia (mare preot al lui Ptah): I, 242.

Didia (şeful artiştilor pictori ai lui Amon): II, 195, 196.

Hapuseneb (mare preot al lui Amon): I, 61.

Herihor (mare preot al lui Amon, vizir, viceregе): I.

268; II, 106, 110, 111. Hirkhuf (explorator al Sudanului): I, 30. Honsu (mare preot al templului funerar al lui Tutmosis al III-lea): I, 243. Horemuia (tatăl divin al lui Horus): II, 200. flori (mare preot al lui Amon): II, 37, 38. flori (mare preot al lui Ptah, vizir; nepotul lui Ramses al II-lea): I, 242; II, 25, 32. flori (vizir, fiul precedentului): II, 37. flori (mare preot al lui OsisrisJ: I, 242. flori I (viceregе; fiul lui Kawa): II, 37, 86. flori al II-lea (viceregе; fiul precedentului): II, 86. Hornakht (guvernator al ţării Wawat, mare preot al lui Horus din Mi-am): I, 210. Hui (mare preot al lui Ptah): I, 194, 242. Hui (viceregе): I, 205.

Ipuy (sculptor): ÎI 266. luni (viceregе): I, 203. Iyroy (mare preot al lui Path): II, 38. Iyroy (mai-mare peste preoţii puri ai lui Bastet-Seklimet; conjurat): II, 81, 82, 90.

Kauab (fiul lui Keops): I, 182. Kawa (viceregе): II, 86. Khaemuaset (unchiul lui Ramses I): I, 75. Khaemuaset (mare preot al lui Ptah, fiul lui Ramses al II-lea): I, 109, 166, 178, 179 – 184, 192, 209, 214, 215, 216, 242; II, 32, 62. Khaemuaset (fiul lui Ramses al III-lea): II, 83. Khaemuaset (vizir sub Ramses IX ŞI X): II, 100. Khaemtir (viceregе): II, 29.

Khay (vizir; fiul lui Ramses al II-lea): I, 186, 216, 217.

Mehuhy (mare preot al lui Amon): II, 32.

Menkhepereseneb (mare preot al lui Amon): I, 61.

Menna (conducător de car): I, 200; II, 128.

Meri (mare preot al lui Amon): I, 61.

Meri-Atum (mare preot al lui Re; fiul lui Ramses al II-lea):

I, 184, 193, 243. Meri-Sekhmet (vizir): II, 29. Mesui

(vicerege): II, 29.

Minmose (mare preot al lui Amon): II, 37.38. Minmose (mare preot al lui Onuris): I, 242.

Nakhtmin (general): I 204.

Nebteneru (mare preot al lui Amon): I, 188, 235, 248. Nebunenef (mare preot al lui Amon): I, 172, 235, 238, 239.

Nebunenef (mare preot al lui Ilnum, Satis şi Anukis): II, 106.

Nedjem (mare intendent al Rameseum-ului): I, 244. Neferrenpet (vizir sub Ramses al II-lea): 1, 217. Neferrenpet (vizir, mare preot al lui Ptah sub Ramses al IV-lea): II, 100. Nehi (vizir): II, 100.

Nekhtamon (mai-mare peste preoţii altarului din Rameseum): I, 245. Nesiamon (mare preot al lui Amon, fiul lui Ramsesnakht) îi 102.

Onurmes (mare preot al lui Onuris şi Re la Tinis): II, 26, 27.

Pahemneter (mare preot al lui Ptah; fratele lui flori, nepotul lui Ramses al II-lea): II, 33. Panehesi (vizir sub Merenptah): II, 28, 29. Panehesi (vicerege sub Ramses al XI-lea): II, 109. Panehesi (preot): I, 244.

Paneset-Taui (general, unchiul lui Paser al II-lea): I, 204.

Pareemheb (vizir): II, 32.

Pareherunemef (fiul lui Ramses al III-lea): II, 83. Paser (vizir, apoi mare preot al lui Amon): I, 188 – 191.

202, 203, 235, 239, 267. Paser al II-lea (vicerege): I, 204, 205. Paser (primarul Tebei sub Ramses al III-lea): II, 85, 86, 108. Pensekhmet (vizir): II, 29. Pentaur (scrib): I, 118.

Pentaur (fiul lui Îi şi al lui Ramses al III-lea): II, 89, 93.

Perimahu (arhitect): I, 134.

Plahmose (primarul Memfisului): I, 195, 196.

Ramose (scrib la Deir el Medineh): I, 266. Ramses (fiul lui Ramses al II-lea): I, 178, 179. Ramses (fiii lui

Ramses al III-lea): II, 83. Ramsesempere (şeful paznicilor Rameseum-ului): 1, 247. Ramsesnakht (mare preot al lui Amon): II, 98, 102. Rehmire (vizir): I, 187, 189. Rehotep (fiul lui Snefru): I, 27.

Rehotep (vizir, mare preot al lui Re, Atunci şi Ptah): I, 192, 193, 194, 243.

Rom-Roy (mare preot al lui Amon): I, 267; II, 23, 24, 32.103.

Să-Aset (mare preot al lui Osiris; fiul lui Yuyu şi fratele lui Unennefer): II, 38. Setau (viceregе): I, 206 – 209; II, 174. Setau (mare preot al lui Nekhbet): II, 72. Setemuia (fiul lui Ramses al II-lea): I. 127, 178. Setherkhepeşef (fiul lui Ramses al II-lea): I, 178. Setherkhepeşef (fiul lui Ramses al III-lea = Ramses al VIII-lea): II, 83, 93. Seti (tatăl lui Ramses I): I, 75.76. Seti (viceregе): II, 35, 36. Smendes (vizir): II, 111.

Şuti (conducător de car şi vistiernic): I, 197, 198, 199.

Tianefer (al treilea slujitor al lui Amon, mare preot al lui Re şi Atunci la Teba; nepotul lui Bakenhonsu I): II, 80, 81.

Tiia (vistiernicul Rameseum-ului; cumnatul lui Ramses al II-lea): I, 246. To (vizir): II, 72, 84. Turo (mare preot al lui Montu): II, 98.

Unennefer (mare preot al lui Amon): I, 202, 239. Unennefer (mare preot al lui Osiris): I, 242; II, 25. Unennefer (mare preot al lui Osiris; nepotul precedentului, fiul lui Yuyu): II, 33. Userhat (mare preot al templului funerar altui Tutmosis I): I, 245.

Yarsu (sirian?): II, 39.

Yupa (mare intendent al Rameseum-uliii şi al templului lui Amon): I, 217, 247. Yuyu (mare preot al lui Osiris; fiul lui Unennefer): II, 25.

D. ORAŞE, AŞEZĂRI ŞI MONUMENTE DIN EGIPT

Abu Gurob: I, 35, 110.

Abydos: I, 17, 43, 105, 110, 128, 142.177, 185, 196,

212.224, 226, 227, 231, 242, 248, 251; II, 25, 33, 38, 76, 95, 176, 183, 184, 200, 201, 222. Assuan: I, 29, 116, 175, 179. Atribis: II, 77, 88. Ayaris: I, 45, 115.

Bigeh: I, 214. Bubastis: II, 82, 102. Buşiris: II, 87.

Deir el Bahri: I, 57, 103; II, 23, 109. Deir el Cheluit: I, 198.

Deir el Medineh: I, 190.260 – 267; II, 30, 84.

Denderah: I, 148, 236, 242.

Drah Abul Neggah: I. 242, 244; II, 81, 108.

Edfu: I, 148, 158, 162; II, 73, 74.

Elefantina: I. 120, 130, 148, 162, 199, 226; II, 106, 205.

EI Kab: I, 209; II, 72, 125.

EI Kantara: I, 31, 89, 115, 119, 152, 192; II, 62, 82.

Fayum: I, 39, 176; 11, 109, 161.

Gizeh: I, 23, 34, 151; II, 153. Gurnet Murai: 1, 244, 260.

Heliopolis: I, 17, 24, 25, 40, 42, 111, 130, 132, 133, 146, 155, 185, 189, 190, 191, 193, 227, 242, 247, 266; II, 2, 11, 18, 76, 77, 86, 87, 94, 100, 131, 161, 195. Hermonthis: I, 113, 122, 148, 217. Hermopolis: I, 28, 45, 146, 228; II, 102. Ilierakonpolis: I, 20. Horbeit: I, 153, 194.

Illahun: I, 38.

Jebel Silsileh: I, 175, 178, 180, 192, 214, 215, 216; II, 23, 28, 151, 154, 155, 161, 191.

Kafr el Bătrân: I, 181.

Karnak: I, 44, 48, 74, 77, 89, 90, 92, 93, 95, 106, 108, 125, 128, 130, 137, 147, 167, 189, 217, 219, 224, 233, 235, 248, 249, 250, 251, 257, 259; 11, 11, 23.30, 32, 68, 76, 78, S0, 96, 101, 103, 111, 153 – 158, 195.

Koptos: I, 32, 141, 148, 158, 253; If, 71, 97.

Koseir: I, 30, 39.

Lisht: I, 39, 42.

Luxor: I, 57, 95, 111, 126, 158, 159, 167, 172, 177, 185, 218, 235, 241, 248, 250, 251, 259, 269; II, 31, 151, 158, 159, 198.

Manshiyet es Sadr: I, 155, 264.
Medamud: II, 75.
Medinet Habu: I, 103, 147, 257; 11, 22, 34, 40, 44, 45, 51.62, 63, 64, 68, 74, 78, 79, 85, 94, 101, 114, 123, 130, 186, 187.
Memfis: I, 21, 23, 25.35, 45, 56, 63, 77, 78, 85, 88, 93, 111, 113, 146, 147, 166, 180, 182, 183, 185, 188, 193, 195, 196, 201, 217, 219, 242, 245; II, 9, 10, 25, 37, 72, 76, 77, 99, 144, 150.160, 217.
Mendes: I, 196.
Miur: A se vedoa F. Ilarem.
Nekhen: I, 192.
Ombos: I, 258; II, 15, 77, 140.
Osireion: II, 178, 181.
Pelusium: I, 31, 40, 115.
Per-Ramses: I, 112 – 115, 125, 129, 136, 140, 147, 152, 155, 166, 170, 171, 176, 183, 190, 199, 202, 269; II, 6, 63, 72, 86, 150.
Pharos: I, 160.
Rameseum: I, 125, 168, 177, 185, 244, 245, 247, 248 253, 267; II, 30, 184 – 186, 197.
Ro-Setau: I, 196; II, 25, 87.
Sais: II, 85.
Saqqarah: I, 34.
Serabit el Khadim: II, 98.
Serapeum: I, 179, 181, 184.
Sheikh abd el Gurnah: I, 106, 107, 111, 243; II, 30, 176.
Sinai: I, 30, 39, 136, 153; II, 72, 97, 98, 99, 1.
Sunt: II, 77.
Speos Artemidos: I, 89, 221.
Tanis: I, 76, 111, 115, 149, 150, 151, 177, 269.
Teba: I, 37, 39, 42, 45, 46, 52, 92, 97, I'II, 114.115, 146, 148, 154, 157, 160, 166, 167, 168, 171, 186, 188, 189, 190, 194, 202, 217, 228.240, 248, 253, 259, 267; II, 23.25, 43, 45, 46, 72, 76, 77, 79, 86, 87, 102, 107, 108, 150 – 160,

200.
Tel el Amarna: I, 161, 247.260; II, 54.
Tinis: I, 20, 27, 31, 236, 242; II, 26, 76.
Tod: II, 73.
Tura: I, 181, 224, 269.
Valea Regilor: I, 235; II, 30, 35, 37, 108, 176, 187 – 189, 223.
Valea Reginelor: I, 171; II, 83, 93, 223.
Wadi Gasus: I, 39.
Wadi Halfa: I, 130; II, 36.
Wadi Hammamat: I, 30, 39, 162; II, 97, 98.
Wadi Magharah: I. 30.
Mic vocabular arheologic:
Ilemispeos: I, 109, 209; II, 174 – 1750.
Lac sacru: I, 219, 221, 231; II, 24, 13.
Mastaba: I. 35, 274, n. 1.
Naos: I, 219, 220, 227, 232, 234, 249.
Obelisc: I, 35, 108, 121, 155, 218, 241.242; II, 158.
Palat regal: I. 168, 169, 170.
Pilon: I. 125, 130, 137, 147, 155, 172, 218, 220, 225, 250; II, 24, 32, 63, 73, 74, 81, 94, 151, 153, 155, 157, 1 58 159, 160, 168, 174, 178, 185.186. Piramidă: I, 34, 35, 166, 181, 182; II, 81. Sală hipostilă: I, 77, 126, 168, 201, 219, 221, 248;
11, 151, 152, 157, 159, 160, 173, 178, 185, 186. Sfinx: I, 23, 151, 218; II, 154, 157, 174. Speos: I, 88, 215, 216, 221; II, 165, 173, 175. Stâlp osiriac: II, – 155, 157, 168, 174, 186. Templu divin: I, 217 – 222. A se vedea diferitele complexe funerare, îndeosebi: Karnak, Luxor, Memfis. Templu funerar sau Palat de milioane de ani: I, 35, 167.
185, 212, 231; II, 22, 176 şi urm. Templu solar: I, 35. Templul de „jos”: I, 35.
E. LUMEA DIN AFARA EGIPTULUI: state, popoare, oraşe, aşezări, monumente, suverani, demnitari
Aaron: I, 270, 271.

Abu Simbel: I, 130, 137, 144, 147, 172, 177, 185, 203.
204, 208; II, 35, 36, 162, 164 – 173. Adad-Nirari (regele Asiriei): I, 127. Agamemnon: I, 70, 124.
Ahei. popoare aheene: I, 64, 66.67, 69, 70, 160; II, 6.
7, 10, 16, 69. Akkacl I 32
Aksha: I, 130, 137, 147; II, 29, 164. Alep: I, 46, 64, 65, 71, 72, 117, 119, 122, 136. Amada: II, 8, 29, 173. Amarah-Vest: I, 96, 127, 130, 137; II, 162. Amuru, amoriti: I, 46, 61, 62, 64, 90, 93, 95, 116, 119, 126; II. 45, 51, 52, 53, 54, 63, 145.
Auiba (= Mi-am): I, 41, 153, 210; II, 29. Arameeni: I, 90. Arvad: I, 32, 50.
Arzawa: I, 4G, 65, 66, 117, 120, 122, 142; II, 54.
Asia Mică: I, 70, 72, 116, 117; II, 7, 10.
Askalon: I, 31, 126; II, 20.69.
Assur-ubalit I (regele Asiriei): I, 62, 66, 67.
Asiria: I, 33, 46, 51, 58, 62.63, 66, 67, 127, 128; II, 6.
Babilon: I, 41, 44.46, 51, 58, 62, 63, 66, 67, 71, 127.
133, 159; II, 145. Baharieh (Oaza): I, 45. Beith-Shan: I, 90, 128. Bet el Wali: I, 109, 179, 251; II, 29, 175. Buhen: I, 41, 51, 77, 78, 153; II, 29, 164. Byblos: I, 32, 40, 50, 61, 72, 117.
Canaan, cananeeni: I, 31, 37, 45, 50, 63, 71.89, 90, 125.
136, 140, 151; II, 7, 8, 20, 38, 42.45.53, 69, 75. Caria, carieni: II, 7.
Cicladele: I, 159. A se vedea şi Melos, Samos. Cipru: I, 33, 55, 67, 86, 72, 159; II, 7, 45. Creta: I, 33, 39, 55, 67, 69, 72, 157, 167; II, 7.
Dakhleh (Oaza): I, 159.
Damasc: I, 64, 71, 126.
Dananeeni: II, 54, 64.
Dapur: I, 127; II. 142.
Dardanieni: I, 70, 122.
Derr: I, 177, 185; II, 165, 173.

Dodekaschoinos: I, 29.
Dorieni: II, 7, 68.
Dunkul (Oaza): I, 30, 208.
Edom (regat): I, 125, 126.
Egee (Marea): I, 55, 72, 116, 161, 167; II, 6, 57, 65. Elam: I, 33.
Etrusci: II, 10, 17, 163, 69.
Eufrat: I, 49, 51, 54, 62, 65, 71, 72, 127, 128, 159; II, 63.71, 145.
Evrei: I, 56, 90, 269; II, 20. A se vedea şi F – Exoaui.
Farafra (Oaza): I, 159; II, 11. Faros: I, 205; II, 164.
Fenicia, fenicieni: I, 31, 32, 46, 50, 54, 72, 73, 78, 82, 85, 113, 127, 159, 161, 269; II, 7, 54.61, 68, 136. A se vedea şi: Arvad. Byblos, Ugarit, Sidon. Simyra, Tyr.
Filistini: I, 84; II, 10, 52, 54, 63, 64, 69, 70.
Gasga: I, 65.142. Gaza: I, 31, 126; II, 69, 141. Gerf Hussein: I, 208; II, 174. Grecia: I, 86, 167; II, 7, 10.
Ilarran: I, 117, 122.
Hati, hitiţi: I, 44, 46, 51, 57, 59, 62, 63, 64, 65, 66, 70.71, 73, 74, 89, 92, 93, 94, 116, 119, 120, 122, 124, 125, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 149, 171, 178; II, 6, 7, 8, 9, 10, 20, 45, 54, 56, 63, 68, 129, 135, 141, 142, 144, 145. Hatusa: I, 65, 66, 129, 136.
1 Ia tu sili al III-lea (rege hitit): I, 65, 66, 124, 129, 132.
133.134, 135, 139, 141. Hiksoşi: I, 44, 45, 82, 269. Iluri, hurifi: I, 44, 61, 62.
Irem (ţara): I, 96, 97, 127, 207, 208. Israel: I, 45, 272; II, 20.
Jaffa: I, 31; II, 69.
Jebel Barkal: I, 98. A se vedea şi: Napata.
Kadeş: I, 49, 50, 64, 66, 71, 93, 94.95.117, 119, 120, 123, 124, 127, 136, 149, 200; II, 47, 62, 122, 127, 128, 129, 137, 138.159. Kaper (căpetenia maşawaşilor): II, 59, 60. Karkemiş: I, 46.65, 66, 71, 72, 117, 140; II, 54. Kawa: I,

76, 252; II, 162. Kerkheş: I, 122. Kargeh (Oaza): I, 159. Kizzuwatna: I, 46, 65, 132, 134, 136. Kode: I, 117, 140, 142. Kuban: I, 108, 153, 164, 166. Kumneh: I, 41. Kurkur (Oaza): I, 208.

Kuş (ţara): I, 41, 45, 51, 60, 99, 110, 144, 158, 165, 207, 208, 210; II, 8, 9, 10, 36, 37, 46, 70, 72, 77, 89, 90.

127, 136, 142.

Fiul regal al Ţării Kuş: A se vedea F – Vicerege. Liban: I, 31, 64, 90, 144, 151.

Libu, Libia, libieni: I. 33, 95.144, 160; II, 7, 8, 10, 15, 16, 17, 18, 19, 45, 46, 51, 52, 59, 69, 70, 86, 89, 109.

128, 135, 139, 142, 145.

Lycia, lycieni: I, 70, 117, 120, 122; II, 7, 10, 89. Lydia: II, 7.

Mari: I, 71, 152.

Maşawasi: I, 95; II, 17, 47, 49, 59, 60, 64, 69, 109, 139, 142.

Medjai: II, 9, 27. Megiddo: I, 57, 71; II, 100. Melos (Insula): I, 33, 68. Menelaos: I. 161.

Meriay (căpetenie libiană): II, 10, 11, 16, 121, 129. Meşenet: I, 117.

Meşeşer (războinic maşawas. fiul lui Kaper): II, 59. Mi-am: A se vedea Aniba.

Micene: I, 69, 70, 116, 124.

Mitani: I, 44, 46, 49, 50, 55, 57, 58, 61, 62, 63, 64, 65, 70.

127, 128. Moab (regat): I, 125, 126. Moise: I, 270, 271, 272, 273. Mursil al II-lea (rege hitit): I, 65, 66. Muwatali (reeg hitit): I, 66, 89, 90, 92, 93, 94, 116, 117.

119, 125, 126, 127, 130. Mysia, mysieni: I, 70, 117, 120; II, 7.

Naharina: I, 46, 50, 117, 159; II, 45.

Nahr el Kelb: I, 117, 126, 127.

Napata: II, 162.

Nauri: I, 88, 224.

Ninive: I, 62, 127; II, 6.

Nuhase: I, 46, 61, 64, 66.
Oronte: I, 62, 95, 98, 119, 126, 133, 140.
Ugarit (Ras Shamra): I, 32, 46, 72, 73, 117, 120, 152; II, 8, 45, 54, 69. Urhitesup (prinţ; hitit): I, 126.
Palmyra: I, 17. Pedasieni: I, 117. Phaistos: I, 33.69.
Popoarele mării: II, 7, 10, 38, 42, 44, 45, 48.51, 52, 53.
54, 56, 70, 145. Puduhepa (regină hitită): I, 135, 136. Punct (ţara): I, 30, 39, 60, 101, 104, 158, 225, 255, 256; II, 65, 67, 71, 72, 136, 217.
Qase Ibrim: I, 98, 144. Qatna: I, 64.
Ras Shamra: A se vedea Ugarit.
Redisiyeh: I, 150, 162, 163; II, 175.
Retenu: I, 40, 50, 54, 71, 91, 101, 225; II, 9, 137.
Rodos: II, 7.
Săi: I, 96.
Salmanazar I (regele Asiriei): I, 128.
Samos (insula): I, 33.
Sangar: I, 159.
Să tuna: I, 126.
Selima (Oaza): I, 208.
Semneh: I, 41.
Seped: II, 47, 49, 59.
Sichem: I, 40.
Siculi: II, 10, 17, 54, 64, 69. Sidon: I, 32, 160. Simyra: I, 32, 62.
Supiluliuma (rege hitit): I, 61, 62, 63, 64, 65, 130. Supiluliuma al II-lea: II, 45.
Sumer: I, 32.
Şardani: I, 82, 84, 116; II, 10, 63, 69, 70. Şaruhen: I, 45.
Şasu: I, 89, 119, 125, 144; II, 63, 141. Takompso: I, 29.
Tehenu: I, 33, 60, 99, 101, 144; II, 10, 19, 20, 47.59, 67.69.

Tekkeri: II, 52.54, 63, 64, 70. Tel el Duweir: I, 117.
Timhiu: I, 33, 116; II, 46, 48, 49, 50, 59, 69, 142, 144.
Tombos: I, 47: II, 120.
Troia: I, 70, 124, 161; II, 6.
Tudalia al IV-lea (rege hitit): I, 139; II, 8.
Tunip: I, 71, 127; II, 62.
Tuşratta (regele tării Mitani): I, 58.
Tyr: I, 32, 72, 90, 160, 214.
Ulise: I, 124, 161.
Wadi Akita: I, 164. Wadi Allaki: I, 27, 164.
Wadi es Sebua: I, 155, 177, 185, 208, 218; II, 174. Wawat (tara): I, 41.51, 210. Wasaşi: II, 54, 64, 69.
Veneam: I, 90; II, 20.

E. NOTABILIA

Ambasadori: I, 58, 129, 136. Armată: I, 81 – 87.
Bărci sacre: I, 107, 232, 241, 249, 250, 258; II, 154, 155, 159, 160, 179.
Barca Neşmet (a lui Osiris): I, 218; II, 201. Barca Userhat (a lui Amon): I, 249.
Canope: I, 212.
Cler: I 227 231.
Clerul lui Amon sau Amon-Re: I, 49, 57, 60, 61, 63.
77, 80, 92, 105, 115, 139, 228, 267; II, 105.
Mari preoţi ai lui Amon: I, 172, 185, 188, 193, 202.
235, 236, 238, 239, 240.241, 248, 249, 267; II, 23, 32.
33, 35, 37, 38, 98, 102, 103, 110, 111.
Hathor: I, 236, 239.
Horus din Mi-am: I, 210.
Hnum: II, 106.
Montu: II, 98.
Nekhbet: II, 72.
Onuris: I, 236, 242; II, 26, 27.
Osiris: I, 242; II, 24, 25, 33, 38.
Ptah: I, 180, 183, 242; II, 25, 37, 38. Re: I, 242.

Re, Atunci şi Ptah: I, 193, 233.
Sobek, Anubis şi Honsu: II, 27.
Preoţi astronomi: I, 229.
Preoţi specialişti în horoscoape: I, 229.
Preoţi lectori: I, 229, 254, 255, 273.
Preoţi puri: I, 219, 229, 234, 240, 254, 267.
Preoţi sem: I, 179, 181; II, 83.
Coregentă: I, 78 – 80, 104 şi urm., 179; II, 21. Corespondentă diplomatică: I, 59, 130 – 136. Cursă (ritul): I, 213.
Deschiderea gurii (ritul): I, 213. Drumurile lui Horus: I, 89, 91, 119; II, 55.
Exodul: I, 270 – 273.
Harem: I, 171, 172, 175, 176, 230, 248, 249; II, 88, 89.
Imnuri imperiale: I, 52 – 56, 59, 60, 101 – 103.128, 129; II, 64 – 68.
A se vedea şi G – Texte
Jubileee: I, 22, 176, 180, 192, 209, 210 – 217; II, 26.
72.79, 85. Mumificare: I, 35.
Nomarh: I, 21, 27, 28, 36. Nomă: I, 21, 22, 29, 38.
Nouă Arce; Arcele: I, 53.59, 79, 98, 102, 148, 188, 203, 238; II, 9, 11.17, 20, 50, 53, 57, 61, 65, 67, 92, 115, 120, 123, 133, 136, 140, 142, 144, 145, 221.
Ofrande: ale lui Maat (vezi Maat)
ale Ochiului lui Horus: I, 213, 233. Opet (sărbătoare): I, 235, 236, 247 – 253, 257; II, 44, 104, Oracol: I, 63, 228.
Piatra de la Palermo: I, 22, 29, 30, 32, 33. Primari: I, 189, 193, 194 – 196, 216, 217; II, 29. Pşent: I, 20, 211; II, 210.
Recensământ (al averilor templelor): II, 22, 23, 73.
Sarcofag: I. 34, 75, 171, 174, 181, 194. Sărbători: I, 247 – 259.
A se vedea şi Jubilee: Min (zeu) – Opet – Sărbătoarea Văii. Scarabei: I, 58, 184. Sed (sărbătoare): A se vedea şi Jubilee.

Teogamie: I, 26.57, 103, 104.
Uraeus: I, 54, 55, 106, 189, 258; II, 44, 46, 47, 65, 137, 146, 168.
Valea (sărbătoarea Văii): I, 248, 257 – 259; II, 82.
Vicerege: I, 51, 165, 202 – 209; II, 29, 35, 37, 86, 102, 109.
Vise: I, 267; II, 15.
Vizir: I, 29, 30, 42, 45, 52, 63, 64, 74, 75, 84, 120, 186, 187, 193, 197, 211, 216, 217, 235, 239, 242, 262, 267; II, 27, 28, 29, 30, 32, 37, 84, 88, 100, 108, 109, 110.
G. TEXTE TRADUSE ŞI COMENTATE (integral sau parţial)
Analele lui Tutmosis al III-lea: I, 50, 51.
Cântecul disperatului: I, 36, 37.
Coloana victoriei (I-Ieliopolis): II, 16, 17, 18.
Corespondentă:
Între Egipt şi Hati: I, 132 – 136, 140.
Scrisoare către scribul Inana: I, 86, 87.
Scrisoarea scribului Pabasa către scribul Amenemopet:
I, 113, 114.
Decrete *
Decretul lui Ptah: I, 115, 139, 147, 148, 157, 158.
Decretul lui Ramses al III-lea (recensământ): II, 73, 74.
Imnuri:
Imnul lui Tutmosis al III-lea: I, 52, 56.
Imnul lui Amenofis al III-lea: I, 59, 60.
Imnul lui Seti I: I, 100 – 103.
Imnul lui Ramses al II-lea: I, 128.129.
Imnul lui Ramses al III-lea: II, 64 – 68.
Imn către Amon-Re (papirusul Leyda): I, 144, 145;
II, 193 – 196.
Imn către Amon-Re (ritual): I, 232, 233.
Imn către Maat (ritual): I, 233, 234.
Imn către Merenptah: II, 5, 6.
Imn către Nil: II, 191 – 193.
Imn pentru Per-Ramses (papirusul Anastasi II): I,

113.
Imn către Ramses al IV-lea: II, 96, 97.
Imn către Sesostris al III-lea (papirusul Kahum):
I, 39, 40; II, 136.
Imn pentru Toba (papirulsul Leyda): I, 167, 168. Imnul lui Amenemhat către Ptah: I, 201, 202. Imnul lui Didia către Eneadă: II, 195, 196. Imnul lui Horemuia pentru Abydos: II, 201. Imnul lui Iyroy către Ramses al III-lea: II, 82. Imnul lui Neith către Merenptah: II, 198, 199. Imnul lui Paser către Re-Horakhty: I, 190, 191.
Inscripţii monumentale Regale:
De la Abu Simbol: I, 144. De la Abydos: I, 106; II, 179, 180. De la Ileliopolis: I, 42, 43. De la Luxor: I, 157, 158.
De la Karnak: I, 60, 61, 89, 90, 91, 92, 94; II, 10, 11 – 18, 20, 100, 101, şi passim. De la Medinet Habu: II, 22, 23, 44, 46 – 68, 78, 79 şi passim.
De la Rameseum: I, 258 şi passim.
De la Redisiyeh: I, 162, 163.
De la Sheikh abd el Gurnah: I, 107, 108.
De la Speos Artemidos: I, 222, 224.
De la Tombos: I, 48; II, 120.
De la Valea Reginelor (mormântul lui Nefertari): I.
173 – 175.
De la Wadi Halfa: II, 36, 37. Particulare
Inscripţia lui Amenhotep (mare preot al lui Amon): II, 104.105.
Inscripţia lui Balcenlionsu (mare preot al lui Amon): I, 239 – 241.
Inscripţia lui Hui (mare preot al lui Ptah): I, 195. Inscripţia lui Onurmes (mare preot al lui Onuris): II, 26, 27.
Inscripţia lui Khaemuaset (mare preot al lui Ptah, fiul lui Ramses al II-lea): I, 180, 181. Inscripţia lui Nebunenef (mare preot al lui Amon): I, 236 – 238.
Inscripţia lui Nejdem (mare intendent al Rameseum-

ului):
I, 245.
Inscripţia lui Nekhtamon (mai mare peste preoţii altarului din Rameseum): I, 246. Inscripţia lui Userhat (mare preot al templului funerar al lui Tulmosis I): I, 245. Inscripţia lui Ptahmose (primarul Memfisului): I, 188, 189, 190; II, 85, 86.
Inscripţia lui Rom-Roy (mare preot al lui Amon):
II, 24, 25.
Inscripţia lui Şuti (conducător de car şi vistiernic): I 199.
Înţelepciunea scribului Ani: I, 170. Învăţăturile lui Heti al III-lea: I, 38; II, 135.
Lamentaţiile lui Ipu-Ur: I, 38. Legende divine:
Nimicirea oamenilor: II, 204 – 206. Re şi Isis: II, 202 – 203. Vaca cerească: II, 206 – 207. Litania lui Re: II, 196, 197.
1 Cu excepţia acelora sculptate pe stele. A se vedea mai jos.
Papirusul Harris: II, 39, 43, 70, 71, 72, 88, 91, 92, 93. Papirusul Wesicar: I, 26.
Poemul lui Pentaur: I, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123.
124, 125, 200; II, 159. Poezia de dragoste: II, 213 – 219. Povestiri:
Povestea celor doi fraţi: II, 211 – 213. Naufragiatul: I, 87.
Cele trei ursite ale prinţului: II, 208 – 209. Adevărul şi Minciuna: II. 210. Procesiunea regiunilor miniere (Luxor): I, 158, 159. Profeţia lui Neferty: I, 36, 37.
Stele: Regale
Stela de la Abydos: Ramses I: I, 78; Ramses al IV-lea:
I, 110, 111; II, 95.
Stela de la Amada (Merenptah): II, 8, 9.
Stela de la Assuan (Ramses al II-lea): I, 116.
Stela de la Beith-Shan (Ramses al II-lea): I, 128.

Stela de la Edfu (Ramses al III-lea): II, 74.
Stela de la Elefantina – Seti I: I, 100, 108, 109.
Setnakht: II. 40, 41.
Stela de la Jebel Silsileh (Seti I): II, 152, 153. Stela aşa-numită „a Israelului”: (Merenptah): II, 19, 20.
Stela de la Karnak: Seti al II-lea: II. 31; Ramses al IV-lea: II. 96.
Stela de la Kuban (Ramses al II-lea): I, 164, 165. Stela de la Manshiyet es Sadr (Ramses al II-lea): I, 155, 156, 264 – 266.
Stela aşa-numită a „căsătoriei” (Ramses al II-lea): I, 134 – 137; II, 163, 167.
Stela aşa-numită „a celei de a doua căsătorii Iuţile (Ramses al II-lea): I, 138. Stela de la Nauri (Seti I): I, 224 – 226. Stela de la Qase Ibrim (Seti I): I, 98 – 100, 144. Particulare
Stela vizirului Rehotep: I, 192 – 193. Stela viceregelui Setau: I, 206 – 208. Tratatul egipteano-hitit: I, 130 – 132.
CUPRINS
CAPITOLUL IV
GLORIE ŞI DECADENŢĂ SAU APĂRAREA IMPERIULUI
A. VICTORIILE LUI MERENPTAH 5
Noi primejdii pentru echilibrul internaţional... 6
Preliminariile anului 4 8
Prima victorie dobândită asupra Popoarelor mării 10
Pacea regăsită, zeii şi imperiul 21
B. UZURPATORUL AMENMES ŞI REVENIREA LUI SETI AL II-LEA 29
C. PRIMUL DECLIN: RAMSES-SIPTAH ŞI REGINA TAUSERT 34
D. SETNAKIIT ŞI ZEII SALVEAZĂ EGIPTUL 38
E. RAM SE S AL III-LEA SAU ULTIMA PERIOADĂ GLORIOASĂ 42
Regele ales de zei 43
Războaiele împotriva Popoarelor mării... 45

Demonstraţii militare în Sudan 46
Anul 5 – Popoarele mării atacă la apus 46
Anul 8 – Popoarele mării atacă în nord 53
Anul 11 – Noul asalt al Popoarelor dinspre apus 59
Menţinerea imperiului egiptean din Asia (?)… 62
Imnurile imperiale de la Medinet Habu 64
Noua lume orientală şi fericirea regăsită a Egip68
tului
Slujirea zeilor 73
Zeii care au salvat Egiptul 73
Bogăţia templelor 76
Preoţii 80
Curtea lui Ramses al III-lea 82
Dificultăţile şi comploturile de la sfârşitul domniei 88
F. DE LA RAMSES AL IV-LEA LA RAMSES AL XI-LEA. LENTA DECĂDERE 91
Succesiunea ramesizilor 91
Domnii lipsite de glorie… * 94
Personalităţi politice şi religioase 99
Jefuirea mormintelor regale 108
Străinii în Egipt 109
Sfârşitul ramesizilor şi instaurarea unei teocraţii în Egipt 110
Partea & două FARAONII IMPERIALI. CARACTERISTICI ŞI OPERĂ CAPITOLUL I
Regele-erou. Mitologia suveranului ramesid
A. PORTRETUL EROULUI 115
Însuşirile regelui 116
Frumuseţea 116
Bărbăţia şi puterea 117
Cunoaşterea şi inteligenţa 117
Înţelepciunea şi raţiunea H8
Vigilenţa şi eficacitatea 119
Prestigiul şi gloria 120
Regele protector 120

Bunul păstor 121
Zidul de aramă 121
Pavăza ţării 123
Apărătorul eroic 124
Povestea unei „statui miraculoase” 125
Regele-erou şi universul 126
Zoomorfismul 127
Forme cosmice 130
Eroul şi zeii 131
B. LUPTELE 134
Armele 135
Armele fizice 135
Armele morale 136
Armele mitice 137
Bătălia 138
Lupta I38
Înfrângerea duşmanilor 11
Soarta învinşilor 13
Victoria
C. IMAGINI DE PACE 146
CAPITOLUL II
Regele constructor
A. CASELE ZEILOR 150
Teba, oraşul fervent 150
Karnak 150
Luxor 158
Vechea regiune memfită şi alte monumente din Egipt 160
Ramesizii în Nubia şi Sudan 161
B. „PALATELE DE MILIOANE DE ANI” 176
Cel mai original: templul-cenotaf al lui Seti I de la Abydos 176
Cel mai maiestuos dintre „palate”: Rameseum-ul 184
Cel mai mare dintre „palate: Medinet-Habu 186

C. VALEA REGILOR 187
CAPITOLUL III
ÎN UMBRA REGELUI. LITERATURA ŞI ARTA
A. LITERATURA 190
Imnurile 191
Imnuri dedicate zeilor 191
Imnuri dedicate regilor 198
Imnuri adresate oraşelor 200
Legendele divine 202
Be şi Isis 202
Nimicirea oamenilor 204
Vaca cerească şi noul univers 206
Basmele şi romanele 208
Un basm miraculos. Cele trei ursite ale prinţului 208
Un basm moral. Adevărul şi Minciuna 210
Un basm mitic. Întâmplările celor doi fraţi Ariup şi Bată 211
Poezia de dragoste 213
Dragostea şi natura 214
Desfătările inimii 215
Jocurile sfielii şi ale dorinţei 218
B. ARTA 219
Artele plastice 219
Artele grafice 222
Concluzie 224
Note 226
Bibliografie 235
Indice 241
A. Zeii 241
B. Regi şi regine ale Egiptului... % 244
C. Prinţi de sânge regal şi demnitari egipteni 246
D. Oraşe, aşezări şi monumente din Egipt... 249
E. Lumea din afara Egiptului: state, popoare, oraşe, aşezări, monumente, suverani, demnitari 251

F. Notabilia 255
G. Texte traduse şi comentate 257
REDACTOR: GHEORGHE BALA TEHNOREDACTOR: DOINA ELENA PODARU
BUN DE TIPAR: AUGUST 1987. APĂRUT: 1987. COLI DE TIPAR: 11.
Tiparul executat sub comanda nr. 308 la întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918”, str. Grigore Alexandrescu nr. 89 – 97 Bucureşti, Republica Socialistă România

Biblioteca de artă
455
Arte şi civilizaţii civilizaţia egiptului antic

Claire Lalouette se numără printre specialiştii care au contribuit la lărgirea considerabilă a perspectivei din care au fost valorificate în ultimele decenii arta şi civilizaţia veche egipteană, în sensul că acestea nu mai sunt cercetate în sine, ca realităţi independente, ci în strânsă corelare cu factorii economici, sociali şi istorici care le-au determinat. Sub semnul acestei noi orientări au stat activitatea didactică desfăşurată la Sorbona şi numeroasele lucrări publicate de autoare până acum, dintre care amintim, pentru amploarea şi originalitatea lor, Arta egipteană (1981), Literatura egipteană (1982) şi Civilizaţia Egiptului antic (1985).

Volumul de faţă este o reconstituire „veridică” a secolelor XIII ŞI XII dinaintea erei noastre, cunoscute în istorie şi ca perioada regilor ramesizi, când civilizaţia materială şi spirituală a lumii egiptene au atins punctul lor cel mai înalt de dezvoltare.

Vol. I şi II. Lei 27